

АЛИШЕР НАВОИЙ

МУКАММАЛ
АСАРЛАР
ТҮПЛАМИ

Йигирма томлик

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг
«Фан» нашриёти

ХАМСА

Лайли ва Мажнун

Тошкент — 1992

Таҳрир ҳайъати:

К. ЯШИН, Э. ЮСУПОВ, Иззат СУЛТОН, А. ҚАЮМОВ, Б. НАЗАРОВ, А. ҲАЙИТМЕТОВ, Ф. СУЛАЙМОНОВА, С. ФАНИЕВА, М. ҲАКИМОВ

П. ШАМСИЕВ илмий-танқидий тексти асосида достонни изоҳлар билан нашрга тайёрловчи:
Т. ГАФУРЖОНОВА

Масъул муҳаррир

С. ФАНИЕВА

Тақризчилар:

С. ҲАСАНОВ, С. ЭРКИНОВ

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН

I

Эй яхши отинг била сароғоз,
Анжомиғаким етар ҳар оғоз¹.

Эй сендин улус хужаста фаржом,
Оғозингга ақл тоимай анжом.

Эй ақлға фоизи маоний,
Боқийсену борча халқ фоний.

Эй элга адам бақони айлаб,
Зотингға фанони фони айлаб,

Эй илмингға ғайб сирри маълум,
Мавжудсен, ўзга борча маъдум.

Эй йўқ қилибон адамни будунг,
Йўқлуғни адам қилиб вужудунг.

Эй ҳуснни дилпазир қилғон,
Эл қўнглин анга асир қилғон.

Эй ҳуснға айлаганни шайдо,
Мажнунлуғ ила қилиб ҳувайдо,

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Ҳар бир шаарини хонумонсўз,

Эй ўртаб ул ўтқа хонумонлар,
Не хону не монки, жисму жонлар,

Эй кимники айлабон париваш,
Мажнун анга юз асири ғамкаш,

Эй кимни қилиб парига Мажнун,
Ашки суйин оқизиб жигаргун.

Эй ҳар сориким қилиб тажалли,
Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.

Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин,

Эй Мажнунунг хираддин озод,
Охи берибоп хирадни барбод,

Эй ақл сенинг йўлунгда ғофил
Ким, телба сенинг йўлунгда оқил.

Эй бандалариға жовидона,
Омурзиш учун тилаб баҳона,

Эй ашқ суйидин айлабон паст
Дўзах ўти шуъласини пайваст.

Кўк ер киби пасту муртафиъсен,
Балким еру қўкка муҳтариъсен,

Сунъунг била тўрт зид мувофиқ,
Ҳукмунг била етти кўк мутобиқ.

Тун-кунки қилур сипехр новард,
Сенинг талабингдадур жаҳонгард.

Бошдинки қадам қилиб дурур меҳр
Истаб ссни бўлди заъфарон чеҳр.

Бордур талабингға борча мойил,
Лекин сепи тоимоқ асрү мушкил.

Ҳар негаки деса ўхшамассен,
Сендин дурур ул сен ул эмассен,

Ҳарне сени деса ройи сойиб,
Ул сендину сен арода ғойиб,

Ғойибсен ангаки бўлса нозир,
Нозирға доғи бор ишда ҳозир.

Афлокка сен шитоб бердинг,
Анжумға бу нурӯ тоб бердинг,

Кун юзини айладинг мушаккал,
Тун қўзини айладинг мукаҳжал.

Эй сиймини айладинг зарафшон,
Туннинг шабъасини гавҳарафшон²

Тоққа берибон либоси хоро,
Заррин камар эттинг ошкоро.

Қиши мөхрини чун итикрок эттинг,
Қорнинг садафин арусак эттинг.

Ёз ёмғури етгач айладинг бот,
Ер чакманини яшил сақарлот.

Лола қадаҳини тошқа урдунг,
Жола гуҳарини бошқа урдунг,

Гул ёфроғини ҳавоға сочтинг,
Фунча карамин сабодин очтинг,

Гулга бсривон зумуррадий тахт,
Фунча киби айладинг жавонбаҳт.

Кеча анга бўлмасун дебон бийм,
Бердинг нарғисга машъали сийм,

Чун кўкни хусуфзод қилдинг,
Ойнинг кумушин савод қилдинг.

Гоҳики касофат этти маҳтоб,
Мехр олтунин айладинг сияҳтоб.

Бердинг чу жиҳатқа зеб ила фар,
Боши уза тиктинг олти гавҳар.

Унсурни тузук сарой қилдинг,
Деворини чордой қилдинг.

Кийдурдинг зийнат айламақдин,
Тўкуз хилъат анга фалақдин,

Кўк атласу бори зарҳал этган,
Анжум дуридин мукаллал этган,

Жайби аро тугма тийру Ноҳид,
Эгнида тирози Ою Хуршед,

Йўқ, йўқки, бу етти жирми мовий.
Анда етти чобуки самовий

Ким, борчаларини фоил эттинг,
Сайру ҳаракатга шоғил эттинг,

Обо чу буларга от бўлди,
Ул тўрт ҳам уммаҳот бўлди.

Айлаб бу ато, аноға пайванд,
Уч қилдинг ароларида фарзанд.

Ҳар бирининг ўзгача сифоти,
Ҳайвонию кониу наботий².

Андоқ чу тузилди кадхудолик,
Бу навъ ўлди ато-анолик.

Бир кимсага тўрт агар тарабдур,
Етти аро тўрт бас ажабдур.

Ҳар майлға тоқдинг, икки занжир,
Қилдинг лақабин қазову тақдир.

Гардунни сен айладинг сабук санг,
Давронни сен айладинг қуҳан ланг,

Гар бўлса сипехру арз бир-бир,
Чун сендин эрур сенга не тағиyr.

Вар топса бақойи лониҳоят
Ким, сендин эрур ўшул иноят.

Ҳар шоҳки андин эл ҳаросон,
Йўқ қилмоқ ани қошида осон.

Ё қайси гадоки noni йўқ-йўқ,
Шоҳ этсанг аниким, этай йўқ.

Зоҳидки улусқа қилғай иршод
Солсанг томуғ ичра кимга ирод?

Фосиқки эрур бор иши муҳмал,
Ёрлиқасанг они кимга мудхал?

Бас олам ичини айладинг қон,
Бир дуқма ютарға ютти минг қон.

Бас жоҳил эрурки беғаму ранж,
Тўқтунг этагига махзану ганж,

Бу ишта не билсун эл камоҳий,
Не эркани ҳикмати илоҳий.

Лекин бу тараф кўнгулга йўлдур
Ким, ҳарнеки айладинг иш улдур.

Кимни недин айладинг навосоз,
Топқон анга не кўп эрди, не оз.

Ҳар кимга не берганинг бас эрди,
Андин қўпу оз керакмас эрди.

Топқонға қаноат улки қилмас,
Ўз маслаҳатини сенча билмас,

Биздин неки келса бежиҳатдур,
Сепдин неки бўлса маслаҳатдур.

Дойим қилибон савол варзиш,
Хони карамингдин офариниш.

Кундуз санга бир гадойи руси,
Хуршеддин эгнида кадуси.

Тун даргаҳингга тиланчи занги,
Эгнида терисидур паланги.

Дарё санга толиби навола,
Кишти кафида йифоч пиёла.

Тоғлар тутуб нечукки сойил,
Очиб этагин тиларга мойил,

Яъни бори узрадур паноҳинг,
Бор улчаки бор гарди роҳинг.

Мулкунг ики боғи икки олам,
Султонлиғ эрур санга мусаллам.

Боғинг ики варди меҳр ила маҳ,
Не боғу не вард, аллаҳ, аллаҳ.

Шонин билмай хирадға андух,
«Жаллат олоуху ва шаънуҳ»³.

II

Пастлиғ юзидин муножжом Ул рафиуuddаражомт ҳазратидаким, саносида ақли қулл, тили лол, балки ақли қулл тили шикаста мақол келди ва ул бобда маъзиратни унумтоқ ва узр демокдин ўзни маъзур туттмоқ ва ажз ва номуродлиғ кўйига қочмоқ ва гадолик аиқин сочмоқ ва «шиайан лиллаҳ»² овучин очмоқ¹

Поко сифатингда ахли идрок,
Сўз сурмади ғайри «моарафнок»³.

Ҳар навъки айласам хитобинг,

Юз онча бийикдуур жанобинг,

Улким, «ана афсаҳ»⁴ этти даъво,
Фош этти бу давъви ичра маъно.

Кўргузди чу пукта ичра муъжиз,
Оlam фусаҳоси бўлди ожиз.

Ҳамдингни демак чу бўлди коми,
«Ло уҳси»⁵ эдн анинг каломи.

Ул ажзиға эътироф қилса,
Ҳамдингдин ўзин маоф қилса,

Бас назмда сўз деган менингдек,
Мен худ неки, юз туман менингдек,

Сўз ажзини зоҳир айламак ҳам,
Уз ажзини зоҳир айламак ҳам,

Инсоф ила келди носазолик,
Йўқ, йўқки, камоли беҳаёлик.

Чун ҳамду сано иши бу бўлди
Ким, ақли кулл анда узр қўлди.

Ҳам гунги мақол бўлмоқ авло,
Бу узрда лол бўлмоқ авло.

Қилмай даъвийи хуш адолик,
Арз айла, Навоиё, гадолик.

Ёраб, эшигингда ул гадомен
Ким, боштин-аёққача хатомен.

Мушкум бу хатода бўлди кофур,
Кофур ила мушкум ўлди бенур.

Исён ўтидин куюб жаҳоним,
Дуди била тийра хонумоним,

Расволик ўтин жаҳонға сочиб,
Учқунларин осмонға сочиб,

Ҳам ушбу унум тошиб жаҳондин,
Ҳам учқуни ошиб осмондин,

Атфоли жунун жафо қилиб фош,

Ҳар лаҳза бошимға ёғдуруб тош.

Мажнунлуғум ичра гар кўруб дев,
Мендин қочариға айлабон рев.

Девоналиғим нечукки мажнун,
Саргашталиғим нечукки гардун.

Занжири жунун эрур нишони,
Андуҳ сипеҳри каҳкашони.

Жўлида сочим бор чарх аро тун,
Йўқким, бошима келиб каро кун.

Бу навъ қаро кун ичра қориб,
Яъники, қаро тунум оқориб.

Зуннор белимга нафс этиб чуст,
Куфр ичра белимни боғлабон руст,

Ҳар лаҳза ишимни чархи бебок,
Ул ришта била этиб гириҳнок.

Яхшилик итиб бу нотавондин,
Холимни десам ёмонроқ андин.

Холим шарҳики бас узундир,
Бу турфаки дам-бадам фузундур.

Бу ранжки келди жовидони,
Уздин бўлмас кетурмак они.

Мен қилсам эди анинг давоси,
Бўлмақ манга эрди мубталоси.

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асрү осон.

Боқ дарду малолатимг-а, ёраб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ёраб,

Лутф айла ўзум сори йўлум чек,
Чектинг чу йўлум тутуб қўлум чек.

Тортиб бу мағоқдин чиқорғил,
Фарқоби ҳалоқдин чиқорғил.

Чун олима қўймадинг ёвуз йўл,

Сайр ичра насибим айла туз нўл.

Шукрунгға тилимни қойил айла,
Саждангға бошимпи мойил айла,

Ўксутма ҳидоятингни мендин,
Кам қилма инояtingни мендин,

Бўл роҳнамун манга ул ишга
Ким, бўлса санга ризо ул ишга.

Ул иш манга қил муроду мақсад
Ким, бўлсанг ўзунг ул ишта хушнуд

Бир ишки эмас ризоси сендин,
Эрмас бу қул илтимоси сендин,

Ҳар қиссада шукр сол тилимға,
Ҳар ғуссада сабр бер илимға.

Ҳар зуҳдки ужб эрур анга зам
Кўнглум ҳарамиға қилма маҳрам.

Ҳар журмки узр эрур анга ёр,
Ул журмни айлагил манга ёр.

Гар учмоғу гар томуғ дурур йўл,
Сен лутф ила анда йўлдошим бўл.

Раддимға қабулни мутиъ эт,
Журмумға расулни шафиъ эт.

III

Ул рисолат сипехрининг қуёши наътидаким, магриб соридин тулувъ қилиб, Макка авжисида камол тутти, балки анвори ашроқи била машриқдин магрибқача «Кашишамси нисфуннаҳор»² ёрутти ва куфр шомида ислом шамъи ёқти ва жомга яқин уёқти¹

Эй жилвагаҳинг сипехри ахзар,
Рахшинг изи рашки меҳри анвар.

Эй машъали меҳр шамъи жоҳинг,
Бал меҳру сипеҳр хоки роҳинг.

Буким санга чарх хоки раҳдур,
Меъроҳ туни мунга гуваҳдур.

Эй рифъатинг олида фалак паст,

Умматларинг анбиёға ҳамдаст.

Оламда рисолатинг навиди,
Одамға шафоатинг умиди.

Эй «кунту набийян»³ айлаб оғоз,
Чўп хилқатинг ичра айтибон роз.

Одам шажарингға мева монанд,
Фарзандингга олам аҳли фарзанд.

Эй нурунг ўлуб жаҳонға собик,
Балким тўкуз осмонға собик.

Зотинг била муфтахир жаҳон ҳам,
Сайринг била тўкуз осмон ҳам.

Эй рутбада хайлинг оғариниш,
Йўқ, йўқки, туфайлинг оғариниш.

Ҳар неча жаҳон бўлуб туфайлинг,
Бўлмай бу туфайл сори майлинг.

Эй зотинг номаи футувват.
Орқосида хотами нубувват,

Ул муҳр хутути васфи зотинг,
Хотам алифию теси отинг.

Эй илм санга ладунни анжом,
Мактаб сори ранжа айламай гом.

Олингга vale келиб муаддаб,
Илм аҳли нечукки, тифли мактаб.

Эй сунмай иликни хома сори,
Ул навъки хома нома сори.

Номанг vale андаким бўлуб фош,
Хаттидин Улус кўтармайин бош.

Эй пўяда маркабингға таъжил,
Олингда ҳақир пайки Жибрил⁴.

Худҳудға не моя, қадру сомон,
Сайр айласа ер уза Сулаймон⁵.

Эй зумраи анбиё шафии,

Оlam эли буйруғунг мутии.

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг улга фарз янглиғ.

Қадринг ети чархдин муалло,
Зотинг худ икки жаҳондин аъло.

Сен бўлмасанг анбиёда кимдур
Ким, нутқи жавомиул-калимдур.

Ваҳ-ваҳ, не каломи мұъжиз ойин
Йўқ ўйла русулға ҳаргиз ойин.

Аҳкоми била жаҳон низоми,
Назми ики олам интизоми.

Ҳар бир алифи қилиб сипон тез,
Куфр аҳлифа ул синони хунрез.

Микроз ила лом-алифлари руст,
Таън аҳли тилин тутуб кесиб чуст.

Бу номаға нусха зоти поки,
Тенгри сўзидин улусқа ҳоки.

Сунъ илги чекиб бу номаға там.
Орқосига бости нақши хотам,

Хотам дема они, мушки тар де,
Йўқ мушкки, мунхасиф қамар де.

Рухсорики келди қурси хуршед,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

Чун жисми жихоти бўлди ҳойил,
Нури бу қамарнинг ўлди зойил.

Ул меҳрға гарчи мунҳарифдур,
Чун ҳойили бор муихасифдур.

Ҳойил дема, бу жаҳони суғро,
Суғро эмас, ул хужаста туғро.

Ким зоти қошида етти торам,
Торам дема, балки арши аъзам.

Меъроҷ туни табоҳ бўлди,

Барча анга хоки роҳ бўлди,
Бас оламе ўлди зоти кубро,
Юз ончаки, ушбу жирми ғабро.

Ғабро неки минг сипеҳр ҷоғлик,
Нур ичра туман бу меҳр ҷоғлик.

Ер узра келиб жаҳондин ортуқ,
Чарх узра эканда андин ортуқ.

Бўлмаса жаҳондин ортуғ ул пок,
Бас бўлмас эди матофи афлок.

Бўлмаса сипеҳрдин кироми,
Арш ўлмас эди анинг мақоми.

Гар меҳрдин ўлмаса мунаvvар,
Қилмас эди ломаконни анвар.

Гардундин ўтар замон буроқи,
Ой-кун бўлубон ики жуноқи.

Ислом таниға ул келиб рух,
Асхоби анга фидо қилиб рух.

Ун ёри жавоҳири нафойис,
Зоҳир қилиб ул баданға ўн ҳис.

Ул тўртки динға келди носир,
Бу рух тани учун аносир,

Ул руху ҳавосу тўрт унсур
Ким ақлға солдилар таҳайор.

Бу жисмға мустадом бўлсун,
Суҳбатлари бардавом бўлсун.

Олики, риёзига шажардур,
Авлоди шажар уза самардур.

Борясиға ҳар гузин авқот,
Юз минг салавот ила таҳиёт,

IV

Ул шоми висолнингким, «Вал-лайли изо яғио»² ояти бўла олгай анинг шонида саводи ёзилмоғи ва мунунгдек шомда ул мусофири самовийнинг шабгир баланд қилмоғи ва субҳи висол эшиклари

юзига очилмоғи ва меҳри мурод топилмоғи¹

Ғам шомида зору ранжпарвард,,
Кезмак неча ой хаёли шабгард.

Неча ғам аро тузуб тарона,
Бу шомдин айтмоқ фасона

Ким, тули ҳаётим этти нобуд,
Савдосида ҳеч тоимадим суд.

Вах, не кечаким, қаро балойи,
Кун ганжини кўмган аждаҳойи.

Дилбар сочидек ҳароси жонда,
Мен мунда, нечукки кўнглум онда,

Бу шом фасонаси узундур,
Ҳаддин қаро қайғуси фузундур.

Фикрида тутар кўнгулни қайғу,
Савдосида кўз бўлур қаронғу,

Жон меҳнати келди зикри онинг,
Умр офати бўлди фикри онинг.

Бу шомға истасанг ниҳоят,
Ул шомдин айлагил ҳикоят.

Ким ранги эди чу мушки ноби,
Ҳар юлдузи рашки офтоби

Шабнамлариқим, сочиб заройир.
Оlamни тутуб нужуми сойир.

Тун гардин шабнами қилиб гум,
Ғам тийралиғин доғи ул анжум.

Гардун чикориб кеча палосин,
Давронға ёпиб саҳар либосин.

Тун даҳр юзидин оритиб менг,
Кундузни ўзига тутмайин teng.

Кундуз уёлиб бу ҳолатидин
Ким, ерга кириб хижолатидин,

Бу ишга кулуб сипехри хазро

Ким, тишларин айлаб ошкоро.

Атфоли нужум айлабон майл
Укурғаву ўкумоги «Вал-лайл».

Чун лаъбу нишот аларға ортиб,
Устоди қазо фалакка тортиб,

йўқким бори ранжу ғуссадин шод,
Яъники фалак ғамидин озод.

Қолмай фалак ичра зулмат оти,
Борин супуруб, малак қаноти.

Дегилки ҳавода юз туман хур,
Оразларидин сочар эди пур.

Ораз хайдин сочиб ниҳони,
Шудрун киби оби зиндагони.

Исони таажжуб айлабон лол,
Ҳарён фалак узра музтариб ҳол.

Бот-ботки олиб дами равонбахш,
Оlamға эсиб насими жонбахш.

Оқшом дсмагилки, субҳи уммад,
Не субҳи умад, субҳи жовид.

Мундоқ кеча шамъи жилвасози.
Не шамъки, машъали тирози.

Машъал демагил, маҳи мунаvvар,
Не машъалу маҳки, меҳри анвар.

Тун ўйлаки, меҳри осмонии,
Оlam элидин бўлуб ниҳоийи.

Бир хобгаҳи ниҳони ичра,
Манзилгаҳи уммаҳони ичра.

Бор ишдин этиб ўзини маъзул,
Маҳбуб хаёли бирла машғул,

Ким етти бариди нур баҳши,
Ҳамроҳ анга маҳз нур раҳши.

Пайкига вужуд то адам гом,

Ул пайкка рахш доғи ҳамгом.

Ҳар ергаки кўзлари тушуб тез,
Ул ергача иккисига бир хез.

Чун етти равандаи самовий,
Ул меҳри самоға бўлди ровий

Қим, васлингга ҳақдур орзуманд,
Бўл сен доғи васлидин баруманд.

Бу рахшки барқи гармравдур,
Йўқ-йўқки, буроқи барқдавдур.

Хилқат аро нурдин сиришти,
Не нур, фариштаи биҳиши.

Йўқ жисмиға кимса ҳамлидин дард,
Не кимсаки, анда қўнмайин гард,

Лойиқ санга келди бу жанибат,
Отланки, маҳал эрур ғанимат.

Бу сўзни эшитгач ул ягона,
Гўёки тилар эди баҳона,

Маркаб уза чиқти секрибон бот.
Иўлдош ила йўлға тушти ҳайҳот.

Кўкта тилаганни ерда топти,
Чун ер уза минди кўкка чопти.

Ул пўядада маркаби сабукпай,
Олам-олам қилур эди тай.

Гардунки кўзин юзига очти,
Анжум дирамин бошиға сочти.

Чун кўрди фуруғ талъатини,
Ой чекмади меҳр миннатини.

Мукший кўрубон хати саводин.
Кайвон юзига сочиб мидодин.

Зухра йўлида тузуб навозир,
Мутриблардек бўлуб миёнгир.

Исоға етиб чу кимиёси,

Зарбафт бўлуб қуёш либоси.

Баҳром кўруб бийик жанобин,
Ташлаб қиличин, ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рикоби,
Иш анга саодат иктисоби.

Сойислиғиға Зуҳал уруб фол,
Газдаста била қўлида ғирбол.

Савру Ҳамал айлабон фифонлар,
Қурбони анинг қилурға жонлар.

Жавзо кўзи тўрт ўлуб Бақардин,
Топиб Саратон ҳам ул назардни.

Ҳам Шер тутуб йўлида гўша,
Ҳам Хўша бўлуб отиға тўша,

Жон санж ўлуб изидин Тарозу,
Ақраб топиб анда нўш дору.

Ёй гўша тутуб қоши хамидин,
Кўчқор ўлуб ўчку мақдамидин.

Қўбқа суйи оби зиндагоний,
Ул сув била тоза Хут жони.

Бўлмай чу бу буржларда событ,
Дурлар йўлиға сочиб савобит.

Қолиб чу ўтиб фалак наварди.
Гард ичра сипехри ложувардий.

Чун юқори секретиб самандин,
Арш згнига беркитиб камандин,

Курси доғи лавх ила қалам ҳам,
Рахши изидин бўлуб мукаррам.

Рафраф йўлиға қадамни солиб,
Бир-бир оти бирла пайки қолиб.

Борлиғ тўнин эгнидин солиб чуст,
йўқлуғ камарини боғлабон руст.

Даврида жиҳотдин асар йўқ,

Унсурдин жисмиға хабар йўқ.

Не даврида олтидин маосир,
Не жисмида тўртдин аносир.

Тан бирла бориб, вале борур чоғ,
Не ўту не сув, не ел, не туфроғ

Ким, тан анга жондин ортуғ эрди,
Жон икки жаҳондин ортуғ эрди.

Солиб ўзин анда бехудона,
Ўздин чиқибон бўлуб равона.

Қолиб ўзи, ул ўзида қолмай,
Солиб ўзину ўзини солмай.

Бир ерга етибки, ақл етмас,
Ул важҳ ила ақл бовар этмас.

Поя топиб анда қоба қавсайн,
Дийдор ўлуб анга қурратул-айн.

Тун анбари зулфини қарортиб,
«Мозоғ»³ кўзига сурма тортиб.

Очқоч басарин бу тўтиёдин,
Равшан қилибон «ва мо тағо»⁴ дин.

Чун кўрди бу сурмадин очилди,
Мақсуд тилаб назора қилди.

Фаҳм эттики жилва қилмиш ойин,
Шодурвони жалолу тамкин.

Ҳақ очиб ўз олидин ниқобин,
Етмиш минг пардаи ҳижобин,

Чекги ани ул ҳарамға онсиз,
Не жисму не жон, не жисму жонсиз.

Кўргач ўзин ул ҳарамда маҳрам,
Маҳв ўлди бу маҳрам, ул ҳарам ҳам.

Чун ёр қошинда бор топти.
Ўзни тилагонча ёр топти.

Ўзни чу кўруб ародада нобуд,

Изҳор этиб ўзга арзи мақсуд.

Ҳақдин неки фахм этиб хитобин,
Ҳам ҳақ сўзидин топиб жавобин,

Ҳақ ҳар не ато қилиб насиби,
Ҳам ҳақ билибу билиб ҳабиби.

Ҳар неки алардин ўзга ағёр,
Балким йўқ алардин ўзга дайёр.

Бал келди алар демак хатодин,
Иснайният чиқиб ародин.

Айлаб ўз-ўзига арзи мақсуд,
Мақсуди бўлуб ўзида мавжуд.

Уммат ёзуғин тилаб тамомий,
Топиб тилагонни улча коми.

Ҳарнеки тилаб хужаста сойил,
Бўлмай нема тоимогига ҳойил.

Ҳар неча талаб қилиб фузуроқ,
Истардин ани топиб бурунроқ.

Топқоч неки ҳақдин истаб они,
Авд айлади моҳи осмоний

Юз қўйди бу коргахға пур жўш,
Бехуш ва лек юз жаҳон ҳуш.

Ой бордию келди меҳри рахшон,
Дур бордию келди баҳри Уммон.

Борурда эду чу дастаи вард,
Чун келди баҳори нозпарвард.

Ҳақ лутфидин илгида бароти,
Мазмуни бори улус нажоти.

Хат жайбida афв хомасидин,
Эл махласи нақш номасидин,

Бориб келури бўлуб ики гом,
Қай бир бурун эрканида ибҳом.

Эй гамзада қалблар давоси,

Мотамзада жисмлар шифоси.

Ҳар ишки гириҳ калиди сендин,
Ҳар кимдаки бийм — умеди сендин.

Мен хастаки хору зор эрурмен,
Лутфунгдин умевор эрурмен.

Элга назаринг чу чорарасдур,
Мен хастага бир кўз учи басдур,

Бахри караминг чу бўлди маълум,
Бир қатрадин этма бизни маҳрум.

V

Сўз гавҳари васфидаким, гавҳар сўзи анинг қошида гавҳар олида бир қатра сувдек бўла олгай, бир неча сўз сурмоқ ва Ганжса ҳакими таърифидаким, ганжи Қорун²анинг «Панж ганжи»³ қошида ганж олида вайронадек кўрунгай — ганжфиионлиқ қилмоқ ва Ҳинд соҳириниким, Кашир жодулари анинг олида ит эша олмаслар — анинг гавҳари силкига тортмоқ ва ўз назмининг чурук ришиласин ва узук торин ҳам аларга уламоқ¹

Улдамки йўқ эрди буду нобуд,
Маъдум эди эмди ҳарне мавжуд,

Ҳақ кавнға солмамиш эди пай,
«Конааллоҳу ламяқун мааҳ шай»⁵.

Аввалғи насими оғариниш,
Ким қилди вужуд сори жунбиш.

Инсоф ила ҳар киши солур кўз,
Англар сўз эдию мунда йўқ сўз,

Ким бўлди чу амри «кун» ҳувайдо,
Бўлди «фаякун» ғулуси пайдо.

Бас аввалғи садо сўз ўлғай,
Ҳар савтқа ибтидо сўз ўлғай

Эй сўз, не бало ажаб гуҳарсен,
Гавҳар неки, баҳру мавжварсен.

Ул баҳрки, мунча нақши дилкаш,
Бир мавж ила айлади мунаққаш.

Ер қаърию токи чарх авжи,
Мажмуи анинг бурунқи мавжи.

Дерлар сени дур, савоб эмас бу,
Сен жавҳари руҳу дур қуруқ сув⁶,

Демакки санга шабих эрур дур,
Ул навъдуурки, дурға мўлдур⁷,

Айтиб совумас тарона сен-сен,
Олиб қурумас хизона сен-сен.

Оlam эли зарра йиғса жовид,
Нурини кам айлагайму хуршид.

Игна учи бирла жазб этиб нам,
Ким баҳр суйини айлагай кам.

Ҳам қадру атода баҳри афлок,
Ҳам лутфу баҳода гавҳари иок.

Хома била улкн сепи сизди,
Гавҳарни қаро ипакка тизди.

Тил зикринг ила чу топти таржих,
Тишлар анга бўлди инжу тасбих⁸.

Бу тил била кимса тоимади ком,
Жуз ганж фишони Ганжа ором⁹.

Айвони шараф нуҳуфта ганжи,
Мизони лут(у)ф хизона санжи¹⁰.

Маъни дирамига сиккапардоз,
Узлат ҳарамида маҳрами роз.

Сарриштаи диққати гириҳнок,
Ҳар бир гириҳида юз дури пок.

Ганжинаи фикри гавҳар ойин,
Андин бори ҳалқ ўлуб гуҳарчин.

Кўнгли садафи бўлуб гуҳаррез.
Килки қамиши доғи шакаррез.

Ваҳдат гуҳарин элига олғон,
Узлат камарин белига чолғон.

Маъни ҳарамин мусаххар этган,
Сўз бикрини ғарқи зевар этган¹¹.

Ҳам Тури фазилат узра Мусо,
Ҳам Қофи қаноат узра Анқо¹².

Мусо змас эрса килки ногу
Жавфи аро музмар этти жоду.

Анқо гар эмас недин ҳамиша,
Сўз Қофида узлат этти пеша.

Назм аҳлининг афсаҳул-каломи,
Сўз дурриға мунтазим Низомий¹³.

Ул Ганжада ганждек нихони,
Беш ганж қўюб, vale нишони¹⁴.

Ҳар ганжида сайрафийи идрок,
Ҳадсиз топибон жавоҳири пок.

Ҳар жавҳари мулклар хирожи,
Шаҳларнинг зебу фарри тожи.

Маъни дуридин бу ганж қисми,
Алфозу иборати тилисми¹⁵.

Улким қўли очса оҳанин диз,
Лекин бу тилисм очарға ожиз.

Кўргач бу тилисм соҳири Ҳинд,
Жодулиғ ишида моҳири Ҳинд.

Килки учи сафҳага фусунрез,
Ул сафҳа жаҳонға фитнаангез.

Ҳар сафҳай назми гоҳи таҳрир,
Фитна аро бир саводи Кашмир¹⁸.

Ҳар нуқта бу сафҳада балое,
Рұксор уза холи дилрабое.

Ҳам хатлари шоҳроҳи Бобул.
Ҳам килкида жавф чоҳи Бобул¹⁷.

Ҳам соҳири хомаси фусунсоз,
Ҳам жодуви табъи сихрпардоз.

Айлаб бу тилисмона ожиз,
Соҳир нетгай чу кўрди муъжиз.

Қочмай vale ўйлаким забуне
Ул ҳам қилиб ўтруда фусуне.

Беш қалъаки барча эрди хоро,
Беш махфи ганжи ошкоро¹⁸.

Ўтруларида тугатди беш қаср,
Ким ҳар бири келди зийнати аср.

Ҳам тошида нақши дилкаш этти,
Ҳам ичларини мунаққаш этти.

Эъжоз ила сиҳр аро тафовут,
Бор ончаки Каъба оллида бут¹⁹.

Лекин бут ўлуб эмас жамоди,
Йўйғон ани бутгар устоди.

Бор ул бут гулрухи париваш,
Савдосида юз хирад мушавваш.

Бори бошиға тушуб ҳавойи,
Ул ўтруда урди дасту пойи.

Тенглик анга худ гумон эмастур,
Чун яхшидуур, ёмон эмастур.

Чун етти бу базмгахға Ашраф,
Бўлди ўзи хўрдига мушарраф²⁰.

Менким бу тараф гузор қилдим,
Бу ранжни ихтиёр қилдим.

Авалда кўп айладим таамул,
То кўнглума кирди бу тахайюл

Ким, Ганжада ганжлар ёшурғон,
Ҳар ганжигаким ясади қўрғон.

Ё ҳинд нажоди ҳиндувийзод
Ким, қасрларини қилди обод.

Ҳам қалъа учун керакдуур шаҳр,
Ҳам қасрга боғусабзадин баҳр.

Бўлса менга фурсат ул қадар чоғ
Ким, шаҳр ила тарҳ солибон боғ.

Боғини риёзи хуррам этсам,
Шахрини саводи аъзам этсам.

Бу навъ эди доимо хаёлим,
То бўлди қазодин ул мажолим.

Ким, икки бурунгиға қўюб гом,
Ком ўлди манга раво саранжом.

Эмдики учунчи номаи дард²,
Қилди мени ақлу ҳушдин фард.

Уммедки бу яна ики ҳам
Ким, эрмас ики бурунгидин кам.

Яъни ҳам онингки «Панж ганжи»,
Ҳам сўнгра муунгки ганжи панжи.

Айтилғон икиси бетааммул,
Ул навъки айладим тахайюл.

Бўлғай бу муродға кушодим,
Етгай бу кушоддин муродим.

Бу комға етмайин не тадбир,
Чун мултафит ўлди ҳолима пир.

VI

Валоят сипеҳрининг ахтари жаҳонтоби ва ҳидоят маъданининг гавҳари сероби ва назм авжининг меҳри фалак эҳтишиоми ва маоний жомининг ринди софий оишоми яъни Мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий² мадҳида нукта сурмак ва аниг дурди жомин сумурмак

Сўз гулшанинг шугуфта варди,
Илм оятининг варақнаварди.

Қадриға ул авж узра поя
Ким, меҳр тутуб тагида соя.

Наълайнидин айлабон малак ҳал,
Суртарга судоъ бўлса сандал³.

Ҳамдинки, асоси бошида тоб,
Чекмакка ики жаҳонни қуллоб⁴

Нўгида санин айлагач кин,
Кўр айлаб дев ила шаётин³.

Юз донаки субҳаси аро қайд,
Юз файз қушини айлабон сайд.

Ул торки доналар белига,
Бил ҳабли матин⁶ жаҳон элига.

Ибриқи вузуси баҳри гардун,
Ҳар қатраки томса дурри макнун⁷-

Лўла анга файзи жовидоний,
Андин оқиб оби зипдагопий

Каъби³ ери давраи иродат,
Давр ахлиға халқаи саодат.

Сажжода масжида мөхроб,
Каъба уйига кирарга абвоб.

Мөхроби уза ёзилғон оллоҳ,
Эвнинг ияси ишида огоҳ.

Бошиға чу билса сажда чогин,
«Ҳе» (ھے) даврасидин сунуб аёғин.

Бал саждада жисми чун топиб ҳам,
Айлаб ани «ҳе» хамиға мудғам.

Ҳар саждада ҳаққа бўйла восил,
Не сажда доғи бу васл ҳосил

Чолиб фалак узра кўси рифъат,
Айтиб малак ичра дарси ҳиммат.

Сочиб лақаби жаҳон аро нур,
Зоти била нурун ало-нур⁹.

Абдураҳмондин оти номий,
Лекин топиб иштиҳор Жомий.

Эй илм юзига машъалафруз,
Файз ойинасиға сайқаландуз.

Эй борча сулук ичинда муртоз,
Фойиз санга файзи бирла файёз.

Чун илминг баҳриға тушуб мавж,
Бу етти ҳубоб уза тутуб авж.

Хомангдин дурри маъни оқиб,
Сўз силкига нутқунг они тоқиб.

Килкинг жавфида сайд этиб ул,
Ул нову бу дур хиромиға йўл.

Ул йўл аро корвони маъни,
Балким келибон жаҳони маъни.

Чун хавфдин айлабон қадам фард,
Оlam юзида бўлуб жаҳонгард.

Яъни тутубон жаҳон юзини,
Бал арсаи осмон юзини.

Ҳам назминг насрдек келиб хуб,
Ҳам насринг назмдек дилошуб.

Бу назминг ила насринг сипоҳи,
Оlam юзини тутуб камоҳи.

Гар «Хамса»ни этмай мураттаб,
Килкинг яна сўз қилиб мураккаб.

Улдамки хароши хома қилдинг,
Ўзга нима нақши нома қилдинг.

Лекин киши бўлса фикратандеш,
Ул ганжга ҳам эрур адад беш.

Чун «Силсила» айладинг ҳувайдо,
Юз ақлни қилдинг анда шайдо.

Чун «Тухфа»ни эл балоси эттинг,
Жон тухфаларин фидоси эттинг.

Чун «Субҳа»ни килкинг этти тавзих,
Солдинг малак ичра зикри тасбих.

Чун қилдинг «Аҳсанул-қасас» фан,
Ул қисса улусқа бўлди аҳсан.

«Девон»иики айладинг муҳайё,
Сочти бошиға гуҳар сурайё¹⁰.

Кўргуздунг тортмай ғаму ранж,
Беш ганжларига бўйла беш ганж.

Назминг сифати баёндин ортуқ,
Насрингники дермен ондин ортуқ.

То нукта улусқа ком бўлғай,
Файзи аниңгэлга ом бўлғай.

Файзинг била баҳраманд олам,
Олам эли поймоли мен ҳам.

VII

Ул шоҳ мадҳидаким, Чин ва Ҳинд шоҳлари аниңг арсаи базмида шатранж шоҳларидек ҳаракатдин муарро ва фалаки фарзинрав тили ҳамул тиллардек остонига рух қўюб саркашиликдин мубарроҷурур ва қўкбўз аиҳаби сипеҳри тездав ва Баҳром қамар ноҳаҳи била оти олида бир тиёдарав¹

Чун ёварим ўлди бахти фаррух,
Қўйди манга фатҳ ила зафар рух.

Ҳиммат тутубон Жунайди соний².
Очтим бу хазойини маоний.

Бор эрди чу кездим анда бебок,
Олам-олам жавоҳири пок,

Олдим бу жавоҳири саминдин,
Софий дуру лаъли оташиндин.

Жайбу этагимни айладим кон,
Йўқ эрди кўтармак ўзга имкон,

Андин чиқтим чу шоду хуррам,
Қўйнум тўла, жайб ҳам, этак ҳам.

Теграмда хужум этиб халойпқ,
Меп кимса тилаб ул ишга лойик

Ким, арсаи базми ичра этсам,
Борини аниңг нисори этсам.

Чун ёр эди бахти жовидона,
Тортар эди мени бехудона.

То элтти бир хужаста манзил,
Ҳар навъ мурод анда ҳосил,

Жаннат киби анда базмгоҳе,

Тахт устида бир хужаста шоҳе,

Бахт айттиким, этак, қўюн оч.
Шах боши уза овуч-овуч соч.

Чун сочмоғини шиор қилдим,
Бору йўқини нисор қилдим,

Дедимки, билай не шоҳ эрур бу,
Не арсаи боргоҳ эрур бу.

Бор эди шаҳи сипеҳр тамкин,
Яъники, муиззи давлату дин.

Дин нусратининг алам тирози,
Яъни Султон Ҳусайни ғози³.

Шаънида нузул ояти шаръ,
Адли бўлубон ҳимояти шаръ⁴.

Дин илмининг андин интизоми,
Исломга пок зоти ҳомий.

Ислом алифи анга ливо бил,
Син кунгири қасри аршсо бил.

Ҳам лом ливоға зулфи пур ҳам,
Бу қаср сутуни сўнг алиф ҳам.

Мимин қилибон асо назири,
Мусодек иш ўлса дастгири.

Мусо киби ҳақ ишига маъмур,
Тахти ислом анга келиб Тур.

Бу Тур уза топқали тасалли,
Ҳақ ҳар нафас айлабон тажалли.

Кўқса анга тахтдин танаффур,
Ҳақ даргахи туфроғи таҳассур.

Оlam уза шоҳ зоти поки,
Дарвеш замири дардноки.

Пили фалак оллидин гурезон,
Пашша пари синса ашқрезон.

Шер узра қиличи барқ чоқиб,

Мўр ўлса шикаста ёши оқиб.

Тифи гар этиб фано жаҳонни,
Хулқи тузотиб яна жаҳонни.

Шаҳлар аро ўрни тоқи афлок,
Дарвешлар оллида овуч хок.

Кибр аҳли қошида арши аъзам,
Факр аҳли қошида заррадин кам.

Дарвеш десам улус уза шоҳ,
Шоҳ дарвеш боракаллоҳ!⁵

Десамки, эрур сахо анга фан,
Демаклик эрур қуёш равшан.

Десам бордур жаноби аъло,
Гардунни демак дурур муалло.

Умр этмай илм касбиға сарф,
Боқмай варақ узра ҳарф-барҳарф.

Лекин зихни борин қилиб ҳал,
Ул янглиғким, набийи мурсал⁶.

Ҳар илмда бир кишики аълам,
Етгач оча олмай олида дам.

Оlam аро илм илмидиндур,
Дин илми фикҳ эрур яқиндур⁷.

Базми аро ҳар фақиҳи моҳир,
Бир масъала қилди эрса зоҳир,

Юз шубҳа қилиб бори муважжах,
Ким, ноқил эмас биридин огаҳ.

Чун масъалагў қолиб муаттал,
Уз шубҳаларин ўзи қилиб ҳал.

Ул деб не ўқуб варакда мутлақ,
Бу деб неки кўнглига солиб ҳақ.

Чун масъала бобида сочиб дур,
Юз мужтаҳид айлабон таҳайюр,

Ҳар ердаки ул дебон масойил,

Андин фуқаҳо ёзиб расойил.

Кўнглига масойил онча маълум
Ким, бўлмай юз кутубда марқум:

Кўшиш била они ёд тутмай,
Бир қатлаки эшитиб унумтмай.

Ҳар нуктаки кўргузуб вузухин,
Шод айлаб Абу Ҳанкфа руҳин⁸

йўқ фиқҳ фақат ҳадису тафсир.
Ҳар қайдаки, дахл қилди бир-бир,

Ҳарёнки таважжух этти-етти,
Андокқи керак такаллУм этти.

Кўнглиники, шаръ бўлуб мупаззах,
Хайроти била улус мураффаҳ.

Ҳар сори бино қилиб масожид,
Одамча малойик анда сожид.

Ёлғуз демайнки қиблагаҳлар,
Фақр аҳлига турфа хонақаҳлар.

Ҳар шарбат аёғи жоми Жамшед,
Ҳар садқа фатири қурси хуршед⁹.

Марғуб ғизо еб анда мухтоҷ,
Матбуъ либос олиб яланғоч.

Ҳар йўлдаки оғат эҳтимоли,
Гардунға чекиб работи олий.

Бори сафар аҳлиға паноҳ ул,
Ҳориб етганга тақъя гоҳ ул.

Чун топти мусоғир анда ором,
Оч ўлса таому кирса ҳаммом.

Мулкида қаёнки, эл хироми,
Саҳроий адам тутуб ҳароми,

Чун жазм қилиб бу ишни тожир,
Суд истаю мулкидин мухожир

Манзил қилур ўлса тоғ уза боғ,

Тамғодин кўнгли ичра йўқ доғ.

Дилҳоҳ ила тоимаса харидор
Қолосини қилмайин падидор,

Гар йигса бериб қумошиға печ,
Таклиф эта олмайин киши ҳеч.

Шаҳр ичида хожавор жавлон
Айлаб не саломиую не ҳавлон.

Тожир бу сифат яна раоё,
Бир нағъ фароғ этиб мухайё

Ким, ҳар бири ўз ишиға машғул,
Ҳосил қилиб улча коми маҳсул.

Дона тутубон жаҳон юзин жум,
Ул навъки кўк юзини анжум.

Буғдой била арпа берса сойил,
Бўлмай агар унжу бўлса мойил.

Донаға гадой майл қилмай,
Бал шаҳрда бир гадо топилмай.

Бу амн ила адли бениҳоят
Шаҳр ахлиға боиси кифоят.

Ҳар судки бехасорат айлаб,
Бўстону саро иморат айлаб,

Ул элгаки дашт соридур майл,
Турку арабу булужу ҳар хайл,

Лола киби зоҳир айлабон кўрк,
Эгри қўюбон қизил тери бўрк,

Кўйға бўридин бўлуб амонлик,
Кўйчи ити бирла посбонлик.

Десам бу деганча ўну гар юз,
Мингдин бир эмас бу сўзни бил туз.

Бу турфаки ул жаҳон худованд,
Юз мунчаға ҳам эмас ризоманд.

Ерабки, бер улча коми онинг

Олам юзин эт тамоми онинг.

Бўлмоққа жаҳонда адлу доди,
Мундин доғи кўп эса муроди,

Андоқки тилар мұяссар айла,
Оламни анга мусаххар айла.

VIII

Хилофат таҳтиға зеб ила зайн ва салтанат шахсига қурратул-айн, яъни Султон Бадиуз-замон Баҳодир иби Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон «ҳалладаллоҳу таоло мулкаҳумо ва султонаҳумо еа авзаҳа алал-оламина бирраҳумо ва эҳсонаҳумо» ҳазратида ниёз арзи¹

Қим баҳри сифотин этса идрок,
Тонг йўқ сифат айласа дурин пок.

Гардун сўзин айлаган шимора,
Хуршед ҳадисидин нечора.

Гулшан сифатин дегонга бир-бир,
Гул васфин этарга қайда тадбир.

Айтилди чу шоҳ учун саное,
Шаҳзодаға ҳам керак дуое².

Шаҳзода неким, шаҳу шаҳаншоҳ,
Шаҳлар эшигида хоки даргоҳ.

Ҳам кишвари адл тоза боғи,
Ҳам салтанат авжининг ҷароғи,

Шаҳлиғ чаманида сарви гулчехр
Адлу эҳсон сипеҳрида меҳр.

Олам эли ичра қаҳрамон ул,
Яъники, Вадиуз-замон ул³.

Гар оти ўлуб замон бадии.
Зоти келиб инсу жон бадии.

Аллоҳ, Аллоҳ, не от эрур бу,
Не поку хужаста зот эрур бу.

Андоқки малакваш ўлди зоти,
Келди малакий бори сифоти.

Жуди илойида тўққуз афлок,

Афлок қошида тўдан хок.

Ройи жанбида меҳри анвар,
Меҳр оллида заррадек муҳаққар,

Адли ёрутуб жаҳопни жовид,
Ул адл бошида айни хуршед.

Чун қаҳри шарори кўкка рожиъ,
Ул шин уза нуқта насри воқиъ.

Якрони бўлуб чу чарх паймой.
Нун ўрниға наъл анга янги ой.

Кин вақтиқн очилиб каманди,
Дол ўрниға фатҳ зулфи банди.

Ўқи юнги шаҳпари малақдин,
Отқоч ўтубон тўкуз фалакдин,

Чавгонға⁴ чу қилса азми майдон,
Майдон аро қилса майли чавгон.

Чавгони боши ҳилоли тоби,
Даста анга ҳайати шиҳоби.

Майдон фалак этгали тақу пўй,
Анжум талашиб бўлур учун гўй.

Ҳар қайсиға текса савлажони⁵,
Қадр ўткарибон фалакдин они.

Рамз ичра қитоли умр фарсо,
Базм ичра жамоли олам оро.

Базмида сипеҳр хони мину,
Ул хонда нужум қурси лиму.

Хунёгару нағмасоз Ноҳид,
Лекин даф анинг қўлида хуршед.

Тахтики келиб сипеҳр соя,
Чиқмоғига неча меҳр поя.

Ҳар пояки келди меҳр ё бадр,
Топиб бориб пойбўсидин қадр.

Бу поя била ясалғач ул тахт,

Тахт устида хусрави жавонбахт

Эгри қўюбон боши уза тож,
Юз тожвар итлариға муҳтоҷ.

Кўлларин қовуштуруб йироқдин,
Фармонига мунтазир қироқдин.

Ўлтур, деб ангаки бўлса фармон
Ким, йўқ анга мундин ўзга армон.

Бош ерга қўюб сано демақдин,
Турфа буки бош ўтуб фалакдин,

Базмида бу навъ дўш-бардўш,
Шаҳлар бори ёндашиб қадаҳ нўш.

Соқийлари хур ё паридек
Кўк даврида меҳри ховаридек.

Май кимга тутуб бу навъ соқий,
Қолмай анга ақлу ҳуш боқий.

Май дема, зулоли зиндагоний,
Соқийси ҳаёти жовидоний.

Шаҳқим ичиб ул майи равонбахш,
Базм ичра бўлуб ҳадиси жонбахш.

Гаҳ сўз била элга жон бағишлиб,
Бир сўз била гаҳ жаҳон бағишлиб,

То бўлғусидур жаҳон шоҳи,
Офоти замон учун паноҳи.

Ҳам шоҳ жаҳон паноҳ бўлсун,
Ҳам аҳли жаҳонға шоҳ бўлсун.

IX

Ул тун маҳобати таърифидаким, савдоий ишиқ аждаҳоси дами ўтининг бухори ва анжуми ул олам сўз ўтининг шарори эрди ва мундоқ тунда хаёл мусофири савдо адҳамига миниб, ҳар ён азм этмоқ ва ишқининг юз оғатлиқ даштига етмоқ ва оғат ёғинларидин бало тўфонига қолмоқ ва бало чоқинлари анинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳарорати солмоқ ва ишиқ дури шабчарогин ул кеча тоимоқ ва ул шамъи ҳидоят била сўз майдони жавлонига чоимоқ ва Лайли хаёли била кўрушимоқ ва Мажнун савдосига тушимоқ¹.

Утган кечаким сипеҳри пурфан,

Нур устига бўлди зулмат афган.

Даҳр узра эсиб насими шабгир,
Кўк жавфи аро сочар эди қир.

Мен гунбази қиргунда маҳбус,
Ул қир этибон эшикни мадрус.

Даврон уза абри қир монанд, »
Тун қири юзига қир пайванд.

Жисмим бўлубон бу қир асири,
Кўнглумга мақар сипеҳр кири².

Маркаб анга тавсани тахайюл,
Ҳар ён чопар эрди бетааммул.

Шабранги жаҳонда кўп югурди,
Чун барри арабқа етти, турди

Ким, топти машоми ишқдин бўй,
Тарқ этти, бу бўй ила таку пўй³.

Чун водийи ишқ топти манзил,
Утмаклиги мушкил эрди, мушкил.

Рокибға доғи даранг бўлди,
Маркабнинг аёғи ланг бўлди.

Ҳам сарсари оҳ этиб ҳаво фош
Юммай тўқар эрди ҳам булат ёш.

Яъни эсар эрди ел доғи тез,
Ёмғур доги эрди ваҳшатангез.

Тун тппралиги демакдин ортуқ
Кўзни юмуб истаған ёруғлуқ.

Гаҳ Тур уза ламъа кўргузуб барқ,
Андоқ ёрубонкн, меҳрдин шарқ.

Ё Мусо этиб аён тамаино,
Ҳақ Тур уза айлабон тажалло,

Ул навъки Туру соҳиби Тур
Бўлғон киби ғарқи лужжай нур.

Гаҳ Ясриб⁴ уза бу барқ иниб тез

Зулматқа ашиъаси зиёrez.

Андоқки расули Ҳошимийкеш⁵,
Ҳажр ичра чу бўлди вуслат андеш

Меъроj тунпки авж тутти,
Юз ламъасидин жаҳон ёрутти.

Чун барқваш ўлди осмондав,
Ясрибқа бу барқи солди партав.

Гах қудс уза ул чоқин сочиб нур,
Туп мушкига тўкар эрди кофур.

Андоқки Халил ўтин замона⁶,
Чектургай дуд аро забона.

Ё ўтқа борурда барқ кирдор,
Намруд⁷ юзига солиб анвор.

Ҳар лаҳза аён бўлуб Ямандин,
Ташлар эди оташин камандин⁸.

Андоқки Суҳайл⁹ бўлса толиъ,
Бўлғай қара тун Яманға ломиъ,

Йўқ, йўқки, Увайс¹⁰ кўнгли тоби,
Қилғай қора тунни моҳтоби.

Гах солиб Абуқубайд¹¹ уза тоб,
Андин бўлубон ҳарам сафоёб.

Ё нур бўлуб ҳарамға нозил,
Ул тоғ уза ҳам ёруб манозил.

Гоҳи Изам¹² узра ламъа афган,
Шоҳ узра печукки нори айман¹³.

Андоқки салам ёғочларин дур,
Зийнат бергай аён этиб нур.

Гах Нажд^H уза ўт чоқиб жаҳонға,
Шуъла чекиб ул ўт осмонға.

Ҳижрон қора шоми зору маҳзун.
Чеккан киби ўтлуқ оҳ Мажнун.

Гах Шом¹⁵ уза чатри bemadoro,

Субҳ айлабон анда ошкоро.

Андоқки қилиб карашма майли,
Зулф ичра жамолин очса Лайли.

Секрир эди ул чоқип паёпай,
Андин кўрунуб қабилаву ҳай¹⁶.

Йўқким чоқилурда бетааммул,
Юз ҳайю қабилапи қилиб кул.

Бўлғон сойи барқ нур паррон,
Ҳарён кўрунуб сибои даррон.

Қоплон била бабру шери хунрез,
Қон тўккали чанглар қилиб тез.

Ушшоқ таники бўлди туфроқ,
Ҳарён кўрунуб сўнгаклари оқ.

Сўксўқ кибиким чу бўлди пуда,
Ётқан ёзи узра тўда-тўда¹⁷.

Кун ганжин итуруб аждаҳолар,
Тун ҳайли келиб қаро балолар.

Ёғин демаким булут адувдек,
Пайкон тўкуб элга қатра сувдек,

Ҳар сори қаро булутқа жунбуш,
Айлаб қора девдек ғурунбуш.

Ҳардамки бўлуб алар мисоси,
Кўк тоқини дарз этиб садоси.

Оқшом дема зулмати маҳофат,
Жон қасдиға ҳарсари юз офат.

Ҳайратда мусофири сабукпай,
Бўлмай оёғида бир қадам тай.

Худ қайда қадам урап мажоли,
Ул бир нимаким йўқ эҳтимоли.

Юз офат ичинда жон овучлаб,
Минг маҳлакадин инҳон овучлаб.

Кўймай анга хавфу заъф гаҳ тоб,

Ул тор кибики кўрса маҳтоб.

Не ақл аниңг рафиқи не ҳуш,
Бежон ва гар ўлса жони, бехуш.

Юз қатла кечиб рамида жондин,
Оҳанги раҳил этиб жаҳондин.

Офатдин очмай икки кўзни,
То чекти саҳарға тегру ўзни.

Тонг ели чу тун кулин супурди,
Мехнат булутини доғи сурди.

Бетоб мусофири рамида,
Бир лаҳзаи бўлди орамида.

Деб ўзигаким: «Эрур бу тунму?
Ё дашти балода тийра кунму?

Мунчаму бўлур жаҳопда офат,
Ҳарён қадам урса анда офат?

Не водий экин бу тийра водий
Ким дам йўлини тутар саводи».

Ул бўлмайин ушбу ишта воқиф¹⁸.
Ким, қилди нидо хужаста хотиф.

Ким: «Келди бу дашт— ишқ дашти,
Жон офати келди саргузашти.

Ҳар барқки кўрдунг озари ишқ,
Ҳар ламъаси барқи ханжари ишқ.

Ҳар тинра сахоб зулмат андуд,
Гардун уза ишқ ўтидин дуд.

Ёмғур дема, қатраи баҳорон,
Ишқ айлабон анда тийрборон.

Дарраида сибоъким солиб шўр.¹⁹
Бу даштда ҳар тараф ушоғ мўр.

Аждар келиб ул фазода ноле,
Шери яла мўри хаста ҳоле.

Қиши олдоротиб ҳумуми элни,

Ёз элпоротиб самуми елни.

Офат алифи киби тиконлар,
Лоласида ишқдин тугонлар.

Кимса бўла олмай анда сокин,
Сокин пеки, йўқ мурури мумкин.

Жуз бир кишиким сипехри булбод
Билмас яна бир апинг киби ёд²⁰.

Фам туфроғи суйидин сиришти,
Ишқ ўтию ели сарнавишти.

Саргаштау пўягар ниход ул,
Фам бодиясида гирдбод ул.

Жисмида аносирি мураттаб
Ким, айлади пайкарин мураккаб²¹.

Ҳам тупроғи дард қўйидин гард,
Ҳам суйи зулоли чашмаи дард.

Ҳам елнга қисм сарсари ох,
Ҳам ўти самуми ишқи жонкоҳ.

Вайрон тани гам қуши макони,
Сингон боши ҳам қуш ошёни.

Савдо тутунига сочи монанд,
Ҳар тори жунун аёғига банд.

Ишқ ичра жунун анинг сифоти,
Мажнун дейилиб жаҳонда оти.

Бу дашт анга мақому маскан,
Ўти гулу хори дашти гулшан.

Бир нодира ишқи мубталоси,
Не нодираким жаҳон балоси.

Андин ажаму араб аламда,
Йўқ мисли Араб била Ажамда²².

Ишқ ичра нечукки ул ягона,
Бу — ҳуснда офати замона.

Афсоналари жаҳонда номий,

Назм айлаб Хусраву Низомий.

Ким, ишқ сўзин ривоят айлаб,
Ҳам бу икидин ҳикоят айлаб.

Андоқки бўлуб демакка майли,
Назм авжининг ахтари Сухайли²³

Ким, ҳолати пазм аро эрур фард,
Дурпош баёни назм парвард.

Хусрав руҳиға еткуруб шайн
Лекин яна бирга қурратул-айн.

Ҳарнеча қилиб бирига бедод,
Руҳий яка бирнинг айлабон шод.

Чун сурмиш килки дурфишонни,
Тахрир этмиш бу достонни.

Мақсудки бўйла турфа мақсуд,
Йўқ даҳр сахифасида мавжуд.

Бу хайлки бу дам ўлди маълум
Ким, айладилар бу қисса манзум.

Бу даштқа қилмайин гузар ҳеч
Тоимай бу балийядин хабар ҳеч.

Эшитган ила авомдин сўз,
Ё ровийи нотамомдин сўз

Бу қиссага онча бердилар зеб
Ким, бўлмас васфи ичра сўз деб.

Сенким бўлубон сипеҳр ёринг,
Бу бодияға тушуб гузоринг.

Билдинг анга ҳол не экандур,
Андуху малол не экандур.

Мунда етиб ул кишики ёнғай,
Не дегаю, деса ким инонғай.

Менким отим ўлди ҳодийи ишқ,
Маскан манга ушбу водийи ишқ.

Айтай Мажнун сўзин санга рост,

Лайли ғами ичра бекаму кост».

Бу сўз дебон этти қисса оғоз,
Охирғача бўлди нукта пардоз

Ким, бўйлау, бўйла ҳоли онинг,
Андуху ғаму малоли онинг.

«Чун қиссани англадинг равон бўл,
Сунғил вараку қалам сори қўл.

Сендин рақам айламак ҳикоят,
Биздин санга сўз сори ҳидоят.

Сабт айламасанг аларча рангин,
Маъниси дақиқу лафзи ширин.

Лек ўлғуси дарду сўзи кўпрак,
Ҳангомаи дилфурӯзи кўпрак.

Ул ён гулу сунбул ўлса мавжуд,
Сен ўт ёққунг аён қилиб дуд.

Кўрсанг ул ён дури ягона,
Сен қилғунг кўз ёшини дона.

Бўлса ул ён сарви дилҳоҳ,
Бўлғуси буён фифон била¹ оҳ».

Чун ишқ ҳаволасини билди,
Сидқи дил или қабул қилди.

Жонига етишти завқу ҳолат.
Рафъ ўлди бори ғаму малолат.

Сўз дерга белини боғлабон руст,
Ул маркаби узра секриди чуст.

Еткурди чу хужрага иқомат,
Муаззин чекти салойи қомат.

Чун қилдим адойи фарзи бори,
Қўл борди давоту хома сори.

Ул навъки хотиф этти иршод,
Мен ҳам қилдим фасона бупёд.

X

Қайснинг адам мағслисидин құтулуб, вұжуд маҳдиға тұтулғони ва қон ютмоқдин хүрии шиқ
доясидин парвариши топқони шиқ зоти чоинисидин әл күзига ширии да дарди азалий
хароратидин халойиқ назарига исиг күрүнгөни¹

Бу силсила ҳалқасида дилгир,
Бу навъ чекар садойи занжир.

Ким, барри Арабда комрони,
Бор эрди Арабқа ҳукмрони.

Маҳкуми аниң неча қабила,
Иқболиға пастабон васила.

Бечора улусқа чорасоз ул,
Хон густару, мсхмоннавоз ул.

Осмоқдин аниң қозони тушмай,
Түн-күн ўти ўчғали ёвшмай,

Ким бодия ичра йўл қилиб гум.,
Бу ўт анга тийра оқшом анжум

Дониш анга касбу жуд пеша,
Дониш била жуд этиб ҳамеша.

Оту теваси ҳисоб ила жуп,
Қўю қўзиси ҳисобдин кўп.

Айлаб ани умри суръагойин,
Бир ёш йўқидин асрү ғамгин.

Моли кўпу, умри суст пайванд,
Фарзандға эрди орзуманд.

Ким, эскирибон ҳаёти раҳти,
Майл этса йиқилғали дарахти

Нахл бўлғай ёпида навбар,
Раънолиги ўйлаким санавбар².

Итгач шажари баланд поя,
Солған бошиға бу нахл соя.

Яъни дури бўлса гум садафдин
Хайли ёруғай дури халафдин.

Бўтrotқали молини ҳаводис,

Кўймағай агар бор ўлса ворис.

Умриға уёқса меҳри ховар,
Туққон эса ёна меҳри анвар.

Ул мсҳр чу иртифоъ тутқай,
Мажмуи қабиласин ёрутқай.

Фофилки, қуруди чун гулистон,
Гулбонг этмас ҳазордастон³.

Ёғам туни ўчса шамъи апвар,
Парвонадин ўлмас уй мунаvvар.

Комингни анингдек эт тахайюл,
Қим, тоимасанг этгасен таҳаммул.

Чун тенгрига қилди қўп тазаррӯъ
Топти неким айлади тавакқуъ.

Чун коми анинг бор эрди фарзанд,
Берди халафе анга худованд.

Қайси халафи, халифа зоди,
Ишқ аҳлиға қиблай муроди.

Нутфаки бўлуб бу мазҳари ишқ,
Маъни садафида гавҳари ишқ.

Тан маҳзанининг нуҳуфта сийми,
Жон гулшанининг ёруғ насими.

Меҳр ояти олида ҳувайдо
Маншури вафо юзида пайдо.

Ҳукм айлади мулки ишқ шоҳи
Ким даҳрни моҳ то бамоҳи.

Сур ичра яроғласунлар ойин,
Кўқ тоқини боғласунлар ойин⁴.

Ул тоқ уза дарди жовидона,
Чолсун бу тарабда шодиёна.

Ғам хайли аро хурӯш тушти,
Савдо черикига жўш тушти.

Очти кўзини бало сунуб қўл

Ким, сели балога айлагум йўл.

Бошин силади фироқи авбош
Ким, ёғдурғум бу бош уза тош.

Юб оғзини дард ҳар ёмондин
Ким, ох ўти кўкка чеккум ондин.

Кўнгли сори ишқ бўлди мойил
Ким, йўқ манга бўйла пок манзил.

Алқисса атоси топқач ул дур,
Кўп сочти гуҳар, қилиб тафохур.

Қайс анлади ўғли отини бот
Ким, ўз атосиға бу эди от.

Хифз айлади они неча доя,
Ҳар навъ ишидин топарға воя.

Чирмаб япа кишу ос бирла,
Ғунча киби юз либос бирла.

Ётқуздилар они маҳд ичинда,
Гул ёфроғи тушти шаҳд ичинда³.

Доя кнби баҳт ила саодат,
Алқисса нечукки бўлса одат,

Мардум киби қўзда асраб опи,
Ғофил эмас эрдилар замони.

Кўз уйида ҳифзини қилиб фош,
Ким кўз ичида ажаб эмас ёш.

Кўз маҳди аро тутуб ул ором,
Зарфу мазруф, мағзу бодом⁶.

Кўймас эди теграсидаги эл
Ким, эсгай анинг сори совуқ ел.

Сут бўғзидин ўтгач-ўқ бўлуб қон,
Бағри бу баҳонадин тўлуб қон.

Маҳд этмак ила танини раижা,
Тифл эрканида қўрўб шиканжа.

Ерда юруй олмасида бешак,

Варзиш қилибон кичиқдин эмгак.

Ўт кўрсаки майл этиб ниҳони,
Ишқ ўти тасаввур айлаб они.

Бўлмай ғофил дами ғаму дард,
Улғайтибон они дард парвард.

Маҳд ичраки тортибон фифонлар,
Афғонида дарддин нишонлар.

Бўлғоч тили лафздин хабарлик,
Ҳар лафзки деб бори асанлик.

Чун айлай бошлади такаллум,
Эл ҳушин этиб такаллуми гум.

Рухсорида ламъаи малоҳат,
Гуфторида нашъаи фасоҳат⁷.

Ҳар нуктаким ул ривоят айлаб,
Эл кўнгли аро сироят айлаб.

Не қилса баён хирадға маъқул,
Бошдин аёғи назарда мақбул.

Ҳар сори хабар топиб қабойил,
Кўрмаклнгига тилаб васойил.

Атрофдин эл қелиб талоша,
Ул нодирани қилиб тамоша.

Баъзи юзидин топиб таҳайюр,
Баъзи сўзидин қилиб тафаккур.

Жондин севиб они бенаволар;
Ҳар кимки кўруб, қилиб дуолар.

Бас тифли ажабки, юз кухан сол
Бўлғайлар васфида анинг лол.

Севмакда ато-ано мувоғик,
Маъшук бир эрди икки ошиқ.

Беҳад эшптиб чу бул ажаб сўз,
Дебким анга тушмасун ёмон кўз.

Жоп пардасичин ёпиб паранди,

Кўз мардумидин сочиб сипанди⁸.

Етгач сши тўрту беш ароси,
Таълим сўзин солиб атоси.

Истатти қабойил ичра пири,
Таълим берурга беназири

Ким, мактаб аро хужаста фарзанд,
Бўлғай бори илмдин баруманд.

Чун илм ила аржуманд бўлғай,
Офоқ ора сарбаланд бўлғай.

Эй пири муаллиму муаддаб,
Ақл ўлди қошингда тифли мактаб.

Бу тифл илигига бир варақ бер,
Лекин манга ишқдин сабак бер!

XI

Қайснинг хирад мактабида улум авроқин эвургони ва ишқ тундбоди етиб, ул авроқни совурегони, яъни Лайли ҳусни гулшанидин заъф хазони канора қилиб, сихҳат баҳори насимидин латофат гуллари очилиб, мактаб азми қилғони ва ул гуллардин Қайс кўнгли аёғига ошиқлиқ тиканлари сончилғони¹

Сўз дарсини улки берди таълим,
Бу навъ этти фасона тақсим.

Ким, Қайсға илм учун мурағғиб,
Ҳар ён чу тилаттилар муаддиб.

Топплди ҳунарвар устоде,
Одам ичида малак ниҳоде.

Лек асрү ҳан ичра эрди побаст,
Дарс ичра топиб каломи пайваст.

Ул турфа қабилада сарафroz,
Ҳар ишта ҳай лҳлиға навосоз.

Шахсе эди бас азим шони.
Рифъатда сипехрдин нишони.

Қаҳр этса дами самум янглиf,
Хоро илигида мум янглиf.

Хони карамида меҳри ховар,
Бир қурси фатирдек муҳаққар².

Тун атласиға чу йўқ гарона,
Хайлида бир эски хайлхона.

Ут қаҳриға бўлмайин ҳамовард,
Ел хайлидин элта олмайпн гард.

Қўймай ғами даҳрдин табоҳи,
Ул элга ихотаи паноҳи.

Ганжида кўп эрди гавҳару дур.
Бир дурдин этиб, vale тафохур.

Бўстонида юз гул эрди худрўй,
Бир гулдин анинг димоғи хушбўй

Бир машъал ила кўзи мунаввар
Ким, учқуни эрди меҳри ховар.

Бир шамъ ила ҳужласи музайян
Ким, чарх уйи андин эрди равшан.

Шамъиу не шамъ чашмаи нур,
Нурики ёмон кўз олидин дур.

Нахлию, не нахл, сарви озод,
Сарвию, ие сарв, рашки шамшод.

Ойилю, не ой, бадри толиъ.
Бадрию, не бадр, меҳри ломиъ³.

Шаҳд икки лаби, vale ратабнўш,
Бадр икки юзи, vale қасабпўш.

Зулфи тунида узори хуршед,
Хуршед уза зулфи шоми уммед.

Не шомки чун очиб саводин,
Қўймай қўнгул ичра субҳ ёдин⁴.

Бошким қўшиб икки эгма қоши,
Хусн ичра икисининг талоши.

Чун воқиф ўлуб бу можароға,
Мушкин хутаба кириб ароға.

Чун вусма бернб аларға тазин,
Минойи ўлуб ҳилоли мушкин.

Йўқким ики сарви нав дамида,
Ҳар сори насимидин хамида.

Кўзлар ики шўх кофпри масти,
Ҳар қайсиға боқса уйқу ҳамдаст

Ул сарвлар остида узолиб,
Уйқу таманға соя солиб

Мужгон сафининг қаро балоси,
Кўзлар уза соянинг қароси.

Йўқ сонки тўрт саф чекиб занг,
Мажмуи либоси сурмаи ранг.

Очқукча юмуб кўз ул сипаҳ тез,
Бир-бирга тегиб қилурға хунрез.

Дема бу сипаҳни хайли хинду,
Чин дашти кийикларига мўнду⁵.

Мушк онча сочиб бу оҳуни Чин
Қим, айлади мўндуларни мушкин

Юз, равзай хулддин нишона.
Хол анда фиреб этарга дона.

Ул донаға санд ўлуб бир одам,
Бу донаға борча аҳли олам⁶.

Шаҳди лабидинки коми ширин,
Андин келибон каломи ширин.

Лаълида йифиб захираи жон,
Оғзи сўйи анда шираи жон.

Жоп топибон улки ўпса они,
Мундин дебон оби зиндагони.

Ҳам жон келиб икки лаъли майгун,
Ҳам тавқи зақан келиб анга нун⁷.

Бир тоза ниҳоли сарв қомат
Ким, жилвасидин солиб қиёмат.

Не айб қиёмат этса ҳардам,
Кўрганга етар чу ўзга олам.

Бел риштаи жонп зор янглиғ,
Жон иардаси ичра тор янглиғ.

Торики ёпиб либоси они,
Жон пардасида бўлуб ниҳони.

Ҳам гавҳари ришта шуғлидин пок,
Ҳам лаълиға йўқ газанди ҳаккок⁴.

Пок эрди нечукки рост даъви,
Бикр эрди нечукки хос маъни.

Йўқ икки сочи тунига ғоят,
Яъни ики лайли бенихоят.

Андин бўлуб оти жилва орой,
Андоқки бароту қадр аро ой⁹.

Кимиики бўлуб демакка майли,
Малфуз ўлмай бағайри Лайли.

Гулдек юз ила бу тоза гулшан,
Айлаб отанинг кўзини равшан.

Бир уй қилибон ота мураттаб
Ким, бўлғай ул уй бу ойға мактаб.

Лутғ ичра нечукки хиргаҳи моҳ,
Сокин бўлуб анда моҳи хиргоҳ.

Уйни ёрутуб дабири мазкур,
Таълим олибон фариштадин хур.

Атфол тутуб ул уй ичин жум,
Кўк хиргаҳини нечукки анжум.

Ул хайл аро моҳи мажлис орой,
Андоқки нужум аросида ой.

Чун Қайс сўзи дейилмиш эрди
Ким, волиди фикр қилмиш эрди.

Устодға қилмоқ они таслим,
То қилғай анга улум таълим.

Йўқ эрди қабилаларда мактаб,
Бу мактабдин ўкурға ансаб.

Андоқки бўлур арабда маъхуд,
Айлаб неки расм бўлса мавжуд.

Топшурдилар они нуктадонға,
Гавҳарни муҳити бегаронға.

Чун топти бу навъ гавҳари пок,
Бахр ўлди бу завқдин тарабнок¹⁰.

Соатни чу ихтиёр қилди,
Лавҳ узра сабақ нигор қилди.

Айлаб анга лавҳи сийм таслим,
Филҳол этти сабақни таълим.

Таълимиға белни чуст қилди,
Не ул деди, бу дуруст қилди.

Ҳар неча сабақ дебон фузунроқ,
Гўёки билиб эди бурунроқ.

Ҳамдарслари бу ҳолатидин,
Ожиз эдилар хижолатидин.

Бир кун эди ҳам сабаққа ҳам так,
Икинчи кун ўтмиш эрди бешак.

Куп бор эдиким беш-ўн сабақни,
Англаб эвурур эди варақни.

Оз вақтда айлади замона,
Они бори илм аро ягона.

Ул вақтки ул замона фарди
Мактабға келурни бошлиб эрди.

Лайли демай, ул бути паризод,
Бир ориза¹¹ бирла эрди ношод.

Табъида қуёш киби ҳарорат,
Айшиға солиб эди марорат¹².

Ҳар табъки зоти ўлса махрут,
Оз ҳирқат этар танини ранжур.

Зорики ўчук ёнор чароғи,
Бот ўртанур ортуқ ўлса ёғи.

Кун қумни қилур неча қизиқрок,
Ўт ёнса бўлур яна исифрок¹³.

Бор эрди қуёш мизожи пори,
Қумнинг ҳам эсиб насийми ҳори.

Марғуби эди ратаб била шаҳд,
Май ичгали ҳам қилур эди жаҳд.

Шаҳду, маю табъ ила ҳаво тўрт,
Чун муштаил ўлди солдилар ўрт¹⁴.

Жисмипки бор эрди ёсимин гул,
Хуммо қилур эрди оташин гул!

Терким гулидан бўлуб равона,
Уйни қилибон гулобхона.

Ғунча киби ҳуллаларда ноёб,
Хурда киби ўт анга солиб тоб.

Кам бўлса мизожига ҳарорат.
Титратма қилур эди шарорат.

Шамшодига титрамак падидор,
Тонг елидин ўйлаким сапидор.

Чун зилзилия бўлди эрса хора,
Булур нафас ичра пора-пора.

Ул танғаки лутғдин эди гул,
Ел титратурига не таҳаммул.

Боши уза жамъ ўлуб аҳиббо,
Ҳозир қилур эрдилар атиббо¹⁵.

Беморға мушкил эрди парҳез,
Андоқки қўзи қилурда хунрез.

Бу ҳол ила эрди сарви гулхад
Ким, бўлди мизожи заъфи мумтад.

Ҳар неча сипехр эди ҳасадгор,
Ҳам бўлди табиати мададгор.

Зъф ичра табиат ўлса мушфиқ,
Беҳроқки туман табиби ҳозик!

йўқ эрса мизожидин мувосо.
Жон берса не суд элга Исо¹⁶

Ким, бўлса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.

Чун қилди табиати мурувват,
Зъф ўлди гуму етишти қувват.

Ер ўлди ҳакимнинг иложи,
Сиҳҳат сори қўйди юз мизожи.

Майл этти мизожига саломат,
Табъиға юз урди истиқомат.

Лаъли лаби нўшханд бўлди,
Нахли қадн сарбаланд бўлди.

Май табъиға бўлди ишратангез,
Қон тўқмак учун ушатти парҳез.

Бўлди яиа ул узори гулгун,
Хусн ичра бурунғидин ҳам афзун.

Бир қун эрикиб маҳи муаддаб,
Тушти бошиға ҳавои мактаб.

Машшотай ҳусни олам оро,
Орайишин этти ошкоро.

Ул ҳусники зеби олам эрди,
Зеб устига ёна зеб берди.

Зулфу юзи хад ёнидағи дол,
Фам нуқтаси оғзи устида хол¹⁷.

Айлаб юз ўтин ёқорға таъжил,
Гугурд ўти юзда ҳар тараф нил.

Утдин гул очиб чу гулситонға,
Ул гул била ўт солиб жаҳонға.

Фарқи уза зулфи анбар олуд,
Гулфом ўтиға анбарип дуд.

Ораз уза зарварақ нигори,
Ул ўту, бу дуднинг шарори.

Юз узраки ўт ёқиб жабини,
Ахгар анга лаъли оташини.

Жодулиғи бирла холи ҳиндур,
Лаъли ўтида ниҳон қилиб су,

Йўқким лаби оби зиндагони,
Сув ичра ўт айлабон ниҳони.

Ул лаъл ўтидин жаҳонға қуймак.
Йўқ, йўқ не жаҳонки жонға кунмак.

Утлуғ ики кўзи сурмаолуд,
Ул ўтга дағи бу сурмадин дуд.

Бу ўтлар ароки орази ғарқ,
Ўртарға жаҳонни ҳосилан барқ.

Не барқки барқи офат ул юз,
Ё бориқаи латофат ул юз.

Юз гирдида иқди гавҳар андоқ
Ким, ой ила бўлған ахтар андоқ.

Миъжар сочи узра торп ноёб,
Ул навъки васл шомни маҳтоб¹⁸.

Хусн ичра аёғидин боши хўб,
Бошдин аёғига тегру маҳбуб.

Кўргач бу балойи жовидона,
Кўзғолмай найласун замона.

Бу шакл ила ул жаҳонға ошуб,
Солиб секиз осмонға ошуб.

Кенида неча канизи ҳамқад,
Борча гул рўю арғувон хад.

Мактаб сори жилва айлади соз
Боштин аёғига ҳусн ила ноз,

Ким, еайр ила қўнгли хуррам ўлғай,
Ҳамдарслариға ҳамдам ўлғай

Хуррам кўруб они фаррух устод,
Қилған бори сарвларни озод.

Қизлар бпла азмп гулшан этгай,
Гулшанни жамоли равшан этгай.

Мактабни ёрутғач ул пари чеҳр,
Андоқки сипеҳр гунбадин меҳр.

Борча қилиб эҳтиромин онинг,
Юқори ясаб мақомин онинг.

Шод ўлди жэммолидин дабистон
Андоқки баҳордин гулистон.

Лекин бу баҳори зиндагони
Бир нахлия айлади хазони.

Йўқ, кўкки тутошти сарбасар ўт,
Боштин аёғ ўлди ул шажар ўт.

Ё шуълаки ҳар бирига етти,
Эл барги хазон тасаввур этти.

Яъни кўрубон они Қайс маҳзун,
Рухсорини қилди қаҳрабогун.

Ҳам чехраси ранги қаҳрабодек,
Ҳам кўнглида қўзғалон сабодек.

Ҳардам ииқилурга жисми мойил,
Хусн доғи лаҳза-лаҳза зойил.

Топиб анга жисми нотавон заъф.
Кўнглнда доғи замон-замон заъф

Тағийрназир кўзга ҳоли,
Кўзга неки, ҳардам ўзга ҳоли.

Чун зўр кетурди ишқи бебок,
Аввал қадаҳ олди ҳушини пок.

Бал май иси бирла маст бўлди,
Фам хайлиға зери даст бўлди.

Кўп саъй ўзига қилди ҳамдаст,
То бўлмади ерга соядек паст.

Кўргач ҳам они нигори зебо,
Ўз кўнглини топти ношикебо.

Нозуклук ила чу қилди мафҳум,
Ким эрканин этти яхши маълум.

Қолмади ҳавосида қарори,
Шавқ ўтиға тушти жони зори

Онинг доғи билди изтиробин,
Ишқи ўтидин ичида тобин.

Билдики, гар этмас ишга чора,
Ул ҳол ўлур элга ошкора.

Эл солсалар нэтироб ароға,
Бир навъ тушар ҳижоб ароға,

Ким ёр ўла олмай анда сокин,
Бўлмас дийдор умеди мумкин.

Таъжил ила қўпти луъбати шанг
Ким, боғ сори қилурбиз оҳанг.

Атфол доғи билиб ғанимат,
Онинг била қилдилар азимат.

Таклиф этти бути шакарлаб
Ким, ҳар киши бўлса аҳли мактаб:

«Бир кунгина таркн дашт қилсун,
Гуллар била боғ гашт қилсун».

Чун кирди ароға бўйла сурат,
Азм айлади Қайс ҳам зарурат.

Чун Қайс аларға бўлди йўлдош,
Гулшан ичидин чикордилар бош.

Эй гулшани ишқ боғбони,
Гулгун қадаҳе кетур замони.

То гулки бу гулшан пчра сочкунг,
Маълум этайин не гуллар очқунг.

XII

Баҳор фарроили нафас-нафас эсган насимлар пувламоки била лола чароғин ёрутқонда ва саҳоб

мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган чоқин чушкурмокидин тоғ димогин қурутқонда ул кўзин ҳусн
чароги ёрутқон ва димогин ишиқ савдоси қурутқонининг гулрухлар била боғ тавфига азм этгони
ва Лайли ҳусни гулининг насими димогига етиб бир йўли ўзидин кетгони¹

Мехр истади чун ҳамал фароғи,
Дашт узра бутар қўзи қулоғи.

Гул шамъи ҳавойи гулшан айлар,
Гулшанни фуруғи равшан айлар.

Тўти бўлуриға чарх этар завқ,
Ким қавси қузахни² айлагай тавқ.

Гар тўти ўлурға қилмас оҳанг,
Айлар нега ерни тўтаги ранг³.

Ё тўти ўлуб сипехри хазро,
Бўлур аига жўжа фарши ғабро⁴.

Аъзосидаким бутуб янги пар,
Тутқон бори ерни сабзай тар.

Тун —кунии қилур бинафш сизғон,
Кофур ила мушқдин соқизғон.

Сориғ гул уза сабухи ёмғур,
Олтун табақ ичра кўргузур дур.

Ёхуд ярақон⁵ ўтин қилиб тез,
Сориғ юзига бўлур арақ рез,

Марз узра кияр себарга жавшан,
Шашпар қўтарур бошиға савсан⁶.

Ғунча боши узра кўргузур худ,
Ях тифи қилур чамани падруд⁷.

Мева йиғочига сийм ўқулур,
Андоқки дирам аро кўмулур.

Илгин кўрубон чинор холи,
Куйдурур ичин дирам хаёли.

Тоғ бағрида сел йўқки, ҳар тош,
Фарход⁸ фироқидин тўкар ёш.

Сахрода не лола бўлса барбод,
Парвез⁹ кулоҳидин берур ёд.

Ҳар ғунчай лола ҳуққан лаъл,
Очилса ливода шуққай лаъл¹⁰.

Чун барги тушарға майл қилди,
Бағри қаро дашт уза ёйилди.

Дашт узраки сайр ўлур сабоға,
Бағри қоралар учар ҳавоға.

Сув ичра бипафша ҳар замони,
Сўна бошидин берур пишони.

Ёш ғунчага истамак бўлуб иш,
Жола тушуб оғизға бўлур тиш.

Ё ғунчаки кулгусин узотур,
Даврон тоши оғзини қонотур.

Ҳар балбалани қилур макони,
Турно кўзию тазарв қони¹¹.

Наргис олур ўлса бодадин ком,
Норанж терисидин ясар жом.

Насрин барги тўкулса сахбо,
Кўп ёғини айлар ошкоро.

Занбақ варақп аро сепар мушк
Ким, атри димоғини қилур хушк¹².

Гўё тутулуб шамнми чоги,
Боғ ичра бипафшапинг димоғи.

Дол ўлди димоғи заъфиға бу
Қим, шабнам бирла оқизур сув.

Шудрун тўкулуб чаман қилур фош,
Хашхоз гул юзинда хашхоз¹³.

Ҳар қушқина жуфти бирла пуржўш,
Ҳампар бўлур учса, қўнса ҳамдўш.

Баргики бўлур йифоқча хилъат,
Қушларға бўлур мақоми хилват.

Ҳар хайлки рафъ этиб надамин,
Сахро сори қўйсалар қадамин,

Чун азми шароби ноб этарлар,
Жайран қўзисии кабоб этарлар.

Бу фаслда ул гуруҳи чолок,
Гулшанға ёйилдилар тарабнок.

Боғи эди равзадин пишопа,
Шом аҳли ясаб нишотхона.

Ҳар нахли фалакка тегуруб бош,
Парвин била хўша айлабон фош.

Нажд этагидин чиқиб булоғи
Ким, тоза бўлуб бу навъ боғи.

Даврон тоши эмди они кўммиш,
Ул чашма сувин кўзини юммиш.

Асҳобға майли лолаву боғ,
Ул икки¹⁴ ичинда лоладек доғ.

Асҳобға ғунча сори оҳанг,
Бу ИККИ нечукки ғунча дилтанг.

Ишқ нчра неча етиб малоли,
Маҳваш қилур эрди забт ҳоли.

Бедилға бу ҳифз мушкил эрди
Ким, хуш ила ақли зойил эрди.

Эл ҳарнеки сўрса фаҳм қилмай,
Фаҳм этса жавоб дерни билмай.

Ишқин неча айламай дебон фош,
Андин ажаб амрлар уруб бош.

Гах кўзидин оқиб ашқ ногоҳ,
Гоҳи чекиб ихтиёrsиз оҳ.

Аҳволида ҳар замонки тағийир,
Кўнгли ғамин айлаб элга тақрир.

Тағийириға топиб они чора
Ким, ёрнға айлагай назора.

Лекин солайнин деган назар тез,
Кўнгли ўти тортибон шарап тез.

Боққай деса доғи қуввати йўқ,
Боқмай деса доғи тоқати йўқ.

Кўз учи била боқиб чу гоҳи,
Жондин чекиб андоқ ўтлуғ охи

Ким, боғ юзин хазони айлаб,
Кўк баргини заъфарони айлаб.

Маҳваш қилибон назора ногаҳ,
Бўлмоққа анинг ўтидин огаҳ.

Ҳам жисмида печу тобин англаб,
Ҳам кўнглида изтиробин англаб.

Ўз кўнглида ҳам топиб асарлар,
Онинг ғами ўтидин шаарлар.

Бир фуржга топарға кўп қилиб майл
Ким, бир нафас ўлса ғофил ул хайл.

Мақтулиға еткуруб ҳаёти,
Сўрмоқ била қилса илтифоти.

Англатса ўз изтиорини ҳам,
Ишқи ўтининг шарорини ҳам.

Боғ эрди васиу ҳалқ сойир,
Ашжор ғулуси элга сотир.

Гулбун чаманининг иттисоли.
Ишқ аҳлиға пардаи висоли¹⁵.

Атфол бўлуб ўюнға машъуф,
Сарву гул ўлуб аларға маълуф.

Сайр ичра етишти моҳи дилҳоҳ,
Бир гул чамани ичига ногоҳ.

Гулбун била руст тўрт ёни,
Кирса киши кимса тоимай они.

Киргач анга ул шугуфта гулзор,
Кўрди тикон ичра булбули зор.

Кирмиш эди анда Қайс ғамнок,
Гул янглиғ этиб яқосини чок.

Ўз ҳолиға зор йиғлар эрди,
Бесабру қарор йиғлар эрди.

Оғзида таронаи фироқи
Ким, ёр етишти иттифоқи.

Чун булбулининг гули шугуфта.
Топти бори халқдин нуҳуфта.

Ҳар неча йўқ эрди сўзга тоби,
Кўнглида кўп эрди изтироби.

Йўқ эрди гузири неча сўздин.
Борғудек ўлуб дегунча ўздин.

Бунёд этти ҳижоб бирла,
Бал ҳижлати беҳисоб бирла:

«К-ей турфа йигит, не ҳолатинг бор,
Не навъ ғаму малолатинг бор?

Ким, шодлиғинг йўқ ўзгалардек,
Ободлиғинг йўқ ўзгалардек.

Асҳобға майли боғу гулзор.
Ҳам тан санга решу ҳам кўнгул зор.

Бу дамки эсиб насими наврӯз,
Гул атрини қилди мажлисафрӯз.

Боғ ўлди баҳордин гулафшон,
Сунбул бу гул узра кокулафшон.

Бу фаслда азми гулшан этгай.
Бўстон ҳарамини маскан этгай.

Бор онинг учунки шод бўлғай.
Ҳар бандига бир кушод бўлғай,

Сен нола қилиб ғамин недин сен,
Ашкинг оқизиб ҳазин недин сен?

Ишрат ҷоғи меҳнатинг не яъни,
Шўробай ҳасратинг не яъни?

Бу ғам санга қайдин ўлди ҳодис
Ким бўлди бу шиддатингға боис?»

Боисни чу сўрди ул дилафрўз,
Бедил чекибон бир охи жонсўз,

Ширин сўзидин бўлуб эди лол,
Қон ёш ила юзга ёзди ахвол.

Йўқ, йўқки, забони ҳол бирла,
Шарҳ айлади бу мақол бирла:

«Кей жонима ҳайрат ўти солғон,
Кўнглумни бурун назарда олғон.

Аввалки жамолидин сочиб барқ,
Ут ичра вужудум айлаган ғарқ.

Зулф очмоқ ила олиб қарорим,
Қилғон қаро рўзу рўзгорим.

Аввалки фасона зоҳир этгон,
Кўнглумнинг ишини охир этгон.

Қилғонни ёшурмофинг не эрди?
Мендин яна сўрмофинг не эрди?

Эл онгламасун дебон намуна
Урмоқ не бу наъли бозгуна!¹⁶

Сендин етибон бу шиддат охир,
Кимга тоқойин бу тухмат охир?!

Кўнглумники олмишанг ниҳони,
Сендин ола олмоғум худ они,

Ким аъжами айлаб ўзни ёна,
Бу навъ сурар лабинг-фасона¹⁷.

Жонимпики ўртадинг бас эрди,
Тонмоқ бу сифат керакмас эрди.

Ўт узра не эрди қўймофинг ёғ!
Куйганга не эрди қўймофинг доғ!

Чун бўйла неча хуруш қилди,
Зъоф эттию тарки хуш қилди.

Туфроқ уза бўлди ул сифат паст
Ким, ердагиларга бўлди ҳамдаст.

Кўйниға олиб нигор бошин,
Сочиб кўзидин юзига ёшин.

Бехушға айлаб изтироби,
Хардам юзига уруб гулоби.

Ўлтурганига ўзи ебон ғам.
Йифлаб тутар эрди бўйла мотам.

Истаб ани бир, ики дилором,
Ул воқиа ичра қўйдилар гом.

Гар зулф ила мушкбез эдилар,
Иккиси анга каниз эдилар.

Кўзларига даҳр ўлуб қаронғу,
Кўрқуб дедилар: «Не ҳол эрур бу

Маҳваш ишидин чу парда қўпти,
Иккисининг олида ер ўпти.

Ул иш неки воқиъ ўлди бехост,
Бир-бир деди ул икисига рост.

Даҳр этти чу сиррин ошкора,
Йифлаб тилади ғамига чора.

Бор эрди бириси дардпарвард,
Филҳол санамға бўлди ҳамдард.

Деди: «Ема ғамки бок эмастур,
Ким ишқ ўтидин ҳалок эмастур.

Сен қўпғилу бизга топшур они,
Азм айла қабилаға равони.

То бўлмасун эл бу ишдин огох,
Биз фикр этали нечукки дилҳоҳ».

Маҳваш ул иков дегандек этти,
Кўнглин қўюб анда эвга кетти.

Бедил кишисин топиб алар ҳам,
Қилдилар ул ишга ёру маҳрам.

Чун бўлди рафиқ анга мулозим,
Бўлди ул иков ҳам уйга озим.

Эй сода рафик, бенавомен,
Ишқ илгига зору мубталомен.

Бехудмену ўлтуур навойиб,
Бир лаҳза бошимдин ўлма ғойиб!

XIII

Қайснинг ҳајр шабистонида шабнам гулоби юзига сочилгонидин кузи очилғони ва булбули шабхез била ишик достонлари адосида нола қылғони ва булбул соясидек туфроққа йиқилғони ва атоси аниңг булбулдек фигонларин эшиитиб боишга етғони ва маҳмил қафасиға солиб олиб кетғони¹

Чун гулшани чарх гул узори,
Мағриб сори тортти амори.

Анжум гули бирла бу шабистон,
Оlam юзин айлади гулистон.

Ул тоза баҳори нозпарвард,
Ғунчадек ичини қон қилиб дард.

Соз этти қабила сори оҳанг,
Бедил ғамидин валек дилтанг.

Беҳол қабиласиға кетти,
Ғамдин анга етти улча етти.

Гулшан аро Қайс ҳушдин фард,
Етиб эди ерда ўйлаким гард.

Ҳам мағзида ҳушдин хабар йўқ,
Ҳам жисмида руҳдин асар йўқ.

Ёрим кечаким насими гулбез,
Бўлди чаман аҳли узра гулрез.

Гул атрн димогифа солиб ҳуш,
Очи кўзин ул ғариби мадхуш.

Кўрди ўзини чаман ичинда,
Сарву гулу ёсуман ичинда.

Булбул боши узра нағма пардоз,
Аҳволиға навҳа айлаб оғоз.

Гул ҳолиға чун назора айлаб,

Гулгун ёқасини пора айлаб.

Наргис шабнамдин ашк этиб фош,
Аҳволига юммайин тўкуб ёш.

Чун кўксидаги ҳажрдин кўруб доғ,
Кўкси уза лола куйдуруб доғ.

Захми кўкидин бинафшада ғам,
Сўгига² кийиб либоси мотам.

Топиб чу вуқуф бу азоға,
Ашжор алам чекиб ҳавоға.

Сунбул қилибон қаро узорин,
Очиб қаро зулфи мушкборин.

Сўгиға оқар су зор йиғлаб,
Ун тортибу сўтвор йиғлаб.

Сарв ўлмай меҳнатидин озод,
Қолмай шамшод дардидин шод.

Дебким ани қилди ишқ бежон,
Чирмониб ўзига ишқпечон.

Сабза қилиб ўзни сарбасар тил,
Айтиб ғамидин фасона ҳар тил.

Бу сўглар айлаб ул назора,
Тоимай ўлмақдин ўзга чора.

Ҳарён боқиб анда ёр тоимай,
Андуҳи ўти қарор тоимай.

Не даврида хайли дўстдори,
Не олида сарви гульузори.

Хурshed кетиб, келиб қаро шом,
Ё ҳажр куни, вале сияҳ фом.

Е ҳажр ўти бўтратиб духонин³,
Айлаб қора даҳр хонумопин.

Кўнглига ўкулди кўхи андуҳ,
Андуҳи йиғилди кўҳ то кўҳ.

Соғинди қачон назора қилди

Ким, чарх уйи бошиға йиқилди.

Чун дардига тоимади карона,
Дард ашкини айлади равона.

Чок айлади тортибон яқосин,
Чекти тан оғият либосин.

Йўқким бу либосини сувурди
Ким, жисмидин они ўтқа урди.

Чун бўлди либоси оташ олуд,
Гардунға етишти оҳидин дуд.

Йўқ, йўқки, бу дуд оҳи эрди.
Уртангучи жисми коҳи⁴ эрди.

Гоҳи бу сомонда шуъла, гах дуд,
Андин тутубон жаҳонни қаҳдуд⁶.

Қаҳдуду фалакка еткуруб бош,
Афлок кўзига кетуруб ёш.

Кож урди сориғ юзига онча
Ким, они кўк этти ул тапонча⁶,

Гарчи юзи эрди заъфарони,
Бўлди гулидин кўки нишони.

Кўнглида бу заъфарондин озор,
Кулмак ўрнида йиғлатиб зор.

Кўксига уруб фироқдин тош,
Ерга уруб иштиёқдин бош.

Кўксига аро шуълаи фироқи,
Бу ўт била доғи иштиёқи.

Кўнглига сипаҳ чекиб аламлар.
Оҳи ўти кўргузуб аламлар⁷.

Солиб бу сипаҳ ичига ошуб
Кўнгли мулкин қилиб лагадқўб.

Утмай бу сипаҳ эли камоҳи,
Етиб яна бир бало сипоҳи.

Ҳар хайли жафо қўлин сунуб кенг,

Ул мулкни ер била қилиб teng.

Ғам хайли ичинда сондин ортуқ,
Ҳар нечаки десам ондин ортуқ.

Бу навъ эди ҳажри ибтилоси,
То чекти алам сахар ливоси.

Тун урди кўмурларини дарҳам,
Мехр ўтини субҳ айлади дам.

Кўк гулшани гуллари тўкулди,
Гулларки тўкулди ғунча кулди⁸.

Кўк боғида гуллар ўлди нобуд,
Ер боғида гуллар ўлди мавжуд.

Ул боғда ҳар неким сочилди.
Гўёки бу боғ аро очилди.

Бедил кўрубон ёруғ жаҳонни,
Чекти яна оҳ или фифонни.

Гул бошиға эврулуб сабодек,
Учраб кўзига гул ошнодек.

Дебким: «Қани ул гули шакарханд
Ким, бу гул эрур юзига монанд?»

Ул чеҳрадин зрди ёдгори,
Бўлмаса эди ёнида хори.

Ғунча сори боқибон уруб печ,
Ухшатмайни они оғзиға ҳеч.

Гах сарв аёғиға қўюб юз,
Оҳин яна сарвдек чекиб туз.

Дебким: «Гар эмас қади равони,
Лекин қадидин эрур нишони».

Гах меҳр қилиб бинафшаға фош,
Бир лаҳза кўтартмай олидин бош.

Атридин ўлуб мурод коми,
Ул турра иси топиб машоми⁹.

Гах сабзага суртубон узорин.

Кўкка чекибон фифону зорин

Ким, «Гулшан аро хиром чоғи.
Тегмиш санга гулрухум аёғи».

Наргис кўзи айлаб они волих,
Ёри кўзидек кўруб биайниҳ.

Йифлаб кўруб онча ранжу темор
Ким, заъф қилиб нечукки бемор.

Туфроғда кўруб аёғ нишони,
Ёпиб ики кўзи бирла они.

Ким: «Ёр аёғи етмиш эркин,
Туфроғини сурма этмиш эркин».

Гоҳи тилабон сувдин нишона,
Ашқин қилибон сувдек равона

Ким, «Жилва қилурди ул суманбў,
Аксини топиб эди экин сув».

Булбул била соз этиб навони,
Булбулдин ошар эди фифони

Ким, «Бежиҳат ўлди бу малолинг,
Чун ёринг ила эрур висолинг.

Масқан санга бўлди тоза гулшан,
Гулбун уза айладинг нишиман.

Гулшан аро маҳрами ҳарамсен,
Гул суҳбати ичра муҳтарамсен.

Гўё бу мурод эмас писандинг,
Ё ёр висолидин ўсондинг

Ким, шому сахар қилиб мароға,
Минг тил била ун солиб ароға.

Элга етуруб унунгдин озор,
Айтурсен ўзунгни ошиқи зор,

Ким сен киби урса ишқдин дам,
Ишқ аҳли қачон тутар мусаллам.

Сен аҳли висолсен дам урма,

Ҳажр аҳли қошида нукта сурма!

Мискин мепу дардманди мажрух,
Тоимай тан аро нишонаи рух.

Яъни ғам ўтида жисми зорим,
Шўх жон киби сарви гульузорим

Сен тортма нола мубталовор
Ким, пола эрур манга сазовор.

Олингда сенинг висолдин боғ,
Бағримда менинг фирокдин доғ.

Внингда сепинг гули баҳори,
Кўнглумда менинг фироқ хори».

Чун чекти бу ерга навҳай дард,
Бўлди яна ақлу хушдин фард.

Ул навъ йиқилди тортибон оҳ
Ким, жони дегилки чиқти ногоҳ.

Бош устидаги нигоҳбони
Ким, топшуруб эрди қизлар они.

Бир гулбун аро тутуб канора,
Аҳволин этар эди назора.

Чун ҳолин анинг бу павъ билди,
Қўптию қабила азми қилди.

Етгач қилибон қадамни раҳқўб,
Уй ичра худ эрди беҳад ошўб.

Бу воқиадинки Қайс ул шом,
Тутмайдур эди ватанда ором,

Ҳарён кишилар қилиб равона,
Андин тилар эрдилар нишона.

Чун ул иш эди хилофи одат,
Ҳардам эди ғамлари зиёдат

Ким, етти хужастафол қосид,
Бўлди борига раво мақосид¹⁰.

Андин бўлуб ул гурух афгор,

Итгон Юсуфларин талабгор¹¹.

Ул дөғи қилиб тарона оғоз,
Кўрганга бўлуб фасона пардоз.

Ҳар қиссаки англабон тамомин,
Шарх этти ёшурмайин каломин

Чун бўлди аён бу можароси,
Беҳол ўлубон ато-аноси.

Бўлдилар ани тиларга озим,
Бал ахли қабила ҳам мулоғим.

Қосид дағи хайл аро қадамкаш,
Ул ерга дегинки ул ситамкаш,

Кўргач ани айлабон назора,
Кўнглак дема, кўкси пора-пора.

Туфроғ ила ер уза ҳамоғуш,
Айлаб ғами ишқ ғорати хуш.

Бори қилибон фифону зори,
Хозир қилибон равон амори¹².

Айлаб анга маҳмил ичра манзил,
Манзил сори азм қилди маҳмил.

Эй маҳмили ишқ сорбони,
Азм айлади дард корвони.

Бир гом қабила сори солма,
Ҳар сори бу хайл борса қолма.

XIV

Қайснинг ҳајжер шомида андуҳ хайлхонасидин чиқиб, висол қабиласига азм этгони ва ул қабила ўти била ҳамзабонлиқ ва ити била ҳамдостонлик қилиб қабила қироғига етгони ва Лайли анинг унидин ҳашамдин чиқиб бир-бирин кўргач ҳам ул ва ҳам бу ўзидин кетгони¹

Бу номаи дард уза қаламкаш,
Мундоқ қаламин қилур рақамкаш

Ким, Қайс рамида хушу беҳол,
Билмас эдиким етишти не ҳол.

Чун мағзида хуш бўлди пайдо.

Очди кўзин ул заиф шайдо.

Ато-аносида ғам уза ғам,
Не ғам уза ғамки, сўгу мотам.

Бу меҳр ила манглайн ўпти,
Ул бошига эврулурға қўпти.

Фаҳм айлади Қайс чун бу ҳолат,
Сув қилди вужудини хижолат.

Ул бирга хижолат айлабон фош,
Бу бир оёғидин олмайин бош.

Яъники ўётдин ўзда қолмай,
Андокқи юқори бока олмай.

Чун кўрди ато било аноси
Ким, они ҳалок этар ҳаёси.

Аҳволиға қилдилар мувосо,
Сўз демадилар насиҳат осо

Ким, бу иш анга шугуфт тушмиш,
Бу ҳодиса ногирифт тушмиш:

«Биз қўп сўрсак бу сўз мақоли,
Нобуд этар они инфиоли².

Бу воқия тарки тутти эркин,
Ул васвасани унутти эркин.

Тутқай они эмди табъи софи,
Бу ишгаки айлагай талофи.

Иффат ҳарамида кеш тутқай,
Тақви билан зухд пеш тутқай».

Қўптилар этиб бу фикр лойик,
Йўқким ул иков, бори халойик.

Бу деб: «Анга турфа ҳол тушмиш».
Ул дебки: «Ажаб хаёл ушмиш»

Халқ олида дев уруб анга йўл,
Билмай муникум пари эмиш ул³.

Ҳар ким уйи сори гом солиб,

Фам хужраси ичра Қайс қолиб.

Бир лаҳза енгиб ани тафаккур,
Ўз ҳолатига этиб таҳайюр.

Бирдам ишига қилиб назора,
Тоимай қатиф эмгакига чора.

Ишқ ичра тутарга қўху води,
Манъ айлаб ато-аноси ёди.

Тутмоққа салоҳ ишқ этиб зўр,
Кўнгли мулки аро солиб шўр.

Ул чоққачаким сипехри худком,
Офоқ уза ёйди пардаи шом.

Кофорни ёпти мушки суда,
Кўк шамъи жаҳонға сочти дуда.

Тийга уй ичнда ул ғам андуд,
Тўлғониб ўзига ўйлаким дуд.

Чеккач яна ишқ ўти забона,
Кўймади вужудидин нишона.

Фам хайли қўнгул ҳисорин олди,
Ишқ илгидин ихтиёрин олди.

Лайли ғами ўйла қилди бедод
Ким, ато-анони қилмади ёд.

Ошиқлари холини унутти,
Маъшуқ уйининг йўлинин тутти.

Юз урди бало қабиласига,
Ул моҳлиқо қабиласига.

Не гом солурда хуш ёри,
Не пўя қилурда ихтиёри.

Ҳардам ииқилиб қўпуб уруб гом.
Эс бирла не сайр анга, не ором.

Қўпуб йиқилури мастрлардек,
Бехудлуғи майпарастлардек.

Чун бўлди қабила ўти пайдо,

Ул ўт била куйди зор шайдо.

Кўнгли аро қўзголиб шарори,
Қолмоди шарорадек қарори.

Кўкка чекиб оҳи оташолуд,
Ут сори юз урди ўйлаким дуд.

Тил чекти демак учун тарона,
Ул навъки ўт чекар забона.

Ўтдек дам ила тутуб сароғоз,
Ўтқа боқиб ўлди нукта пардоз:

«Кей ҳажр тунида ахтари ишқ,
Рахшанда нечуккн гавҳари ишқ.

Бал машъалаи фароғ сенсен,
Ё гавҳари шабчароғ сенсен.

Дуд ичра шаарларинг хужуми,
Фам шоми таҳарруки нужуми⁴.

Саргаштай ғамға тун саводи,
Ламъанг келибон хужаста ҳоди⁵.

Дудунг била даҳр анбаролуд,
Йўқ дудким, ул саводи мақсуд.

Кўмган қулунг ичра ҳар фатири,
Кўқ хоии аро маҳи мунири.

Ҳар қўзники ул етиб яшортиб,
Учқон қулунг анга сурма тортиб.

Гар қилмаса кўз ёрутмоқ оҳанг,
Кўзга нега келди сурмаи ранг.

Ё онингдек очарға кўзни,
Хокистари этти сурма ўзни.

Ахгар санга ҳарбири самин лаъл.
Ўртарға кўнгулни оташин лаъл

Ранги норию, табъи нори,
Руммони ўлуб бу лаъл бори⁶.

Тож устида лаълдин тарабдур,

Лаъл устида тожи зар ажабдур.

Ғам шоми аро қўлумни туттунг,
Ҳижрон тунида кўзум ёруттунг.

Мадҳингни зтай не навъ зохир,
Шукрунгни не тил била де охир.

Ой-кун санга икки манқал ўлсун,
Ҳеминг бори уду сандал ўлсун⁷.

Дойим бу тариқу шевани тут,
Ҳам ёру ва ҳам жаҳонни ёрут».

Кам қилмамиш эрди бу навони
Ким, ҳайдин келди ит фифони.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Фарёд қилиб равон ул итдек,
Юз навъ чекиб фифон ул итдек

Андоқки жафойи осмондин,
Оқшом киши қолса корвондин,

Истаб ани чекса каъра ёри,
Ул ҳам чекгай фифону зори.

Дашт узра ул ун сўнгича кетгай,
То мақсаду манзилиға етгай.

Солур эдн гоми бехудона,
Оғзида валек бу тарона:

«Кей муждаи жон ҳазин нафилинг,
Рухумга ғизо бийик сафилинг⁸.

Ҳам ғам туни кўргузуб вафо сен,
Ҳам гумшудаларға раҳнамо сен.

Ул кўйга эврулуб қўюб бош,
Ким бошинга мен ҳам эврулай кош

Ул кўйгаким бўлуб бадандеш,
Чанголу тишинг танин қилиб реш.

Эл қони аёқларинг ҳиноси

Ким, жоним аёғларинг фидоси.

Мен гар тоимай бу комронлиқ,
Сен айлабон анда посбонлиқ.

Бу ким сену мен биз икки ҳамдам,
Мен хору валек сен мукаррам.

Сен ёр эшигнда шоду масрур,
Маҳрум мен ғарибу маҳжур.

Сен қўйида ҳар тараф шитобон,
Мен зорға жилвагаҳ биёбон.

Сен қўйида тош уза қўюб бош,
Бошимға фироки ёғдуруб тош.

Сен мендин ўлуб вафода афзун,
Ҳам сидқда, ҳам сафода афзун.

Йўқса не учун фалак хироми,
Хор этти мени, сени кироми?

Бу шукрғаким сипехри хунхор,
Қилди сени муҳтарам, мени хор

Ким, соз этибон фифонни мендин,
Гоҳи ўп ул остонни мендин».

Ит бирла тузуб бу можаросин
Ким, кўрди қабиланинг қаросин.

Ошуфта ичига юзлапиб шўр,
Қолмади ютур аёғиға зўр.

Ҳар неча ютурға саъӣ қилди,
Чирмашти аёгию йиқилди.

Нечаки йиқилди, қўпти ёна,
Ер ўимак эди анга баҳона.

Чун ҳайға йиқила-қўпа етти,
Жон оғзиға етти, хуши кетти.

Гаҳ ҳушида, гоҳ ҳушидин фард,
Ҳай давриға айлар эрди новард⁹.

Ғам хайли балаид пояси ул,

Фитна черики талояси¹⁰ ул.

Ҳар лаҳза чекиб фифони жонсўз,
Тортиб ўтлуғ дамин жаҳонсўз.

Лайлики эди араб балоси,
Ҳам бор эди Қайс мубталоси.

Кўнглида қилиб нуҳуфта дардин,
Фориг бўлуб эрди хобу хўрдин.

Тун-кун ичидан инг хаёли,
Жонига мурод инг висоли.

Ул кечча бу чоқка тегру қайғу,
Қўймайдур эди кўзига уйқу.

Ҳардам урар эрди зулфдек печ,
Оғзи киби сабри йўқ эди ҳеч.

Тийра қилибон кунин қаро тун
Қим, ногаҳ эшнти бир ҳазин ун.

Ул ундин ичига тоб тушти,
Кўнглига ҳам изтироб тушти.

Кўпти додги қўйди ул сари гом,
Кўнглидин итиб қарору ором.

Мажмуи қабила уйқу масти,
Илло буки ишқ пойбасти.

Беишқ улуска ком уйқу,
Ишқ ахлиғадур ҳаром уйқу.

Воқиф эди доя ҳолатидин,
Ишқ оғатида малолатидин.

Ҳам Қайса эрди меҳрибон ул,
Шавқидин этиб фидойи жон ул.

Мактаб аро золи меҳрпеша,
Кўнглини сўруб инг ҳамеша,

Ҳам бу ясад ўзни доя монанд,
Ҳам ул мунга айлаб ўзни фарзанд.

Ул ой чу югурди, чиқти доя,

Борди сўнгғича нечукки соя.

Ойни чекар эрди ишқ бебок,
Ул ерга дегинки Қайс ғамнок.

Бир-бирини кўргач икки дилҳоҳ,
Чектилар анингдек оташин оҳ

Ким, ўтларидин жаҳон ёрушти,
Хирманлариға бу шуъла тушти.

Эмдики кул ўлди хирмани хуш,
Беҳуш йиқилди икки мадхуш.

Дояки бу ишқи пок кўрди,
Ул шуълаи сўзном кўрди.

Бу навъ ики ишқ ўтиға тафсон,
Оғизлари ноладин садафсон¹¹.

Бўлғонда бу васл ошкоро,
Нутқ урғали йўқ бирига ёро.

Не бу анга дарду розин айтиб,
Не ул ғами жонгудозин айтиб.

Хуршед ўёқти бўлмайин лайл,
Девор йиқилди етмайин сайл.

Кўп ғам еди сўгвор йиғлаб,
Иккисига зор-зор йиғлаб.

Ваҳм эттики кимса билса ногоҳ,
Бўлғунча ул икки ўздин огоҳ

Бўлған иккисига хавфи кон ҳам,
Бўлғай талаф икки нотавон ҳам.

Эгнига қўюб бирини ҳоли,
Андоқки қуёшни чарх золи,

Ул ҳамлда ҳам қилиб қадин ҳам.
Ул навъки золи чархи қадҳам¹².

Келтурдию бистарига солди,
Ётқуздию ёнди пўя олди,

Ул ерга дегинки Қайс бедил

Туфроғ уза ётмиш эрди ғофил.

Куюб онадек ғамида жони,
Гаҳ судради, гаҳ кўтарди они.

То чекти қабиладин йирокроқ,
Эл вахму гумонидин қирокроқ.

Ким кўрса бу ҳоли бадписанди,
Жонига тегурмагай газанди.

Дсвонани чун йироқ чикорди,
Ендию пари қошиға борди.

Етқурдию ётти доягона,
То тонгла не ўйнағай замона.

Эй золи замона доду фарёд!
Атфолинга неча зулму бедод!

Бу хайлниким, ҳалок зтарсен,
Ўз бағринг эрурки чок этарсен.

XV

Қайснинг ғойиб бўлғонига қабила аҳли ҳозир бўлуб елдек тоғ ва водига этиб анинг бир қум ичинда бехуд ётқонин назора этиб, ел хошокни элтгандек уйга элтганлари ва анинг ул пари ишқида хирад тариқин унумтқони ва Мажнунлукқа шуҳрат тутқони¹

Мехнат тунидин фасона овар,
Бу қиссаға буйла тоқти зевар

Ким, ул кеча Қайс зори бедил
Ким, бўлди қабила сори мойил.

Лайли ҳашамиға чун ёвшти,
Тушти аига ҳарне ишки тушти.

Кундуз кўруб уйда они ғойиб,
Тушти элига яна масойиб.

Ҳам қилди атоси йиғламоқ соз,
Ҳам этти аноси павҳа оғоз.

Ҳар ён кишилар қилиб равона,
Андин тиламак учун нишона.

Жамъики изип топиб саранжом,

Лайли ҳашами сари уруб гом.

Ул пай чу етиб муҳозийи ҳай²,
Ҳайдин чиқибон яна ики пай.

Бўлғоч учов иккиси узолиб,
Қум узра анинг нишони қолиб.

Аидоқ топибон бу хайли човуш
Ким, бўлғон экин ул икки беҳуш

Ким, қум уза қолибон нишона,
Енмоғлари вазъи беҳудона.

Бир ётғони судралиб шитобон,
Девопа киби тутуб биёбон.

Бир ётғон ўлуб ниҳон паридек,
Ёхуд кеча меҳри ховаридек,

Бир из ёнибон қабила сори,
Келган сари-ўқ тушуб гузори

Ул жамъ билибки бўйла ҳолат,
Не ишларга қилур далолат.

Судралган хат била тутуб йўл
Ким, қум уза йўл ясаб эди ул.

Топиб ани қум аросида гум,
Ел эсибу жисмини ёпиб қум.

Туфроқ аро ғарк пой то фарқ,
Онинг била йўқ ўлук аро фарқ.

Қум ичра нухуфта зор жисми,
Жонсиз киби хоксор жисми.

Ул хайл этибон яқоларин чок,
Йиглаб боши узра зору ғамнок.

Андоқ согинибки, гўйи они,
Кўммишлар ўлтуруб ниҳони

Тортиб ани туфроғини очиб,
Туфроғини бошлариға сочиб.

Англаб бир асири дарду охи,

Оғзига нафас келурпн гоҳи.

Шуқр айлабон ўлдилар япа шод,
Вайрона кўнгулни айлаб обод.

Тонгиб бирор устига ани руст,
Азм айладилар қабилаға чуст.

Ҳолин қўрубон бу навъ атосп,
Йиглодию ғолиб ўлди ёси.

Айлаб аноси дағи фифонлар,
Кўздин тўкубон юзига қонлар.

То қўпти кслиб димоғиға ҳуш,
Боши қуий эрди оғзи хомуш.

Ўз ҳолида кўрмайин саломат.
Эл ҳар саридин қилиб маломат.

Ул дебки: «Санга бу не ҳавасдур»,
Бу деб: «Ҳавас ўлса мунча басдур».

Ҳар ёндин ўлуб насиҳат ангез,
Ҳар панд анга бир синони хунрез³.

Қаттиғ сўз илаки панд этиб фош,
Девона бошиға ёғдурууб тош.

Бу тошки зоҳир ўлмай отиб,
Тан йўқки сўнгакларин ушотиб.

Бу дедн: «Керак қулоғиға панд»,
Ул деди: «Керак аёғиға банд».

Ул кун дағи бўлди сўз била кеч,
Ошуфта йигитга йўқ хабар ҳеч.

Не зажр мизожи ичра нохуш,
Не лутғ табиати аро ҳуш⁴.

То даҳр ёшурди кун чароғин,
Савдо қилиб они уйда дилтанг.

Эл айлабон уйқу сори оҳанг,
Савдо қилиб они уйда дилтанг.

Секриб чиқибон қабиладин тез,

Дилбар ҳашами сори солиб хез.

Тонгла яна зору нотавонлар,
Ҳарён югуруб қилиб фифонлар.

Топиб яна они зору маҳзун,
Дард ичра бурунгидин хам афзун

Ҳар тун бу сифат аниг фирмари,
Ҳар кун бу бўлуб алар шиори⁵.

Чун ошти қиёсдин балоси,
Ислоҳдин ўтти мажароси.

Девонаға ҳуш аҳлидин панд,
Мажнун сўзидур доғи хирадманд⁰.

Ҳар куи тилабон аниг давоси,
Ҳар лаҳза ошиб аниг балоси⁷.

Тадбирида эл фусуни ошиб,
Дам бирла ўти батар тутушиб⁸.

Ожиз бўлубон ато-аносп,
Балким бори хайлу ақрабоси.

Носиҳлари дам-бадам забунроқ,
Савдоси замон-замон фузунроқ.

Эл етмоғида чу бўлдилар суст.
Ул доғи жунунин айлади руст.

Савдо қилиб они муҳталиф ҳол,
Тинмай югуруб сўнгича атфол.

«Мажнун» била айлабон хитобин,
Ким ҳарне деса бериб жавобин.

Эл деб чу етишса ул жигар хун:
«Келди Мажнуну, келди Мажнун»

Ул бўлуб отин билуридин ёт,
Мундин доғиким, не нимадур от.

Ўз отиу қавму хайли оти,
Йўқ ёдида ғайри Лайли оти.

«Лайли, Лайли» дебон чекиб ун,

Эл деб: «Мажнундур, ушбу Мажнун».

Бу сурат ила ҳар сабоҳу ҳар шом,
Лайли ҳашами сори уруб гом.

Атрофига эврулуб неча давр,
Уз кўксига тошдин қилиб жавр.

Ҳай гомки кўксига уруб тош,
Аввал қадзм ўрнига қўюб бош.

Ҳар даврда деб: «Тўкулса қоним
Қим, садқа қабиласига жоним».

Андин сўнг ашкидин тўқуб сайл,
Сахро сори чун қилур эди майл.

Манзури қабилаи дилором,
Сайр ичра кейин-кейин уруб гом.

Улдамки ароға кирса ҳойил,
Бўлур эди дашг сори мойил.

Эй даштни айлаган ватангоҳ,
Йўл озмишам, ўл замоне огоҳ.

Қолдим ўронишда, тут қўлумни,
Кўргуз карам айлабон йўлумни.

XVI

Мажнунни бехабар ошиқлигидин Лайли атоси хабардор бўлуб, Мажнун атосига тил синони, балки синон лисони била захм забонлар йиборгони ва ул бу ҳалоҳил заҳрин нўши этиб, сингуруб, Мажнунни салосил ва аглол била муқайяд қилгенни¹

Бу сафҳани айлаган нигориш,
Афсона бу навъ этар гузориш

Ким, қилди чу гардиши замона,
Мажнун сўзин эл аро фасона.

Ҳар ким тилига бу эрди мазкур,
То барча Арабда бўлди машхур.

Лайли атосига ҳам ниҳони,
Арз этти бир-икки меҳрибони

Ким: «Омир элида Қайс бадрўз,

Бу ҳайдаки эрди донишомўз.

Топиб илму хирадға пайванд,
Ҳам олим эдию, ҳам хирадманд.

Бўлмиш боридин фароғи гўё,
Хабт этмиш анинг диғмоғи гўё².

Дашт узра фиғон қилиб ҳамеша,
Кезмак анга бўлмиш эмди пеша.

Ошуфталиғиға йўқ ниҳоят,
Девоналиғиға ҳадду ғоят

Лекин эл аро будур иборат
Ким, ақлу ҳавосиға бу горат.

Бир ишқ ғаму балосидиндур,
Бир хур сифат ҳавосидиндур».

Сомиъ³ чу эшилти бўлди ғамгин,
Тишлаб илигин дедики: «Мискин!

Таърифига кўп ўтар эди сўз,
Гўёки анга тегурдилар кўз.

Бас қобил эдию дилписанд ул,
Озодавашу ниёзманд ул.

Ақли комилу қаломи маъқул.
Бор эрди манга ҳам асру мақбул.

Не эркин анинг атоси ҳоли,
Бечора аносининг малоли?

Не ўтдин экин бу тоби оё,
Кўнгли аро изтироби оё.

Қай гулдин экин бу хорхори.
Қай сарвдин ашки жўйбори?

Бу ҳолиға ким васила эркин
Қиблагаҳи не қабила эркин?»

Нокил деди: «Эй хужаста сурат!
Чун сўрдунг эрур демак зарурат;

Бу ишқ гар ўлса зишт ё хўб,

Айларлар улус бу ҳайға мансуб.

Гўёки улус гумони жупдур
Ким, бу ишига далил кўпдур.

Бу даштда кўпдуур қабойил
Ким, кўнгли эмас бирига мойил.

Лекин анга ҳар сабоҳу ҳар шом,
Етмай бу қабилаға йўқ ором.

Ҳам қиблаи жони бу қабила,
Ҳам жону жаҳони бу қабила.

Бу ҳужла эрур ҳарими иффат,
Эсмай анга жуз насими иффат⁴.

Атрофида пардалар намуди,
Исмат била зухд тору пуди⁵.

Лек оҳи ели етишса бебок,
Кўк иардаси бўлса ҳам қилур чок.

Афғонида барча бехабарлик,
Алфозида барча пардадарлик.

Табъи хушу назми ҳам равондур
Андоқки санга дағи аёндур.

Назмида бори бир исм мазкур
Ким, эрмас зикри бизга мақдур⁶.

Биз айттуқ эмди сен билурсен,
Бу ишта не фикрим қилурсен».

Эшитгучи билдиким недур ҳол,
Тўлғонди ўзига ўйлаким нол⁷.

Бошин тутуб ўлди бир замон геч,
Сўз демади яхши, ё ёмон ҳеч.

Чун яхши тааммул этти лахте,
Тил чекти нечукки шўр бахте.

Ноқилға дедики: «Тез уруб гом,
Қил саййиди омирийға эълом.

Ким, бўйла ҳадиси номупосиб,

Не бизгаву, не санга муносиб.

Бор эрмиш улустилида жори,
Сендин бу ажаб кўрунди бори

Ким, мундоқ иш англаб ошкоро,
Бу чоққача айладинг мадоро

Ким, топса эди жунунға пайванд,
Мажнунға илож банд эрур, банд.

Билмангму шукуҳу савлатимни,
Аъроб аро молу шавкатимни?

Ҳам ўғлунга, ҳам санга билурмен
Ким, ҳарне қилай десам қилурмен.

Лекин санга бу тагофул ўлмиш.
Гафлат юзидин тажоҳул ўлмиш.

Қил забтин анинг чу бўлдунг огох,
Мундин нориким, наузу биллоҳ!⁸

Бўлса япа бўйла амр зохир,
Аввал ани айлагумдур охир.

Сўигра сапга доғи қаҳр сургум,
Хайлингни бу даштдин итургум!»

Бу қаҳр ўқидин чекиб забона,
Сўз ҳомилин айлади равона.

Қосид келибон анинг паёмин,
Айтур кишига. деди тамомин.

Сомиъ чу эшитти сўз ҳисобин,
Сўз тоимади дегали жавобин.

Кўнглини ул иш малул қилди,
Чора йўқ эди — қабул қилди.

Қосид қўпубон чу бўлди раҳқўб,
Тушти бу қабила ичра ошуб.

Тўш-тўшқа чиқиб бори қабила,
Мажнунға топиб йигор васила.

Топиб ани бир қум ичра нолон,

Қилғон кишидек қароқчи толон.

Дашт узра анга қарор бермай.
Келтурдилар ихтиёр бермай.

Солдилар ани уй ичра бехуд,
Занжир ила айлабон муқайяд.

Андоми салосил ичра маҳқам,
Ҳар силсила печ-печу, хам-хам⁹.

Эй силсила жунун аро банд!
Бўлғил бу салосил ичра хурсанд.

Бу қайд ила кимки шод бўлди,
Муставжиби юз кушод бўлди¹⁰.

XVII

Мажнуннинг фироқ чоҳида танур ичидаги ўтдек тоби ва ҳажр бандида тузоқقا тушган қушдек изтироби ва ҳаким фусунидин жунуннинг тугёни ва табиб парҳезидин иситмасининг галаёни ва ўз заҳр комлигига тўккан талх-талх шўробаси ва бу шўробадин комида аччиғ-аччиғ хунобаси ва қўнгли ўтидин темур банди сув бўлгони ва сувдек саҳро азми қилиб аиқи суйидин водилар тўлғони

Бу ҳалқа аро асири қуллоб,
Сўз риштасидин бу навъ очар тоб

Ким, телба чу бўлди банд асири,
Ул банд аро юз газанд асири.

Бир неча кун уйда эрди побаст.
Фарёд анга гоҳ баланду, гоҳ паст.

Йўқ кундузу кеча хўрду хоби,
Дом ичидек қушдек изтироби.

Уйқу кўзидин тутуб канора,
Ҳар кирпики уйқуға катора.

Ул кўзда не навъ турғай уйқу
Ким, бир нафас анда турмағай сув.

Кўнгли аро хушдин хабар йўқ,
Не хушки кўнглидин асар йўқ.

Қолмай чу солиб бало ўти жўш,
Танда кўнгулу кўнгул аро хуш.

Савдо ўтидин ёиб чароғи,
Дудиға мақар бўлуб димоғи.

Бу дуд чу ул уй ичра ортиб,
Тақвою хирад юзин қарортиб.

Эмдики бу икки тошибон раҳт,
Анда урубон жунун шаҳи тахт

Ул дуд бўлуб сипоҳи савдо,
Ҳардам солиб ул сипоҳ ғавғо.

Бу навъ димоғи ичра ошўб,
Кўнглини жунун этиб лагадқўб².

Ғам ханжари бирла ёра кўнгли,
Не ёраки, пора-пора кўнгли

Онинг бу сифат ғаму балоси,
Бу турфаки нотавон атоси

Боши уза келтуруб ҳакими
Ким, бергай анга умеду бийми.

Ул ишқ балосидин хабарсиз,
Кўнгли бу забонадин шараарсиз.

Англаб чу табиб изтироби,
Ҳар лаҳза анга қилиб азоби,

Гаҳ нукта суруб насиҳатомиз,
Ўтин бу нафасдин айлабон тез.

Шарбат ичарин ирома айлаб,
Қон ютмоғини зиёда айлаб.

Берганда ғизо олур учун баҳр,
Оғзиға наволалар келиб заҳр³.

Чун манъ этиб ашқи хунфишонин,
Афзун қилиб оҳ ила фифонин.

Чун дебки: «фифонни айлагил кам».
Қон ёши бўлуб фузун дамодам.

Гоҳики ёғоч олиб, уруб руст,
Кулгу қилибон рамидани суст.

Чун кулгусидин топиб хижолат,
Йифламоги еткуруб малолат.

Ҳар лаҳза аига қилиб жафойи,
Кўрмак ани хастаға балойи.

Фаҳм айламайин ҳакими бедард
Ким, ўртар ани не сўзу, не дард.

Пайкондин этай дебон танин пок,
Жисмин қилур эрди ҳар тараф чок.

Бу чок тикарга меҳрибонлар,
Игна чикибон демай, синонлар.

Пайкон учун ул танини ёриб,
Тикмакка бу хайл ўқ чиқориб.

Жаврида буларға бу такупў,
Пайкон худ ўлуб ғам ўтидин сув⁴.

Ул сувлар оқиб бори кўзидин,
Бечора судек бориб ўзидин.

Гаҳ ўзида, гаҳ йўқ ўзнда,
Гаҳ сув, гаҳ қон анинг кўзида.

Бу навъ эди неча вақт ҳоли,
Лаҳза-лаҳза ошиб малоли.

Бир тунки сипеҳри зулматандуд
Кун сафҳасин этти анбаролуд.

Ваҳ тун демаким қаро балойи,
Кун ганжини кўмган аждаҳойи

Ғам дўзахининг бухор уди⁵,
Оташкадаи фироқ дуди.

Дудидин ўлуб малак сияҳбол,
Тулидин ўлуб фалак куҳансол.

Тонг булбули тумшуғин тутуб руст.
Хуффош қанотларин қилиб суст.

Бир учи унутиб ибтидони,
Бир учи соғинмай интиҳони.

Тун йўқки, қоронғу меҳнатобод,
Ошиқлару хасталарға жаллод.

Хар телбаки нотавони савдо,
Ул кеча анга жаҳони савдо.

Бедардни масти хоб қилғон,
Дард аҳли ишин хароб қилгом.

Бу кечада дардманди маҳзун,
Хижрон тунининг асири Мажнун.

Ўз ҳолиға чун тааммул этти,
Фам барқи вужудини кул этти.

Ўз ҳолиға қилди навҳа оғоз,
Хар дардиға бўлди навҳапардоз

Ким, «Бўлмаса неткай эрди будум
Ё бўлса эди адам вужудум.

Мен хастани айламакта мавжуд,
Не эрди экин қазоға мақсуд.

Жисмимга қадарки рух берди.
Бермаса эди не бўлғай эрди?

Чўп жисмима рух бўлди йўлдош,
Туққон нафас ўлсам эрди, эй кош.

Маълум этибон чу ўлганимни,
Ит олиға солибон танимни.

Жонимни халос этиб анодин,
Қутқорсалар эрди минг балодин.

Жисмимни талашса эрди итлар,
Қонимни ялашса эрди итлар

Қут айласа қону рагларимни,
Чайнаб, ушотиб сўнгакларимни.

Ул тұйманинг устида улушуб,
Қут айласалар эди урушуб.

Бал ит дағи ҳайф бу ғизоға,
Солмоқ недур итни ҳам балоға.

Ит жисмимаким тиш урғай эрди,
Урғон нафас-ўқ қутурғай эрди.

Телба бўлуб ўт жаҳонға солиб,
Юз хастай нотавонға солиб.

Тор айлаб ўкуш нафас чароғи,
Ултургай эдилар опи доғи.

Аяло бу эдики шайн бошлаб,
Куйдурсалар эрди ўтқа ташлаб⁶.

Ул ўт аро печу тоб бирла,
Куйса эди изтироб бирла.

Қолғоч кули ўт аро нишони,
Совурсалар эрди кўкка они.

Ул кўкка дағи етиб касофат,
Бўлғай эди шояд анда офат.

Эмдики не бу ва не ул ўлди,
Жисмимға бақо сори йўл ўлди.

Етмасдин бурун ишқдин зўр,
Кош ўлғай эди ики кўзум кўр.

Изҳор этибон бу бенаволик,
Қилсам эди қут учун гадолик.

Мухтоҷ бўлуб илик-иликка,
Сайр этсам эди эшик-эшикка.

Бир луқмаға мен бўлуб балокаш,
Бир луқмахўр олима асокаш.

Бу ходисай ҳалок ичинда,
Онсиз йиқилиб мағок⁷ ичинда.

Тортиб бу машаққату балони,
Кўрмагай эдим бу ибтилони⁸.

Кўздин бу аноға учрамишмен,
Юз дарду балоға учрамишмен.

Бўлмаса ул икки⁹ мотамангез,
Бошимға ики балойи хунрез.

Бўлғайму эдим назарда маъзур,
Қилғайму эдим кишини майзур.

Машъуф бўлуб назар ишига
Бергайму эдим кўнгул кишига.

Хосса, не кишики, жон балоси,
Не жонки бари жаҳон балоси.

Улким ел агар очиб ниқобин,
Кўргузса жамоли офтобин.

Бир ламъадин¹⁰ ўт жаҳонға тушгай,
Балким тўкуз осмонға тушгай.

Ул ўт ичида қуёш фатири,
Ойни не дейинки, курс қийри¹¹.

Мен даҳрда бир заиф хасмен
Ким, жисмда хасча ҳам эмасмен.

Кўз кўрмак ила йпғиб ҳавасни,
Ул ўтға ғаним этар бу хасни.

Неткай неча бўлса ишқ бебок,
Мпнг барқнинг ўтрусада хошок.

Чўп зўр қилиб бу мубталоға.
Солғай бу азим ибтилоға.

Қўймағай ул ўтқа хос бўлмоқ,
Ўртанмак ила халос бўлмоқ.

Ҳижрон ўти бўлғай анга рўзи
Ким, бўлғай анинг минг улча сўзи.

Ҳажр ўтида ҳам жунунға солғай,
Ҳам меҳнати гуна-гунға солғай.

Бўлмай бу балия бирла хурсанд,
Зиндонға солиб ҳам айлагай банд.

Чун хуш ила ақлини итургай,
Бошиға ҳаким ҳам кетургай.

Юз меҳнату бинм дарди бирён,
Бедард ҳаким дарди бирён.

Жон ёра қилурға ул қўюб юз,
Панд аҳли сепиб яросиға туз.

Юз мунча ғам ўлса умр фарсой,
Бўлсам эди кўху дашт паймой,

Гаҳ тоғ уза нола урсам эрди,
Гаҳ бодияда югурсам эрди.

Филжумла бор эрди эҳтимоли.
Қилмоқ нафасе кўнгулни холи.

Бир уй қачон ўлса ўтқа маскан,
Боғланса эшик тутулса равзан¹².

Чок ўлмоқдин маоф бўлғай,
Бал ҳар тарафи шигоф бўлғай

Ўт ҳар тарафин шигоф қилмоқ,
Бўлғай анга мужиби йиқилмоқ.

Кўнглум унин этти қайғу зиндан,
Жисм уйи яна қаронғу зиндан.

Зинданки танимдур анда маҳбус,
Ҳам тунглукчи, ҳам эшики мадрус.

Ичкаррак уй ичра ғусса тоби,
Бал фурқат ўтининг илтиҳоби.

Уйлар не ажаб ёрилмоқ охир.
Бир-бири уза йиқилмоқ охир.

Бу икки-уч уй чидорға не ҳад,
Бал етти-секиз рафиъ кунбад.

Ул ўт тафидин аён қилиб ларз,
Очилғали ҳар бирнга юз дарз.

Овахин бу ўтдин ўлди тобим,
Йўқ, йўқки, ичинда изтиробим.

Кулбамдаву масканимда бу ўт,
Жонимда бу ўт, танимда бу ўт.

Ўт ичра бировниким солурлар,
Бандини аёғидин олурлар.

Ўт банд ила булди жилвагоҳим,
Мундоқму азим эмиш гуноҳим?

Ўт онча эмаски бу қаро дуд,
Йўқ дудки шоми дуда андуд.

Жонимда онинг қаро балоси,
Кўнглумда ҳам онинг ибтилоси.

Тун йўқки мени қаро босибдур.
Ё кўхи ғаму бало босибдур.

Гар босмади жисмим ул оғир юқ,
Мундоқ нега бўлди бетаҳаррук»

Ё жон қуши учти жисмн хасдин.
Азми ватан айлади қафасдин?

Танға не таҳаррук ихтиёри.
Ўлган ҳаракатдин ўлди ори.

Жисмини қилиб мазанна сокин,
Толпинмоқ эди иши ва лекин¹³.

Чун жисми эди наҳиф асру,
Оёғ, илиги заиф асру.

Солғонда оёғ илик уруб тоб,
Жон ришталариға келтуруб тоб.

Ҳам синғон эмиш йиғочга пайванд,
Ҳам чиқмиш аёғидин темур банд.

Чун топти бу изтироби таскин,
Чеккач оёқ ул ғариби мискин.

Кўрдики халос эрур аёғи,
Икки қўли, балки бўйни доғи.

Юз шукр ила ерга қўйди бошин,
Кўздин оқизиб ниёз ёшин.

Охиста қўпуб эшикни очти,
Борғонча заиф оёғи қочти.

Бир даштқа кетти ул макондин
Ким, қатъи йироқ зди ғумондин.

Эй қайди замона бирла хурсанд,
Бўлғон сенга ўзлукунг оғир банд.

Ўзлуқдин ўзуппин апла озод,
То дашти фапоға киргасен шод.

XVIII

Лайлининг сарви хиромони гулишандин уйга хиром қилгонда Иби Салом кўнгли қуши ул сарв сори ҳаво қилгони ва ул ҳавода баҳор насими шукуфа яфрогин тўйкондек дирамтошлиқ қилиб, умед гулбунидин муроди гули очилгони ва ул насим таҳаррукидин сарви гулрух соядек тақассур туфрогига йиқилгони

Мундоқ деди сўз гуҳарфишони,
Айтурда бу нуктадин нишони.

Ким, унга суманбари гулапдом,
Чун боғдин этти азм ул шом.

Оlam аро чехрадин гул очиб,
Хай³ бирла гулоб ерға сочиб

Зохир қилиб ул гулу гулоби,
Ишқ ўтидин ўзга обу тоби.

Ҳар бир монгишида юз латофат,
Иуқ, йўқки, сочиб жаҳонға офат.

Гул баргига сарв узра манзил,
Ҳам сарви равони гулга ҳомил.

Таъриф қилурча юз жамоли,
Васф этгуча юз минг эътидоли.

Лекин ғами ишқдин мушавваш,
Уйга борур эрди ул париваш.

Йўлда они кўрди навжувоне.
Хайли араб ичра комроне.

Солим анга барча айбдин зот,
Бахт Ибни Салом деб анга от⁴.

Ҳам отиға йўқ шумора пайдо,
Ҳам қўйиға йўқ канора пайдо.

Сахроии тутуб теваси якбанд,

Ҳайкал аро барча кўх монанд.

Чун молига кимса билмайин сон,
Ҳар мушкил ўлуб қошида осон.

Меҳнат тунида йўл айлаган гум,
Фам йўқ чу кўрар дирамдин анжум

Чун Ибни Салом қўрди онн,
Шавқ ўтиға тушти хаста жопи.

Ул чора ишига бўлмади суст,
Пайванд хаёлин айлади чуст.

Азм этти қабиласига филҳол,
Йиғди неки мумкин эрди амвол.

Юз навъ ҳадияи кироми,
Юз тухфайи нақд барча номи.

Ҳоди қилибон неча хирадманд,
Афсона гузору шайх монанд.

Шарҳ айлаб аларға орзуни,
Ул бобда барча гуфту-гўни.

Мақсадға сўзни банд айлаб,
Эл барча сўзин писанд айлаб.

Юклаб бори тухфаву хизона,
Мақсад сари бўлдилар равона.

Лайли отаси бўлуб хабардор,
Ул муждадин ўлди баҳра бардор.

Чун Ибни Саломни бурунроқ
Тонир эди барчадин фузуроқ.

Ким ёр анга ҳуш ила хирадтур,
Молию жихози беададтур.

Ҳам хайли Бани Асадға⁵ воли,
Юз хайли Бани Асадча моли.

Топиб чу бу навъ комронлик;
Юз меҳр ила қилди мизбонлик.

Меҳманлар ани чу кўрдилар гарм.

Фош айладилар шафоату шарм.

Тортиб неки тухфаи кироманд,
Андин сўнгўлуб фасона пайванд.

Изҳор этибон викору тамкин.
Юз нукта суруб балоғат ойин.

Таърифлар ўйлаким сазодур,
Мазкур этиб улча муддаодир.

Мақсудларин чу айлабон фош,
Посух тилаю⁶ қуи солиб бош.

Сомиъ чу қолиб ғаразни таҳқиқ
Дедики: «Худой берса тавфик,

Ул қилса ўғуллуғум ҳавоси,
Бўлғаймену мен дағи атоси.

Дуррум анга зеби торак ўлғай,
Иншооллоҳ муборак ўлғай.

Лекин анга сабр ҳам керакдур
Ким, шохи гулум шикастарақдур.

Ҳам наврас эрур бу нахли уммед.
Яъники ҳилол эрур бу хуршед⁷,

Ҳам табъида қолмасун малоли.
Ҳам сарвига етсун эътидоли.

Андин сўнг бу хужаста фарзанд,
Не комки бўлмиш орзуманд.

Қелсун дағи жоми васл этиб нўш,
Сарв ўлсуну гул била ҳамоғўш».

Уммед ила барча шодмона,
Уйлар сари бўлдилар равона.

Ул вақтким ул бути дилоро,
Гулшан сари бўлди маҳфилоро.

Боғ ичра кезарда ҳар тараф тез,
Гуллар анга очти ишқи хунрез

Ким, рози очилди ҳар бирндин,

Бал қон иси келди ҳар биридин.

Яъники суғурди тифи бебок,
Кўнгли аро солди чок уза чок.

Чун ғунчани пора-пора қилди,
Ишқ ичра анга бу гул очилди.

Йўқким чаманида ғунчай дард.
Чок ўлғач очилди оташин вард.

Чун ишқ бу оташин гул очти,
Гулбарг киби шарора сочти.

Бу ўт била куйди жони доғи.
Балким тани нотавони доғи.

Бас йўқ эди ишқ ўти гудози,
Етти ғами ҳажр турктози⁸.

Ул равзадин ул нишонан ҳур,
Ҳам шпнқу ҳам заифу маҳжур

Ҳоснл хўру хобп кетмпш эрдп.
Ул сори азимат этмиш эрдк.

Ҳардам бўлур эрди нотавонроқ,
Аҳволи нафас, нафас ёмонроқ.

Лекип бу сўз эрди қийлу-қоли
Ким, сайдра авд этиб малоли⁹.

Бўлмиш таниға иситма озим,
Зафар ўлмиш анинг била мулозим

Деган анга ўзни ёру ёвар,
Бу сўзни қилурлар эрди бовар.

Лекин билур эрди баъзи они
Ким, ўзга балодурур ниҳони.

Доя оила неча маҳрами роз,
Бор эрдилар анга ғуссапардоз

Ранжида ғамин эрурлар эрди,
Дардида қўигул берурлар эрди.

Англаб эди дояп жигарсўз

Ҳам ул неча маҳрами гамандўз,

Ким, Ибни Салом ишини ул ҳур
Фаҳм этгач ўлуб мизожи ранжур

Ҳам жисми забунроқ ўлғусидур,
Ҳам дарди фузунроқ ўлғусидур.

Андин ёшуурлар эрди беҳад
Ким, билмагай они сарвн гулхад.

Ул ишқ ўтпдин мушавваш эрди.
Бу шуъла ичинда саркаш эрди..

Бир қуп печа хайлу ошноси,
Нисбат ара хешу акрабоси

Келмишлар эди иёдатиға,
Бал меҳнатининг знёдатига.

Бир золи рамида ҳуши фартут,
Тадбири хатову ақли мабхут¹⁰.

Бедилпи дами қилурға хушдил,
Тил чекти, не тилки тифи қотил.

Зоҳир қилиб ул ғами ниҳони,
Солди ароға бу можарони

Ким, «Ғам ема, эй гули сұманбар,
Зулфунг сочиб ул юз узра анбар.

Тонглаки етиб замони сиҳҳат.
Топса бадаининг нишони сиҳҳат,

Бахт ичра аён бўлуб күшодинг,
Ҳосил бўлгай борп муродинг.

Ул навъки йўқ санга назире,
Еринг даги тушти дилпазире.

Маҳвашлар аро бу гуфту-гўдур,
Иқболинг аларға орзудур.

Лекин бу талаб натижа бермас.
Давлат иши саъй бирла эрмас.

Бахтинг майи тўлди шукр лиллоҳ,

Бас турфа иш ўлди шукр лиллох»

Ул кимсаки достонин айтиб,
Ҳам отину ҳам нишонин айтиб.

Бу сўзлар эшитгач ул дилоро,
Билди не иш ўлмиш ошкоро.

Кўнглин бузуб ул сифат масойиб,
Зарьф этти ўзидин онн ғойиб.

Эй махфий ўлуб, валек зохир,
Кўзга ғойиб, кўнгулга ҳозир.

Чун ёрутқунг кўнгул чароғи,
Қил жилва аён кўзумга доғи.

XIX

Ул газоли мушкин сайдига Бани Асад ахли қасда маълум бўлуб, қуёши заррин газоласи мағриб
хилватгоҳида сорғориб титраб, шафақ хунобин тўккандек хилват уйда туфроғ ва қон аро
изтироб қўргўзгони ва фалак золидек аноси ул ишидин воқиғ бўлуб аниңг ҳояига навҳа тузгони¹

Сўз чашмасин улки қилди қовиш,
Бу навъ су айлади таровиш²

Ким, зарьф ила сарви сидра поя
Ким, ётмиш эди нечукки соя³.

Чун хушиға қелди айлади ёд,
Ул сўзники андин эрди ношод.

Ортар эди дам-бадам малоли,
Кўнглин қила олмас эрди холи.

Кўрдики ҳалок бўлгудекдур,
Умри тўни чок бўлғудекдур

Доясиға кўп тазаллум этти,
Юз ажз била такаллум этти:

«Кей ҳолима айлаган мадоро,
Сиррим пазарингда ошкоро.

Сендин ишим ўлмағай пиҳони,
Ҳар меҳнатим ўлса билган они.

Бир сўз эшитиб дурур қулоғим

Ким, шуъласидин куяр димоғим.

Гўе они сен дағи билурсси,
Лекин мендин ниҳон қилурсен.

Гар дафъ эта олсанг эрди они,
Қилғунг эди анда саъи жони.

Сен дафъ этмак эмас чу мақдур
Тонг йўқ сени тутсам аида маъзур.

Лекин эрур ушбу илтимосим.
Бирдам тутсанг эшнкда посим

Ким, қўнглум эрур халул асру,
Фавғодин эрур малул асру⁴.

Эл кирмаса хилватимға бирдам,
Қўйса мени меҳнатимға⁵ бирдам».

Доя қўзига қўюб иликни,
Чиқти дағи боғлади эшикни.

«Турманг — деди — уйга ёқин ул бу
Ким кирмиш ул ой қўзига уйку».

Лайли кўруб элдин уйни холи,
Чок этти уруб яқони ҳоли.

Гах бахти қўзига урди туфрок,
Гах боши уза совурди туфроқ.

Кўксинки уруб фигор қилди,
Тирноғи била шиёр⁶ қилди.

Экти сочибои сиришк анбух,
Тан мазраи ичра тухми андуҳ⁷.

Рангин ёшидинки тўқти хуноб,
Юз сафҳаси ичра чекти абвоб .

Ҳар бобида ёзилнб ҳисоби,
Ғам дарсида бир бало китоби.

Ҳасрат овучин қоқиб, чекиб оҳ
Ким, тортар эди фифони жонкоҳ.

Ул унлар ила топиб дамодам,

Иқболу нишот қушлари рам.

Эгар эди кож уруб қамарни,
Кун чашмаси ичра нилуфарни.

Ул юзга бўлурга ғайр маҳрам,
Киндуур өди либоси мотам.

Дебким: «Недур, эй сипехри золим,
Солмоқ бу шикасталикка ҳолим.

Нахлимғаки эрди зери дастинг,
Не эрди шпкаст уза шикастинг?

Нахлики ушоттинг они осон,
Туфроқ или қадди бўлди яксон.

Тортиб яна тешай жафони,
Юз пора пе эрди қилмоқ они?

Эмдики қилиб жафо писандин,
Бедодинг айирди банд-бандин.

Недур яна жузв-жузвин олмоқ,
Оташкадан балоға солмоқ?

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас,
Йўқ шохима хору теграма хас.

Шохи тарабим бу дам қилиб гул,
Бошим уза тонгла очилиб гул.

Не нахлима мевадин нишони,
Не баргима офати хазони

Ким, бағриға хор тиктим эркин,
Не кўкка бошимни чектим эркин.

Ким ишқ елига қоттинг они,
Ул сарсар или ушоттинг они.

Ишқ они ушоткач ошкора,
Хижрон қўлиға бериб қатора.

Боштин-оёғини ёра қилдинг,
Ажзосини пора-пора қилдинг.

Чун айладинг они неча парканд,

Қилмай мунга ҳам ўзунгни хурсанд.

Куйдурғали жузв-жузвин олдинг,
Фам дўзахи ичра доғи солдинг.

Дўзах манга эмди бу хабардур.
Ким, жонима ўтидин шараптур.

Йўқ, йўқ, не шаарки, барқи офат,
Андин бори дахр ғарқи офат.

Офат ўти дахр аро тутосса
Ким, дуди онинг фалакдин ошса,

Андин манга тушса бир шарора,
Кул бўлмоқдин йўқ ўзга чора.

Хосса, тутосиб бу нотавонга,
Андин шаарре тушуб жаҳоига.

Ҳам дахрни қилғай оташолуд,
Ҳам кўкка етушгай ўтидин дуд.

Ул ўт аро бу заифи ғамнок,
Қайси ғампок, балки хошок.

Хошок дема, шикаста мўри,
Жони юкидин таниға зўри.

Ул мўрға тушса бўйла дўзах,
Оваҳ нечук этгусидур, оваҳ.

Ул мўр мени шпкастаномен
Ким, бу томуғ ичра мубталомен.

Бир мўр не қилмиш ўлғай, эй чарх,
Қилмоқни не билмиш ўлғай, эй чарх

Ким, қасдиға тез ўлуб хироминг,
Минг барқ ила бўлғай интиқоминг.

Мен худ бу сифат бало асири,
Юз меҳнату нбтило асири.

Ул зору заифи ногузирнм
Ким, бордур ул менинг асирим.

Оё не экин ғамимда ҳоли,

Чирмонмоқ ила тани чу поли?

Ишқим ўтида ёдарму эркин,
Ҳажрим ғамида чидарму эркин?

Шавқим чиқорурму эркин оҳин,
Охи учурурму жисму коҳин?

Савдоки сочим ғамида тортар,
Ҳар лаҳза нечук жунупи ортар?

Чун қаддим учун тузар навони,
Не навъбийик бўлур фифони?

Чехрам тилаб ўлса навҳаангез,
Айларму экин спришки гулрез?

Зулфум шикапида қилса атноб,
Жисмиға нечук тушар экин тоб?

Ғамзам сари бўлса фикрат андеш,
Сончилур экинму бағрига неш?

Лаълимки сув оқизур кўзидин,
Борурму экин судек ўзидин?

Оғзим сўзин айлагач такаллум,
Бўлурму экин адам аро гум?

Белим сори чун тушар хаёли,
Қолурму вужуди ихтқомли?

Қошим хамндин чу тортқачвой,
Қадди хам ўлурму ўйлаким ёй?

Фикрики мпжамдин айлар эркин,
Юз хора аро қўнгли найлар эркин?

Кўзум сари сурса можарони,
Кўрмас экин оқ ила қарони.

Эрним ғами ашқин этса Жайхун⁸,
Борурму экин ул ашқ майгун?

Холим ғами сб тўярму эркин,
Кўз мардумини ўярму эркин?

Ёд этса тазарвдек хиромим,

Бўлурму экин асири домим?

Истарму экин юзумпи ҳар қун,
Йўқларму экин сочими ҳар тун?⁹

Даримдип ўзи ёдоб экииму,
Ҳажримдин иши хароб экинму?

Бас йўқ эди мунча меҳнату ғам
Ким, билгусидур бу қиссани ҳам.

Бу ишки эмас хужаста фоли,
Худ бўлмоғининг не иҳтимоли.

Оlam эли бирён ўлса яксар.
Мумкин эмас ўлмоғи муюссар!

Соғинғай ул эмгак ошноси,
Мендин бўлмоқ бу иш ризоси.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамга нетайки туза олмон.

Фарёдки ўлгудек ғамим бор,
Тонг йўқ гар ўзумга мотамиб ҳол».

Хилватда анга бу павҳалар нш,
Онгдиг онаси каминда эрмиш.

Англаб они бўйла мунқалиб ҳол,
Кўп бўлди бу ғамда музтариб ҳол.

Тун-кун ишп моҳпора фикри,
Бу дарду ғамиға чора фикри.

Эй чорапамо, илик йиғиштур
Ким, дардима чора саъб иштур.

Чора тиламақдин эт канора,
Бечоралиқ англа бизга чора.

XX

Мажнуннинг атоси ани ишқ бодиясидин келтуруб, Каъба тавоғиға олиб борғони ва ул муножжом баҳонаси била кўнглидаги чирин ёзғони ва дуо қилмоқ таронаси била хотиридаги маҳфий мақосидин тилидин чиқорғони ва арафот² аҳлидин арасот³ қўпорғони

Мундоқ деди ноқили маони,

Қилғоч бу бадиъ сўз баёни.

Ким қочти чу ул рамида пайванд,
Ул тун уйидин рамида монанд.

Кундуз эли уйда тоимай они,
Бошлиб яна навхаю азони.

Ҳарён чиқибон аёғу отлик,
Қайтиб бори тоимайн уётлик.

Лол этти яна атосини ғам,
Бехолу ҳазин аносини ҳам.

Ўлтурдилар икки зори бехуд⁴,
Кўп фикр этиб эттилар яна рад.

Кўп сўз юзин ул очиб бу ёпти,
Охир мунга сўз қарор топти

Ким, ҳар саридин узуб таваққуъ
Тенгрига-ўқ айлабон тазарруъ.

Ҳақдин иков они истагайлар,
Пайдову ниҳони истагайлар.

Хушвақт қилиб ниёз аҳлин,
Осуда замир роз аҳлин.

Ҳар гўшанишину бепавойи,
Қилғайлар анинг учун дуойи.

Ҳақ раҳм этиб икки бенавоға,
Бергай они ул ато-аноға.

Ҳаж мавсими эрди иттифоқи,
Айлаб бори Каъбанинг яроқи⁵.

Бориб неча кун тилаб ўзу ёт,
Мажнунни топиб кетурдилар бот.

Қилдилар ани ул ишдин огоҳ
Ул иш анга ҳам бор эрди дилҳоҳ.

Ўлтуртуб ани амори ичра,
Ўтни манқали ҳисори ичра.

Фурсатни бори билиб ғанимат,

Каъба сори қилдилар азимат.

Чун бўлдилар ул ҳарамға маҳрам,
Йўқ, йўқ, не ҳарамки, арши аъзам⁵.

Ер узра сипехрдин нишоне,
Туфроқ уза балки осмоне.

Ер мақдамидин фалакка монанд,
Ул бу фалак узра арш пайваид.

Хар руқни келиб сукунға мақрун,
Аркон анга мисли рубъи маскун⁷.

Ё сўфийи мазҳари жамоли,
Жуз ҳақдин ўлуб замири холи.

Ер натъида ўлтуруб мураббаъ
Сўфи киби эгнида мурасқаъ.

Ўрнида нечукки қутби событ,
Атрофи ушоқ тоши савобит

Не қутбки теграсида ақтоб,
Мужгон била хокрўби аввоб.

Меҳнат хасин анда тоимайин эл,
Азбаски малак қанотидин ел.

Авжида малоик учмоғи фош,
Хар кеча нечукки ханли хуффош⁸.

Сўздек топибон асоси маҳкам,
Кўздек кийибон либоси мотам.

Тавфидин улусқа зилли шоҳи,
Атрофи сипехр саждагохи.

Мажнунга қўрунгач ул салобат,
Кўнгли сари юзланиб маҳобат.

Ишқ этти димоғини мушавваш,
Кўнгли аро шавқ ёқти оташ.

Ёғдури кўзи ёшин ёғиндек,
Оҳ урдию секриди чоқиндек.

Даврида ҳарамнинг ўлди дойир,

Ер гирдида мисли чархи сойир.

Юз бирла қилиб тошини заркор,
Ашкін оқизиб нечукки паркор.

Рұхсори супургач ул эшикни,
Халқасиға урди чуст иликни.

Ҳар бормоғиғаки руст ўлуб тоб
Бир ҳалқаға тушти неча қуллоб.

Ул тавқи мурод ичига дархам
Қуллоби мухаббат ўлди маҳкам.

Қуллоби чу бўлди ҳалқаға банд,
Занжири тазаллум ўлди пайванд.

Бир навъ тазаллум оҳи чекти,
Ул дуд ила ғам сипоҳи чекти.

Ким, чарх либосмн этти ул дам,
Каъба тўпидек либоси мотам.

Айлаб ани бўйла мотами зор,
Фарёд кўтарди мотамивор.

Дедики: «Аё ҳакими доно,
Ҳар ҳукмда ҳокиму тавоно!

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Андин мени нотавонни жонсўз.

Эй ургон ул ўтни хирманимға,
Хирман неки, жон била танимға!

Эй ишқ ангаким, мулозим этган,
Хижрон ўтин анга лозим этган!

Эй кимгаки ишқдин солиб банд,
Талх айлаб анга насиҳату панд!

Эй ишқ ила ониким қилиб фош,
Атфолдин анга ёғдуруб тош!

Эй кимники айлаган паричехр,
Девонаси сори бермаган меҳр!

Эй жон аро солиб озари ишқ,

Кўнгул садафида гавҳари ишқ⁹.

Ишқ ичра буқун мени шикаста.
Келмиш мен асиру пойбаста.

Хар раги таним ичра ишқ банди,
Жон риштаси ишқнинг каманди.

Тори баданим аро бўғунлар,
Ҳам ишқ танобидин тугунлар.

Жисмим аро доги бегарона,
Ишқ ўтларидин келиб нишона,

Мамлу анинг ўти бирла жоним,
Жоним неки, мағзи устухоним.

Бу ишқ ўтиким баён қилурмен,
Мухлик ғамини аён қилурмен.

Демогин мени тарабға хос эт,
Ёхуд ғами ишқдин халос эт!

Дерменки манга бу ўтни ҳардам,
Афсун қилу, қилма зарраи кам!

Чек айнима ишқ тўтиёсин,
Ур қалбима ишқ кимиёсин!

Кўнглумга фазо ҳарими ишқ эт,
Жонимга гизо наснми нишқ эт!

Ишқ исидии эт дамимни мушкин,
Ишқ ўтидин эт юзумни рапгин!

Бўйнум уза, «айн»ин айлагил тавқ,
«Шин»ин қил ичимга шуълаи шавқ.

«Қоф»ин манга айла кўху андух,
Кўнглумга ғамини кўх то кўх,

Уч нуқтасини шарора айла,
Иккисний нкки хора айла¹⁰.

Ул шуълага ҳам керак шарора,
Бу қофга доғи хора пора.

Жонимға сол ул шарорани ҳам,

Бошимфа ур ушбу хорани ҳам.

Юз мунчаға элни мониъ этма,
Минг мунчаға мени қониъ этма!

Кўнглум ғам ила тўқ айла, ё раб!
Ишқ ичра мсни йўқ айла, ё раб!

Дерлар манга «Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил».

Аллоҳ-аллоҳ, бу не сўз ўлғай,
Ул қавмфа тенгри узр қўлғай.

Ёрабки бу хушгувор бода,
Жоми талабимфа қуй зиёда!

Ул бодадин ўйла тут манга қўш
Ким, ёдима ҳаргиз ўтмасун хуш!

Лайли ишқин таннмда жон қил.
Лайли шавқин рагимда қон қил¹¹.

Дардини нажотим эт илохи,
Едини ҳаётим эт илоҳи!

Ҳардамки эмас анинг хаёли,
Кўнглум уйин андин айла холи!

Ҳар ўтки йўқ анда ишқ сўзи,
Мен хастаға қилма они рўзи!

Ҳуйики эмас анинг ғамидин,
Фош этма бу телбанинг дамидин.

Дардимға хаёлинни табиб эт!
Жонимфа висолини насиб эт!¹²

Гайрин назаримда фони айла,
Мехрин манга жовидони айла!

То бўлса ҳаётдин нишоним,
Савдосини қил тан ичра жоним!

Жон чиқса бу жисми нотавондин,
Ёди била-ўқ чиқор жаҳондин.

Танлар тирилурга қўйсалар юз,

Кўйи елидин танимни тиргуз!

Дўзах манга етса жовидони,
Ишқи ўтидин қизитқил они.

Жаннат сари чекса сарнавиштим,
Васли ҳарамини қил биҳиштим.

Онсиз мени бирдам этма мавжуд,
Будумни қил онсиз ўлса нобуд!»

Гарм айлабон они бу муножот,
Атрофида лол ахли ҳожот.

Ул қойилу юз асири ғамгин,
Борининг ўлуб ҳадиси «омин»

Бехуд қолибон фақир атоси,
Ҳайрон бори хешу акрабоси.

Бу навҳаву ашқ нолишидин,
Бори юдилар илик ишидин.

Ул ҳам чу тугатти навҳаи дард
Бўлди яна ақлу хушидин фард.

Охир кўтариб неча дилафгор,
Манзилларин ўлдилар талабгор.

Ишқ ўти қўнгулни кўйдурур чоғ.
Манъига су қуйсалар бўлур ёғ.

Ҳаж тавфида ишқини ирода,
Кам айлабу ул бўлуб зиёда,

Эй, зойири каъбаи саодат,
Лутфунгдин этармен истифодат

Ким, бизни дағи дуода ёд эт,
Бу ишқ ўти шуъласин зиёд эт!

XXI

Мажнуннинг вақшатлиг элдин улғат риштасин узгони ва биёбон ваҳшийлари била унс навосин тузгони ва кийиклар била Нивфал ови аро қолгони ва Навфал² висол ваъдаси камандин анинг бўйнига солгони ва кийикларни озод қилиб они сайд қилгони ва қўнглин овлагони¹

Қилғон бу фасона ков-кови,

Бу қиссаға бўйла бўлди рови

Ким, ёнди чу ҳаж тавофидин хайл,
Ҳар ким ватаниға айлади майл.

Мажнун атосиға рапжи жовид,
Уғлидин ўлуб тамом навмид.

Забтини билибки мумкин зрмас,
Бефойда иш натпжа бермас.

Авд этти тутуб жаҳонни ёши,
Маъюс бори уруғ-қаёшн

Девона дағи ёниб шитобон,
Қатъ айлаб тоғ или биёбон.

Ҳар кун яна бир тараф хироми
Ҳар тун яна бир даман мақоми.

Не турғонида қарори онинг,
Не азмида ихтиёри онинг.

Йўқ ҳеч сўз айтмоққа майли,
Айтур сўзи бу қадарки: «Лайли».

Ҳам Лайли ўлуб тилида зикри,
Ҳам Лайли ўлуб ичидаги фикри³.

Ҳарён назар этса ошкоро,
Лайли назарида жилва оро.

Тасвир этибон юзи хаёлин,
Кўзга кигоруб қади мисолин.

Иккисига чун қилиб тааммул,
Сарв узра гул айлабон тахайюл.

Ҳам сарвнинг олида қўюб бош,
Ҳам ул гул учун равон қилиб ёш.

Лайли ғамидин қилиб тафаккур.
Юз байту ғазал деб ўйлаким дур.

Ҳам қофияси аниг сифоти,
Ҳам барча радифи онинг оти.

Эшитгач ани ғамину дилшод,

Юз завқу нишот ила тутуб ёд.

Абётиға маъни оташолуд,
Назми чикориб димоғидин дуд⁴.

Хар лафзида шавқ ҳарфи мубҳам,
Хар ҳарфида ишқ сирри мудғам.

Ул назм илаким тузуб навойи,
Солиб улус ичра ҳой-ҳойи.

Пажмурдаға жон мулосиқ айлаб,
Афсурдани зору ошиқ айлаб.

Тс ҳуш димогига солиб тоб,
Абъёт деб ўйлаким дури ноб.

Чун монии ҳуш ўлуб жунуни,
Ева сўз ўлуб анинг фунуни.

Эл ҳарне такаллум этса билмай.
Уз сўзини доғи фаҳм қилмай.

Ўртаб кўнглин жунун ғам ичра,
Ҳардам солиб ўзга олам ичра.

Келмай нафасе ўзига хуши,
Сахро вухуши киби хуруши.

Не йиғлариға ғазаб муайян,
Не кулмагига сабаб муайян.

Рухсори тапонча бирла мажрух,
Аъзосида йўқ нишонаи рух.

Бу ҳолатидин гаҳи қилиб ҳавл,
Уз ҳолига айлар эрди лоҳавл.

Ул нақшни ёна ишқи бебок,
Филҳол юр эрди кўнглидин пок,

Тоғ ичра уни тушуб сабодек,
Кум узра тапи қуруқ гиёдек.

Ёшлардек этиб йиғиу фарёд.
Қилмай ато-аносин, вале ёд.

Ёр айлабу ошно балони,

Софинмай ёру ошнони.

Андух еб, этиб жафо майи нўш,
Ичмак-емаги бўлуб фаромуш.

Кўз ёшидек ўлмай орамида,
Жайран киби халқдин рамида.

Нафс итлигидин кечиб тамоми,
Дашт узра кийик мутиу роми.

Ҳар қумғаки мақдами етишиб,
Бир дашт кийик анга эришиб.

Гирдида кийик, тўла ябони,
Ул ўртада ўйлаким шубони.

Гоҳи ўпубон муунунг жабинин,
Гоҳи силабон анинг суринин.

Ҳарён бўри посбон итидек,
Йўқ, йўқ, не дедим, шубон итидек.

Бу даштқаким тушуб гузори
Ким, кўкка етиб фифону зори,

Навфалки Арабда эрди нодир,
Тигиға қадар, ўқига қодир.

Яхшилиқ ила Арабда мавсум,
Оромгаҳи бу марз ила бўм.

Ул кун қилибон ҳавои пахчир,
Ов амиға қилмиш эрди тадбир.

Ҳар хайлдин эл қилиб мураттаб,
Сахро сори сурмиш эрди маркаб.

Чарга аро қолмиш эрди Мажнун⁵,
Даврида кийик ададдин афзун.

Ҳар сайдки ул сипаҳни кўрди.
Тўш-тўшдин анинг сори югурди.

Борисига иш анга ялинмок,
То мумкин аининг сори сифинмок.

Навфал кўруб ул хилофи одат,

Ҳайрат анга ажз этиб зиёдат.

Сўрди элидинки: «Бу ғаробат
Ким, кўнглум аро солур маҳобат.

Сиз ҳам кўрасизму, йўқса йўқму,
Ё келди менинг кўзумга-ўқму?»

Ул хайлда баъзи зрди ҳамроҳ,
Мажнун ишидин саросар огоҳ.

Навфал қошида суруб ҳикоят,
Ул қиссани қилдилар ривоят.

Навфал дағи ишқ кўрган эрди,
Фам дашти аро югурган эрди.

Бу ишники бнлди йиғлади зор,
Ул сайд қилурдин ўлди безор.

Дедики: «Не кимиё эрур ишқ,
Не бориқаи зиё эрур ишқ

Ким, ҳар кишиники қилди ғамнок,
Ғашдин қилур ўйла қалбини пок,

Ким ваҳшки бўлмас эл била ром,
Сахро аро тутмас онсиз ором.

Ишқ ўйла вужудин оритибдур,
Андоқ башарияти итибдир

Ким, ваҳшға йўқ қошида даҳшат
Чун кетти башарлиқ, иттн ваҳшат».

Тарк айлади сайдға жафони,
Элга деди: «Ташланг ўқу ёни,

Ҳам итлигинизни ташлангиз чуст,
Ҳам итларингизни боғлангиз руст!»

Чун хайлиға қилди бўйла аҳком,
Тушти, дағи қўйди ул тараф гом.

Мажнун кўруб они ошноваш,
Келмаклиги келди кўнглига хуш.

Гарчи даду дом қилдилар рам,

Мажнуни рамида турди бирдам.

Етгач Навфал, салом қилди,
Мажнун анга иҳтиром қилди.

Дедиким: «Аё хужаста дийдор,
Чехрангда хужасталиқ падидор.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ⁶.

Юз ком санга наснб келди,
Сендин қўзума ғариб келди

Ким, ғофил улус киби чекиб ўқ,
Ваҳш этидан ўзни истамак тўқ.

Чун йўқ бу ғизоға иҳтиёжинг.
Озор недин тилар мизожинг

Ким, нафс иншотига чекиб хайл,
Қон тўккали кўнглунг айлагай майл.

Бу зулм ила ул ғизому бўлғай,
Сендин бу сифат равому бўлғай?

Гар урса тикан аёғинга неш,
Кўнглунг аёғинг учун бўлур реш.

Не мазлама ёйин ўлди қурмок,
Уқ чекмаку жониварни урмоқ?

Ҳақ берди буларға доғи жони,
Ойини ҳаётдин нишони.

Бу неча рамида жонидин кеч,
Бежурм гурух қонидин кеч!».

Навфал кўруб ул қаломи дурпош,
Ер ўптию қўйди олида бош.

Дедиким: «Аё фаришта пайванд,
Келмай сифатинг башарға монанд!

Бу сўзки муродинг эрди билдим,
Ҳарнеки дединг қабул қилдим.

Жоимға рано кўрай қилич, ўқ,

Лекин бу сурук рамидаға йўқ,

Чун сен қилдинг ҳикоят изҳор,
Эмди манга ҳам ҳикояте бор».

Мажнун анга берди буйла посух,
Ким: «Айтқил, эй жамоли фаррух».

Навфал деди: «Улки қилдинг иршод
Қил, қилма рамидаларға бедод.

Билдим нафасинг ҳаловатини,
Қўйдум борининг адоватини.

Сенким, элдин қилиб жудолик,
Қилмишсен аларға ошнолик.

Йўқ эл била улфатинг зиёдат,
Бу иш ҳам эрур хилофи одат.

Инсонки эрур чароги биниш,
Бал чашму чароги офариниш⁷.

Андин ўзин айламак рамида,
Ҳайвон била бўлмоқ орамида.

Ақл олида бесабаб кўрунди,
Сендин манга бас ажаб кўрунди.

Андоқ дедиларки: «Гулузоре,
Солмиш юрагингга хорхоре⁸.

Гар андоқ иш ўлғон эрса ҳодис,
Бўлғон эса мундоқ ишга боис,

Бўлғил бу рамидалардин озод,
Кезгил неча кун менинг била шод

Ул ердаки зору мубталосен,
Фам домида бастаи балосен.

Имкони боринча айланин жаҳд,
Токим қиласай они санга ҳаммаҳд.

Ер тутмаса нақду молу дархост,
Ҳарсори сипоҳ ишин қиласай рост.

Ё тухфау моли хост бирла,

Ул бўлмаса зарби рост бирла.

Гар даври фалак муовин ўлғай,
Ҳар навъ билаки мумкин ўлғай.

Бу уқдадин истабон кушодинг,
Коминг била еткурай муродинг.

Гар бўлмаса ул ғараз мұяссар,
Бордур худ анга эваз мұяссар.

Фарзанд қиласай сени ўзумга,
Миннатни қўяй ёруқ кўзумга.

Лекин даду домдин чекиб гом,
Тутқил бу рамида бирла ором.

Одам била ваҳш келди кам жинс,
Одамға ҳам одам ўлди ҳамжинс.

Гар ёр висоли ўлса коминг,
Бу ишда керақдур эҳтимоминг».

Чун васл сўзин эшиитти Мажнун,
Шавқ ўлди бурунғидин ҳам афзун.

Хушхоллиқ этти они беҳол
Беҳоллиқ этти нутқини лол.

Юз саъй била қилиб тақаллум,
Кўзида сув, оғзида табассум.

Деди: «Неким айладинг хитобим,
Борисиға бор эди жавобим.

Чун васл сўзин дединг унуттум,
Ул барчасидии канора туттум.

Бу ваъдаки қилдинг ошкоро,
Вўлмаса вафосига мадоро.

Юзумдуур ашҳабинг тувоғи⁹,
Бошимдуур марқабинг аёғи».

Икки сори мундок ўлгоч озарм.
Бир-бирларини сўруштилар гарм,

Ул пояди ихтилот бўлди,

Ким мужиби юз нишот бўлди.

Чун васл ила берди муждагони,
Навфал олиб уйга борди они,

Эй ҳажрда жисми нотавонинг,
Чун муждаи васл топти жонинг.

Гар васл иши маҳолвашдур
Филҳол бу мужда бори хушдур.

XXII

Навфалнинг Лайли гавҳарин Мажнун иқди силкига тортар учун гавҳардек сўзлар назм силкига тортуб Лайли атосига йиборгони ва анинг сўз гавҳарин ушотиб пайванд ришиласин узгони ва Навфал сипоҳ чекиб, ул дози адоват ясолин тузгони ва кин арсасига от суруб дов тилашгонлари ва фалак мансубаларидин бир-биридин қойим айрилишиқонлари ва берк ерлар ҳисор қилиб тушгонлари¹

Бу дашт тай айлаган мусофири,
Бу навъ этти фасона зоҳир

Ким, ёр ўлуб ул ики ягона,
Чун бўлдилар уй сори равона.

Навфал тилади неча суханвар,
Ҳар мушкил иш ичра ройи анвар,

Шарҳ айлаб аларға сурати ҳол,
Лайли ҳашамиға қилди ирсол.

Айлаб атосига бўйла пайгом:
«Кей тавсани баҳту толеинг ром!

Кайс улки Арабда бебадалдур,
Ҳар фазлда эл аро масалдур.

Ланли сари ишқи пок пайванд,
Қилғон эмиш они орзуманд.

Ифрат ҳаёву инфиоли,
Қўймай қилуриға шарҳ ҳоли.

Қавму хайлин унутқон эрмиш,
Ул ишқ ила дашт тутқон эрмиш.

Савдо аро бўлмиш ўйла мафтун
Ким, эл дер эмишлар они Мажнун

Хайлинг аро касби илм қилмиш,
Оlamda не илм бори билмиш.

Сен доги ишин билур эмишсен,
Дойим сифатин қилур эмишсен.

Бўлғонда бу ишқ мубталоси,
Не фикрни айламиш атоси.

Гар худ санга эрмас эрди фарзанд,
Фарзандинга худ бор эрди монанд.

Сен доги илик чекиб ишидин,
Аҳволини англамай кишидин,

Қўймишсен они асири андух
Ким, тутмиш гаҳ дашт, гаҳи қўх.

Мундоқму бўлур мурувват охир,
Мардумлиғ ила футувват² охир.

Ўткандин шиква қилса бўлмас,
Ҳар негаки ўтти етса бўлмас.

Мен дашт аро тилаб нишони,
Уйга кетурубмен эмди они.

Этибмен ўзумга ёру фарзанд.
Бўлмиш яна воқифу хирадманд.

Эмди будур илтимос дархост
Ким, қилсак иков никоҳ ишин рост.

Кўз устида улча расму ойин,
Жон ўргада улча акду кобин.

Дур тож уза айбдин йирокдур,
Лаъл ўлса ёнида яхшироқдур.

Гар тўлғар эсанг бўюн бу ишдин,
Вах.м айлагасен кўнгул қолишдин».

Бу сўз била кўп бериб табаррук,
Айлаб алар ул сори тахаррук.

Лайли атоси ҳам ўлғоч огоҳ,
Мажлис ясабон нечукки дилҳоҳ.

Пайғом аҳлинини айлаб иқром,
Пайғоминини айлаб аҳли пайғом.

Сомиъға қатиғ келиб бағоят,
Тўлғонди ўзига бениҳоят.

Бевакт ўлуб этти бўйла тақрир,
«Ким, мундоқ эмиш азалда тақдир

Ким, ул бути чину моҳи фарҳор,
Бу боғда гар гул ўлса, гар хор.

Бир ўзга муҳиб ҳабиби бўлғай,
Узга кишининг насиби бўлғай.

Алқисса қазони осмони,
Еткурди яна бироғга они.

Гар бўлмаса эрди ҳам бу сурат
Йўқ эрди манга басе зарурат

Навфал сўзига итоат этмак,
Ҳар ишгаки амр қилди етмак.

Хоссики қилиб сўзини тақсим,
Бир қисмин умед этиб бирин бийим.

Умmed ила кўнглум айлагай хуш,
Бнийми била хотирим мушавваш.

Ул ойки асири беададдур,
Бу лаҳза бироғга номзаддур.

Гар топса бу сўзидин надомат,
Ул норию биз бери саломат.

Бу сўз била тоимас ўлса таскин,
Гар лутғ аёп қилур, агар кин.

Лутғ айласа фориғ ўлтуруббиз,
Кин кўргузур ўлса ҳам туруббиз.

Андоқ дағи бўлмасун анга фаҳм
Ким, кинидин этғумиздуур вахм.

Разм ойляса азм қилғумиздур,
Азм айласа разм қилғумиздур».

Ўзни чу бу ерга хатм берди,
Деди: «Борингизки сўз бу эрди!»

Қўптилар ул эл топиб хижолат,
Навфалға кетурдилар малолат.

Навфалға чу бўлди қисса маълум,
Бўлди бу хабардин асру мағмум³.

Ул навъки ваъда қилмиш эрди,
Бу иш бўлурини билмиш эрди.

Жамъ айлади ҳар қабиладин хайл,
Филҳол урушқа айлади майл.

Мажнунни қилиб ёнида ёвар.
Ут остида ел киби таковар.

Ҳам тўниға еткуруб шамома,
Ҳам бошиға чирматиб амома.

Ул ҳарне қилурдин ўлмай огох,
Гаҳ нола қилиб, гаҳи чекиб оҳ.

От қай сариким борур дам урмай,
Турса дағи йўл юуруга сурмай.

Тайёр қилиб сипоҳи жаррор⁴,
Жаррорлик ичра барча тайёр.

Мажнун иши саъю ҳийласига.
Сурди Лайли қабиласига.

Огаҳ бўлғоч алар доғи бот,
Ойини жалодат айлаб исбот.

Ҳарён киши чоитуруб йифиб эл
Ким, амрида маҳкам айлабон бел.

Ўтру чиқибон адувға ҳоли,
Қўшиш била туздилар ясоли

Ким фаҳм этиб ўйла қаҳру кинлар,
Чарх айлади ҳардам оғаринлар.

Навфал черики доғи чекиб саф,
Усрук тевалар киби сочиб каф.

Бу навъ ики сипоҳи ҳунрез,
Қон тўқкали барча ваҳшатангез.

Бир-бирга етиштилар ғазабнок,
Қатл этгали барча тунду бебок,

Маркаб ели арсани супурди,
Озарм гияҳларни совурди⁵.

Андоқки ёғин ёғар баҳорон,
Майдонға сувурди тийр борон

Дашт узра эгаргучи ҳаюнлар,
Ошубда ўйлаким қуюнлар,

Печ урмоқ ишида ҳар синони,
Бошин киши янчғон йилопи.

Дол ўлди синони шед янглиғ,
Ҳайат била барги бед янглиғ⁶.

Иттик қилич истаб эл ҳалоки,
Бош қирқар учун нечукки поки.

Поки киби тезлик қилиб фош,
Қирқиб, лекин соч ўрниға бош.

Уқ тойириким учуб ҳавоға,
Йўл ҳайати кўргузуб балоға.

Чун учқали очилиб қаноти,
Аъдо танидин ўчуб ҳаёти.

Пайконлар ўлуб ҳавоға мойил,
Юз кавкаби наҳс барча қотил.

Ҳар танғаки марг ўтини ёқиб,
Умр ахтари турмайин уёқиб.

Ҳар сори шихобвор ҳарба,
Чун майл қилиб тамом зарба.

Бўлса зириҳ андок ўтуб андин
Ким, игна ҳариру парниёндин⁷.

Ханжар қилиб ўзни муттасил тил,
Қон тўқмак этиб они қизил тил.

Ул захми забон ила ҳамеша,
Эл бағрини ёрмоқ анга пеша.

Гурз айлаб ўзин улусға саркўб,
Эл мағзида ҳардам андим ошўб.

Ногаҳки зухур этиб хилофи.
Бош косалари бўлиб ғилофи.

Наъра била кирди абри ғуррон,
Ул абрға барқ тифи буррон.

Ул абри бало, бу барқи оғат,
Андин бори даҳр ғарқи оғат.

Остида ҳаюни ваҳшатангез,
Ел ўйлаки, абрни қилур тез.

Парранда хажанги жавзи ҳурдум,
Сайр амрида ражъат ичра анжум.

Суръат аро барқдин дарахши,
Ражъат аро барқ гом рахши.

Рокиб анга қатлдин уруб дам,
Парҳош куни^a нечукки Рустам.

Ҳар бир араби таассубойин,
Равшан қилиб онча шуълаи кин

Ким, кўкка бўлуб шарори пайваст,
Дарё суви айлай олмайин паст.

Бу навъ ики сипоҳи қотил,
Бир-бирга чу бўлдилар муқобил.

Навфал сипаҳи қалинрок эрди,
Қаҳрининг ўти ялинроқ эрди.

Аъдоси бу шуълани кўруб гарм,
Фарз ўлди тариқи ҳазму озарм⁹.

Чун бор эди элга бийми оғот,
Ер беркига мойил ўлдилар бот.

Гўс бўлуб эрди кун доғи кеч,
Бир сори шикаст тушмади ҳеч.

Навфал дағи ёнди шоду хуррам,
Ер топти сипаҳ тушарга маҳкам.

Чун икки черикка бўлди таскин,
Кин аҳлиға зохир ўлди бас кин

Зулмат сипаҳи чу солди соя,
Анжум юрутуб анга талоя.

Чин хусрави қилди тарки авранг,
Ер юзии тутти хусрави занг¹⁰.

Ул икки сипаҳ қилиб мадоро,
Ҳазм ўлди аларға ошкоро.

Ҳар сори телоялар равона,
То тонгла не айлагай замона.

Эй ишқ элининг силоҳ шўри,
Келди манга ғам сипоҳи зўри.

Тут майки дами фарах топойин,
Ул хайлға бош яланг чопойин.

XXIII

Лайли атоси уз хайли Навфал сипоҳи қошида забун кўруб, адувга чеккан тигни ўз жигарига урмоқ истагони, яъни Лайли қонин оқизай дегони ва ул қуёшини Мажнун тушта кўруб, заволини равишан қилгони ва мотамзада тундек Навфал олдида ахтари ашқин оқизгони ва Навфалнинг ўти таркин тутуб ёнмоги¹

Роқимки узотти тил синонин,
Бу навъ эвурур қалам инонин

Ким, ул куи уруш чу бўлди қойим,
Қўнмоққа сипоҳ бўлди нойим.

Навфал чу урушка эрди толиб,
Хасми сори бўлди ваҳм ғолиб.

Лайли атоси кўруб элин суст,
Чора сори боғлади белин руст.

Чорлатти равон урук-қаёшин,
Солди ораға ул иш кенгошин.

Кўп гуфту шунид ароға тушти,

Кўп тул бу можароға тушти.

Охир мунга қилди сўзни кўтаҳ,
Ким: «Эл қочибон наузбилилаҳ².

Навфал сори бўлса фатҳ ёвар,
Сурса ҳашамим сори таковар,

Ҳукмин сурубон амирлардек,
Лайлини чекиб асиirlардек,

Хайлум ара солса бўйла афсус,
Тушса қара ерга нангу-номус,

Ул лаҳза ажаб бало бўлур иш,
Ё ўлмаку ё жало бўлур иш.

Бўлур қаро ер тубига бормок,
Бўлмас араб ичра бош чикормок.

Бўлғунча бу навъ амри нохуш,
Бир фикр келур басе манга хуш

Ким, тонгла ул ойни ҳозир айлай,
Бир дамда ишини охир айлай.

Ўқ игнасидин тикай либосин,
Ханжар суйидин эзай ҳиносин.

Туфрокқа солай қади ниҳолин,
Ерга киюрай қоши ҳилолин.

Ҳар неча кўзум чароғи улдур,
Жоним тару тоза боғи улдур.

Офат елидин ўчуб чароғим,
Торожи хазонға қолса боғим,

Хушроқки адувға ком бўлғай,
Номус манга ҳаром бўлғай».

Чун сўзни бу ерга айлади банд,
Таҳсин этиб ўлди барча хурсанд.

Навфал сори нусрат эрди ҳосил,
Хайли сипаҳн эди қавий дил.

Мажнунға ғариб ҳолат эрди,

Гаҳ завқу гаҳи малолат эрди.

Чун ёр висолин айлабон ёд,
Кўнгли бу умид ила бўлуб шод.

Лек ўлмоғи ёр хайли мағлуб,
Кўнглин анинг айлар эрди манкуб.

Ошиқлик иши эрур забундуқ,
Меҳнат чаҳи ичра сарнигуналук.

Бедилни енгиб эди бу қайғу
Ким, баҳт кўзига солди уйқу.

Кўрдики келур нигори зебо,
Боштин-аёғиға хаззу дебо³.

Йўқ, йўқ, не нигор, сарви гулчехр,
Не сарв, не гулки, ғайрати меҳр.

Кўз чашмасида зулоли бегаш,
Жон гулшанида ниҳоли саркаш.

Сахройи латофат ичра лола,
Не лолаки, мушкбўй ғазола.

Дарёйи малоҳат ичра гавҳар,
Гавҳар неки, акси меҳри ховар.

Кўз мардумидек кўнгулга ёққан,
Яъники ҳамеша ашки оққан.

Ҳажр ўтида шамъи оламафрўз,
Яъники иши гудоз ила сўз.

Кўз ёшини субҳдек ёшурғон,
Яъни гули меҳрдин дам урғон.

Сабрини оқизғон ашк сайли,
Яъни маҳу меҳр рашки Лайли.

Ҳам оғзида оҳи иштиёқи,
Ҳам савтида навҳаи фироқи.

Етгач алиф қадин қилиб дол,
Мажнунни аёғин ўпти филҳол.

Сўнгра қучушурға бўлди мойил,

Бўйниға қўлин қилиб ҳамойил.

Дедиким «Аё: рафиқи жони,
Йўқ, йўқки, аниси жовидони.

Ишқингда отам яроқ қилмиш,
Эл ҳам бори иттифок қилмиш

Ким, қатлима тонгла айлаб оҳанг,
Қоним била ерни айлагай ранг,

Меҳримға қарин завол қилғай,
Қонимни шафақ мисол қилғай.

Меҳрини шафақваш этса қоим,
Ер остини айлагай маконим.

Ишқингда манга бу эрди мақсад
Ким, кўрсам ўзумни анда нобуд.

Даврон бу муродима етурди,
Не истадим олима кетурди.

Ишқингда не орзуки эттим,
Ул навъки комим эрди еттим.

Тушти менинг олима ажаб йўл,
Сен яхши қол эмдию тирик бўл»

Бу сўз била қўздин оқизиб рўд,
Девонаси бирла қилди падруд.

Мажнунға дегач бу сўзлар ул ой,
Сесканди анингдек айлабон: «Вой!»

Ким, ўчи улус қўзидин уйқу,
Эл ҳайрат этибки: «не эди бу».

Мотамзадалар киби ўкурди,
Навфал сори ашкидек югурди.

Етгач ер ўпуб сўз этти оғоз:
«Кей хасмға ғолибу сарафroz!

Тенгри учун эмди чекмагил тиф,
Қўй, кинаю разм қилмоғил биф!

Ким, тифинг этар кўнгул шигофи,

Жон қасди этар анинг масофи.

Тонгла яна разм тузма охир,
Пайванди ҳаётим узма охир!

Кин ёйин илиқдин айлагил йўқ
Ким, жонима тегмагай меенинг ўқ».

Ҳайрат била Навфал этти тафтиш
Ким, эрди хилофи одат ул иш.

Арз айлади кайфиятини Мажнун,
Навфалки эшиитти, бўлди маҳзун.

Жазм эттики: «Бу қазия чиндур,
Мажнун туши бегумон яқиндур»⁴.

Англаб эди қўнглининг сафосин,
Бал ойинаи жаҳоннамосин

Ким, айламас анда ошкоро,
Жуз сидқ жамоли жилва оро.

Чун тун араби мусофирина,
Хар сори тушурди хайлхона.

Кўк мазраи ичра бетаваҳҳум,
Оқ уйини тикти турки анжум⁵.

Ҳам бу хабар ўлди элга тахқиқ,
Эл барча қилиб сўзига тасдиқ.

Навфал ҳашамиға қўйди юз бот
Ким, етмагай ул санамға офот.

Мажнун дағи қилди дашт азми
Ким, фатҳ қарини бўлди разми.

Эйким, манга ҳамдаму қаринсси,
Муставжиби юз минг оғаринсен.

Бандангмен, агар қилиб мени ёд,
Бошингдин эвуруб этсанг озод.

XXIV

Мажнуннинг Навфалдин айрилгони ва бодпойин девбоддек суруб, бодия азми қилгони ва Зайд²га йўлуқуб аҳволин маълум этгони ва анга етган бедоддин муунунг ҳам қўнглига алам етгони ва

анинг истирзоси учун ҳарне борин анга бериб, Лайли ҳашами кўчган ерга кетгони¹

Бу сафҳапи айлаган мунаққаш,
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш:

Ким, ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш

Ким, Навфал иши ажаб кўрунди,
Ёнмоғлиги бесабаб кўрунди.

Ваҳм айладиларки; «Макр этгай,
Фофил қилибон бошиға етгай».

Ул даштдин эттилар равон кўч,
Қилғон киби ҳажға корвон кўч.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгах ўлди ўзга манзил.

Ул толии корсоз бўлғон,
Аъдосига сарфароз бўлғон.

Бош тортғон ўйла шамъ бахти
Ким, куйган уйию барча рахти.

Иқболи саманди секриган чуст,
Туфроқ уза они ташлаган руст.

Бахти чаманида бутган ул вард
Ким, бошиға атридин етиб дард.

Яъни Мажнуни дил рамида
Борур эди бўлмай орамида.

Ногоҳ йўлуқти дардманде,
Етган анга даҳрдин газанде.

Мажнун кўруб анда ғам нишони
Ғамгин бўлдию сўрди они³.

Қим: «Чарх пе иш бошингға солди.
Қим бўйла гириҳ қошингға солди?

Мендек не учун малолатинг бор,
Де, тенгри учун не ҳолатииг бор?»

Ғамгин чекиб оҳи дардпарвард,

Бу навъ дедики: «Эй жувонмард!

Мен, мен араб ичра хоксоре
Бемояу тийра рўзгоре.

Ул пояда ажзу беназолик,
Ким рўзи учун қилиб гадолик.

Лайли ҳашами менинг паноҳим,
Ул ҳай туфроғи такягоҳим.

Ул хайл отим хитоб этиб Зайд,
Бир хайли аёл этиб мени қайд.

Бу вақтки Навфали жафогар
Мажнунға бўлуб мутину чокар.

Оразмға садди роҳ чекти,
Лайли элига сипоҳ чекти.

Ҳеч иш бўлмай арода воқеъ,
Бўлди яна манзилиға рожеъ.

Лайли зли ваҳм этибки ногоҳ,
Ул вақтки ўлмаса эл огоҳ

Фофил қилиб элни эмди кетгай,
Ёнғай дағи этгай улча этгай.

Борди эса ихтиёр илиқдин,
Очилмас иш ул замон билиқдин.

Журъатдин эрур пишот қилмоқ,
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга.
Чектилар улусни берк ерга.

Чун қилди қабила аҳли шабгир,
Тун олам аро сочар зди қийр.

Чун кўч элидин назарни ёздим.
Очқунча юмуб назарни оздим.

Манзилда бўлуб алар қарори,
Мен тушган эмишмен ўзга сори,

Чун меҳр сахар йўлин ёрутти,

Икки тевалик йўлумни тутти.

Навфал сипаҳини тарқатиб жазм,
Қилғон эмиш уйга ул иков азм.

Тутмоқ мутаazzир эрди гўша,
Анбончада ҳарне эрди тўша⁴.

Олдилару икки, уч дирам ҳам,
Бал ҳарне бор эрди бешу кам ҳам.

Бу онча эмас эдики ёна,
Чектилар иковла тозиёна⁵:

«Нақдингни нетибсен, айтғил!» деб.
«Кўмган ери сори қайтғил» деб.

Урмоқ била жисмим айлабон реш,
Чун тоимадилар нима каму беш.

Солдилару қилдилар азимат,
Мен фурсатни билиб ғанимат,

Гом урғали бу тараф ошуқтум,
Токим санга бу замон йўлуктум.

Сен доғи агар алардин ўлсанг,
Сахрода киши талардин ўлсанг.

Йўқ кисада нақддин нишоним.
Бордур керак эрса нақди жоним».

Мажнун эшитиб бу можарони,
Отдин солиб ўзни, қучти они.

йиғлаб деди: «Эй рафиқи мажрух!
Нетгай санга айласам фидо рух?

Жоним баданинг шифоси бўлсун,
Бошим қадаминг фидоси бўлсун⁶.

Навфал элидин не бўлса ҳодис,
Мажнун анга ўлғон ўлса боис.

Мажнун мени тийра рўзмен бил,
Тиф ол, пеки хотиринг тилар қил.

Жисмим тилаганча айла ёра,

Кўнглумни худ айла пора-пора.

Ваҳм этма бу ишда тангдилмен
Ким, ҳарнеки айласанг биҳилмен⁷.

Гар қатлима айламассен оҳанг
Ким, олам элигадур бу иш нанг.

Ҳам нақдинг учун эваздур отим.
Ҳам ўзга жиҳотинга жиҳотим»,

Деб ҳарнеки киймиш эрди сўйди,
Мажмуин анинг қошиға қўйди.

Ҳам қошиға чекти бодпойин,
Қолқону қиличу ўқу ёйин.

Кўп бўйла қилиб рамидадиллик,
Упти аёғни тилаб биҳиллик,

Дедики: «Агар азнат этсанг,
Лайли ҳашамиға ёна етсанг.

Не тил бнла де, етур саломим,
Ё бўйлазу бўйла де паёмим

Ким, онча менинг хижолатим бор,
Ул поядা саъб ҳолатим бор

Ким, мумкнп эмас тақаллум этмақ,
Худ бўлмас апи таваҳҳум этмак.

Бўлдунг чу балода раҳшуносим.
Бордур санга мунча илтимосим

Ким, ёр қабпласпн эришгил,
Қай сорики бордилар етишгил.

Ҳам олма юзунгнн ул макондин,
Бошинпп; дағи ул остоңдин.

Жисминг ул эшикда хоксор эт,
Шукронага жонни ҳам нисор эт.

Жон бергали бермаса кўнгул ёр,
Менда доги жон била кўнгул бор.

Иккисини санга топшуромен,

Туфроғ аро танни ёшуромен.

Жоним эшигига айла помол,
Кўнглумни итининг олиға сол».

Они бу фасона айлабон тез,
Эшигучи кўнгли ҳайратангез.

Билгач ўзни, англабон каломин
Ер ўптию қилди эҳтиромин.

Дедиким: «Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом!

Ул ҳажр тунига субҳи уммед,
Не субҳи умсд, меҳри жовид,

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳулали юзига бурқаъ.

Ул навъ ғампнгда нотавондур
Ким, элга ҳаднси достондур⁸.

Ҳам оғзи аро сенинг мақолинг.
Ҳам кўнгли аро сенинг хаёлинг.

Гап қилсанг ишоратики, сурсам,
Сендин хабари анга етурсам.

Бу муждадур анга жондин ортуқ,
Бал ҳарнеки дермен ондин ортуқ.

Неким манга сен риоят этсанг,
Мунча нимаким иноят этсанг,

Сендин анга айтсам фасона,
Ул бергуси икки мунча ёна.

Ҳақ сўз десанг анга еткуурмэн.,
Амр ўлса жавоб келтуурмэн.

Ҳам ком топар ики дилором,
Ўртада манга дағи етар ком».

Мажнун деди: «Эй рафиқу ҳамдам!
Жонбахш даминг ярамға марҳам,

Ҳижрони тилимни лол этибдур.

Сўз дерни манга маҳол этибдур.

Лекин чу ишимни сўрдунг охир,
Ҳолим бу дуурки кўрдунг охир

Ким, мен мени дардманди маҷжур,
То бўлгай отим қошингда мазкур.

Сен чунки бу ёрлик қилурсен,
Ҳарне дер эсанг ўзунг билурсен.

Ойини вафо шиоринг ўлсун,
Бор эмдики тенгри ёринг ўлсун»

Зайд ўлди фалакрав узра роқиб,
Сурди андоқки нажми сокиб⁹.

Ул тез қабила сори сурди,
Мажнун дағи ёнди пўя урди.

Ул ерга дегин югурди жондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эй ёри манозили насими,
Жон атри берур даминг шамими.

Етгач бу шамим бехуд ўлдум,
Жонон хабарин де, йўқса ўлдум!

XXV

Қуёши чаимаси саратон макони бўлгондаким, ҳарорат фартидин ҳаво ҳубоб² сардоба³ ларида пинҳон ва ўт хоро мусомотида ниҳон бўлурда Мажнуннинг ўтдек изтироб ва ҳаводек шитоб била Лайли ҳашами ўрнига етиб, қўтур итни назора этгони ва ит ошинога ялингандек ул ошинорўй итга ялингони ва элдин ҳайратангиз хитоб эшишиб, ваҳшатомиз жавоб бергони ва ул ит қошидин кийиклар сұхбатига етгони ва анинг мушкин газолидин рақами мушкбор еткургони

Бу арсада айлаган таку пўй,
Сўз соҳатида⁵ бу навъ урар гўй

Ким, етти чу ул дамапға Мажнун
Ким, сайр этиб эрди меҳри гардун.

Кун туш эдию тамуз фасли,
Жавзо била меҳр тоб васли⁶.

Кун гарм бўлуб ҳалок жонға,
Лайли киби ўт солиб жаҳонға.

Ҳар елки эсиб ҳароратомез,
Мажнун дамидек жароҳатангез.

Тинмай югуруб қуюн тагидин,
Кум узра аёғи куймагидин.

Хуршед ҳароратидин анжум,
Ер сояси остида бўлуб гум.

Кўк табъиға чун ҳарорат ошиб,
Жисмиға шафақдин ўт тутолиб.

Тоғдин кишиким тилаб нишони,
Вир тўда қизик кул англаб они.

Жисмидағи оташин гуҳарлар,
Андоқки кул ичра ўт кўмарлар.

Дарёга солиб исиф ҳаво тоб,
Тўлғонмоғи ўз-ўзига гирдоб⁷.

Ўрдак анга чун аёғ узотиб,
Сув жўши аёғин элпиротиб.

Ул сув тафидин тилаб фарогин,
Парда аро чирмабон аёғин.

Оқартиб экини мөхри пурнур,
Кўк хатни нечукки таъби маҳрур⁸.

Буғдой борп хўшадин арилнб,
Тоба нахуди киби ёрилиб.

Хирман ерпда тазарву дуррож,
Ер тобасидин теруб қовурмоч.

Ўргамчи шабокқа парда солиб,
Ул парда ичинда соя олиб.

Итлар тили ерга тегуруб бош.
Ғурра асад пчра айлабон фош.

Қуртики ҳарорат ўртаб они,
Тар мева аро кириб ниҳони.

Ул мевани мөхр парваришта,
Айлаб бори хом эканда кишта.

Кўллар ери сувпи жазб этиб пок
Сув ҳасратидин танида юз чок.

Ул кўнглини ҳажр чок қилғон,
Фам жонини дарднок қилғон¹⁰.

Ул ерга етишти ногаҳондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эврулди ҳамул даманни бисёр,
Не ақл, vale анга не ҳис ёр¹¹.

Кўчмиш эди бори хайлхона,
Ерда қолиб ўрнидин нишопа.

Ҳар ердаки кўрди уй маконин,
Юз бирла супурди оstonин.

То сайр ила етти иттифоқи,
Ул ергаким ул санам висоқи.

Кўпгмлга тутошти ўйла пийрон¹⁰
Ким, хилқати мулкин этти вайрон.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Билхосса ишқи хонапардоз,
Кўнгли аро солди махфи ул роз

Ким, ёр мақоми бу дамандур
Ким, туфроғи жонига ватандур¹³.

Ҳам дилбар исин топиб димоғи.
Бўлди яна тоза ишқ доғи.

Кўиглини ғам айлади лагадкўб,
Жони аро тушти онча ошўб

Ким, дахрин қўзғади нихони,
Кўнглидаги ишқ қўзғолони.

Бирдам чу бу ўти топти таскин,
Қўпти яна ул ғариб мискин

Манзилға юз урди гом-баргом.
Юз қўпдию сажда қилди ҳар гом.

Жонон уни ўрнини чу топти,
Жон пардаси бирла они ёпти.

Кирпиклар ила ерин супуруб,
Туфроғини кўз аро ёшуруб.

Ашки била балчиг айлаб они,
Беркитгали равзани балони.

Бир лаҳза танур ичинда итти,
Ўтлуғ дамидин ани қизитти.

Кулларни кўзига сурма тортиб,
Кўз уйини сурмадек қарортиб.

Охур аро лаҳзай қўюб гом,
Ках баргидек анда тутти ором.

Ҳар донанн томидинки чекти,
Кўигли аро меҳр тухмин экти.

Кийз порасин оҳи куйдуруб чуст
Боши ярасиға боғлади руст.

Ҳар ён югуур эди уруб оҳ
Ким, бир қўтур итни қўрди ногоҳ.

Эти тери заҳматидин ориб,
Аъзоси харошдин қизориб,

Ҳам супи равоп оғиз-бурундин,
Ҳам жисми жудо бўғун-бўғундин

Қои қолмай солча рагларига,
Жилди ёпишиб сўнгакларига.

Аъзосида унда-муида бир тук,
Ул ҳам бўлуб анга бир оғир юк.

Қилман юрумакка майл ҳаргиз,
Куйруғи юкин чекарга ожиз.

Эрники ёпилмайин тишига,
Яъники кулумсуб ўз ишига.

Кўзики ўзин чуқурға солиб,
Аъзосиға бокқали уёлиб.

Оғзи нафаси пасими меҳнат,
Кўйруғ анга зайлар мими меҳнат.

Юз йўл таиига ясаб жароҳат,
Меҳнат кирибон чиқарға роҳат.

Баским тани равзан узра равзан,
Равзан-равзан бўлуб анга тан.

Яралари ичра қайнашиб қурт,
Ҳам апда аларға туъма, ҳам юрт.

Қилгоч ярасини қурт дарҳам,
Тил бирла яламоқ анга марҳам.

Балким бу адувға қаҳр сурмак,
Ҳар лаҳза аларға тил тегурмак.

Қоплиғ жасадида бир сурук зоғ,
Бир лолада ўйлаким неча доғ.

Учуб-қўнуб айлаб анга қинлар,
Захм устида ўйлаким чибинлар.

Йўқ анга чибин қўурур мажоли,
Күш қовғали худ не эҳтимоли?

Мажнун кўргач бўлуб мушавваш
Кўнглига бу зулм келди нохуш

Итга қўюбон тани итоат,
Ул хайлға бошлиди шафоат:

«Кей талъату лавкингиз муборак,
Бўлғон манга барча тожи торак.

Бошимдаги юз яра нишони,
Ҳар бир бирингизнинг ошёни.

Кўнглумдаги юз тешук тешиб оҳ,
Ҳар бир бирингиз учун ватангоҳ.

Айланг бу харобани нишиман
Ким, жавру жафо чекар кишиман.

Кўзумни чўқунг, танимни тишланг,
Онинг кўзину танин бағишиланг.

Қасдингиз агар наҳиф итдур,
Бу хаста доги заиф итдур».

Кўрдики бу узру лобау печ
Кушларға тафовут айламас ҳеч.

Фарёд ила ваҳшат этти огоз,
Рам топиб, аларға бўлди парвоз.

Келдию ул ит табонин ўпти,
Гах панкари иотавопин ўпти.

Кўп кўргач анинг танида ёра,
Ўз кўнглагин этти пора-пора.

Олдию оритти ёрадин қон,
Ул пайкари пора-порадин қон.

Қонни танидин чу айлади кам,
Боғлади яроларини маҳкам.

Уз кўнглагини анга жул этти,
Қон ёшидин анга гул-гул этти.

Чун бўлди ани тонгордин озод,
Юз дард ила нудба қилди бунёд:

«Кей меҳру вафо била сириштинг,
Амдуҳу малол сарнавиштинг.

Улдамки танингда сиҳҳат эрди,
Кўнглунгда шукуху қувват эрди.

Таъбинг топибон мизожи хуффош,
Ҳазминг берибон язакка хашхаш¹³.

Ваҳминг қилибон бўри кўзин тўрт,
Ҳар тун танифа қўзи солиб ўрт.

Чангингга паланг кўз солур чоғ,
Боштин-аёғи бу ғуссадин доғ.

Бабр олинга ўйлаким сақатлар,
Тирноғингдин танида хатлар¹⁶.

Барс отламоғинг малолатидин,
Боғлаб кўзини хижолатидин.

Насрин дебон эл кафинг маконин,
Парвин деб улус изинг нишонин¹⁷.

Илгингта ҳино ёқиб муайян.
Гаҳ жайрану гоҳи гавзи жайран¹⁸.

Бўйнунг аро шўхлар таноби,
Бошинг уза шоҳлар рикоби.

Гоҳики ғазаб била ирилдаб,
Гардун асади сори хирилдаб.

Бу дамки малол ила бўлубсен,
Яъники бу ҳол ила бўлубсен.

Сендин қилур эрса эл танаффур,
Бордур манга сухбатинг тафохур.

Бир кун неки кўйи ичра ҳурдунг,
Итлар била ҳар тараф югурдунг.

Ҳар тун неки тортибон фифони,
Бўлдунг эшигига посибони.

Бир вақт неким вафо йўлидин,
Бошингга сўнгак единг қўлидин.

Бир чоғ неки лутф этиб ародада,
Солиб эди бўйнуга қилода¹⁹.

Жоним бўлсун танинг иисори,
Бағрим бўлсун тишинг фигори.

Ёраб, фалак айлабои ғамнинг рафъ,
Бўлсун бори заъфу меҳнатинг дафъ

Ҳам бурнодин эмди чустроқ бўл,
Ҳам тозау тандурустроқ бўл.

Ул дам яна бўлса баҳт ҳамдам,
Бўлсанг яна ул эшикка маҳрам.

Ётлиғ сифатини тутмағайсен,
Мен хастани ҳам унумтағайсеп.

Жоним олиб ул тараф гузор эт,
Туфроғига кўйининг нисор эт.

Итлар била айласанг таку пўй.
Мендин борининг қошида юз қўй.

Кўйида сўнгак ғизо қилур дам,
Ёд эт бу заиф жисмини ҳам.

Гар толиу баҳт ёр топсанг,
Жонон ҳарамиға бор топсанг,

Бор ахли қовуб ул остоңдин,
Кимса сени «чиқ!» демаса оидин.

Тун бўлсау ул ҳарам паноҳинг,
Даҳлези ичинда тақягоҳинг.

Ётиб энгакинг иликка қўйсанг,
Тумшуғунг ўшул эшикка қўйсанг.

Мендин ул эшикни ўп ниҳони,
Йўқ ўйлаки кимса билгай они».

Оғзиға кўзини суртубон кўп,
Дедики: «Аёғи туфроғин ўп.

Иккисини тирноғинг била ўй,
Бир ердаки ул аёғ босар қўй».

Бу нукталар ул қилиб шумора,
Ўтқунчилар айлабон назора.

Ҳар ким таниб они зор йиғлаб,
Фам қўнглин этиб фигор йиғлаб.

Тонимағон анлабон таҳайор,
Аҳволиға йўл топиб тағайор.

Кўнгли куюб ўйла можародин,
Бир сўхта сўрди ул ародин:

«Кей ишқ ўти ичра ахгар ўлғон,
Не ахгарким, самандар²⁰ ўлғон.

Бу ўт била пайкарингга таркиб.
Бу ўт била хилқатингга тартиб.

Зотинг бўлуб ўт била сиришта,
Тонг пўқ дссалар сени фаришта.

Ҳам келди фариштаваш сифотинг,
Ҳам бўлди малак сифот зотинг.

Мунчаки топиб сен итга улфат,
Ит бирла малак аро не нисбат?

Ҳар уйдақи бўлса итга манзил,
Бўлмас малак ул уй ичра нозил?.

Невчун аронгиздадур масофат,
Чун бор ул иков аро мунофот?»

Мажнун деди йиғлабон чекиб оҳ:
«Кен ишқдин ўлмогон сен огоҳ!

Йўқ, сени малак десам ғариби
Ким, йўқ санга ишқдин насиби.

Мендекни эрур малак демак рев.
Ким, кўрса мени қироқ тутар дев.

Ишқ ўртади ул сифат вужудум
Ким, булди набуд барча будум.

Ул ўт аро айласанг тааммул
Топқунг баданимни тўдаи кул.

Не тонг агар ит хиром қилса.
Тўда кул аро мақом қилса?

Ҳар итгаки етса бир жароҳат,
Кулдин стишур таниға роҳат.

Бу птиңг эрур жароҳати кўп,
Демак бўлмас кул устидин кўп.

Йўқ, йўқки, эмастур итлик анда,
Итлик манга хатм эрур жаҳонда.

Ит мен, мен, улусқа ор мен, мен,
Бошдин аёғи фигор мен, мен!

Кўп захм танимни урди барҳам,
Ул келди бу захмларға марҳам

Ким, бўлса таида кўп фигори,
Ҳар захмдин ўлса изтиори,

Ким марҳам ила давоси қилса,
Жонин не ажаб фидоси килса?

Бўлса эди менда юз туман жон,
Бир тоимағай эрди бу бадан жон.

Борин анга зор қилғай эрдим,
Йўлиға нисор қилғай эрдим».

Бу эрди фасонаву фусуни
Ким, қилди яна ғулу жунуни.

Ёдиға чу кирди ваҳшийи дашт,
Қилмоқ кинику қулон била гашт.

Ул итнинг аёғ-илигин ўпти.
Нахжир азиматига²¹ қўпти.

Бўлди яна сойири биёбон,
Маънусларин²² тилай шитобон.

Ул лаҳзаки Занд бўлди қосид.
Лайли сари топибон мақосид.

Ҳай ичида чун қарор топти,
Хилватда ул ойға бор топти.

Ул пардалар ичра ғунча кирдор.
Бу ташқари бўлди анга сирдор.

Неким билиб эрди ёридин сўз,
Девонаи бекароридин сўз.

Кўргузди демакда эҳтимомин,
Арз айлади олида тамомин.

Лайли чу апинг сўзин эшитти,
Кўнгли темурин дами эритти.

Жони аро андоғ ўт тутошти
Ким, дуди аининг бошидин ошти.

Гисусиму эрди анбаролуд,
Е чиқмиш эди бошиға ул дуд?

Гису киби печу тоб топти,
Тоб ичра ўзин хароб топти.

Юз узр ила Зайд сори боқиб,
Ҳасрат суйи қўзлоридин оқиб:

«Кей тан аро жон бериб каломинг,
Жисмимға равон бериб паёминг!

Жон дардиға чоракўш сен сен,
Одам демайин, суруш²³ сен сен».

Кўп узр қилиб сўзига пайванд,
Нақдина басе топиб кироманд,

Ташқари йибордиким: «Муни ол,
Оз эрди қошимда нақд филҳол.

Узрунгни бу навъ қўлмоғумдур,
Юз мунчаға қони ўлмоғумдур,

Бўлғаймуки лутф ила вафодин,
Бир руқъа бу зор мубталодин

Девонавашим сори етурсанг,
Ҳам мунда жавобини кетурсанг?»

Зайд этмади дилситонға миннат,
Дедики: «Эрур бу жонға миннат.

Бот бўлки ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур»²⁴.

Лайли тилабон давоту хома,
Филҳол муҳаррар этти нома.

Эл англаридин ичида юз бийм,
Қосидға пиҳони этти таслим.

Қосид олиб ўлди даштпаймо,
Ул ергаким, ул ғариб шайдо.

Иш кайфиятин солиб ароға.
Топшурди битикни бенавоға.

Не эрканини чу билди Мажнун,
Зъоф этганидин йиқилди Мажнун.

Жисмиғаки ерга паст тушти,
Чома киби юз шикаст тушти.

Ул номаға чун күшод берди,
Мазмуни ўқур замон бу эрди.

XXVI

Лайлининг «лайлатул-бадр»дек сафҳа баёзида «лайлатул-қадр»дек номаси саводин Мажнун ўқуб, оғзи висол шахдидин ширин бўлгонда комига занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома нўгин тез этиб жавобида когаз табақини шахдолуд қилғони¹

«Ул тенгри оти била бу маншур
Ким, берди қўнгулга ишқдин нур.

Урғоч майи ишқнинг салоси,
Одамға етишти ибтиноси.

Бир журъаки чекти ул жигархун,
Маст ўлди, не маст балки мажнун.

Ул май била кимгаким бериб баҳр,
Талх этти фироқдин қотиб заҳр.

Берганга муфорақат балосин,
Еткурди мувосалат шифосин².

Булбулники қилди зору ғамнок,
Гул қўнглагини ҳам айлади чок.

Парвона гудозу сўзи андин,
Ут шамъға доғи рўзи андин».

Чун бўйла сочиб басе жавохир,
Андин сўнг этиб бу нукта зоҳир

Ким, «Ушбу рақамки нақши Чинdur,
Бир хастаға бир шикастадинdur.

Яъни мени зору мубталодин,
Сангаки қутулмадинг балодин.

Эй ишқ ўтида хасим нечуксен,
Эй бедилу бекасим нечуксен!

Эй бўлғали ишқим ичра мадҳуш,
Бир журъай васл қилмағон нўш!

Эй фурқатим ичра гар ёғиб тош,
Минг тош ебон яшурмайин бош!

Эй ҳажрим ўтида гар бўлуб кул,
Ҳар шуъла кўрунубон анга гул!

Эй хори ғамимни жонға урғон,
Гулбонгин аниңг жаҳонға урғон!

Эй силсилаи жунун элингда,
Дад қуйруғидин расап белингда³.

Холинг недуур фироқим ичра?
Фикринг недур иштиёқим ичра?

Сочингга ёпушса хору хошок,
Ким тортар экин бирин-бирин пок?

Фарқингки эмиш күш ошёии,
Ким уркутур эркип андин они?

Бошингки сипсҳр ушотти дарҳам,
Ким боғлар экин аларға марҳам?

Ўлтурса юзунгга гарду хори,
Ким аритур эркин они бори?

Жисмингки қонаса ғам тошидин,
Ким юр экин они кўз ёшидин?

Хорики кафингға борур эркин,
Кирпик била ким чиқорур эркин?

Ҳажр ўти танингни куйдуур чоғ.
Ким сочар экин ул ўтқа туфроғ?

Қум узра йиқилса жисми зоринг,
Ким бор экин анда ғамгусоринг?

Ҳарён югуурда зору бекас,
Соянг санга ҳамраҳ эркину бас.

Тоғ ичида иссиг ўлса маълум,
Соя қилур эркня устунга бүм,

Вайронада мухлиқ ўлса андух,
Чўғз айлар экин бошинг уза «дух».

Ҳижрон туни жонинг олса бебок.
Субҳ айлар экин санга яқо чок.

Ғам заъфида дашт узра ётсанг,
Қум бистар экин аёғ узотсанг.

Тун бошинга ваҳш ўлур экин жамъ,
Олингда бўри кўзи экин шамъ.

Қон ютқали истасанг пиёла,
Топилмас экин магарки лола.

Ултуур экин чибин қошингға.
Эврулур экин қуюн бошингға.

Эй кош сипехри тнийра апжум,
Бергай манга доги ул танаъум⁴

Ким, туну-кун ўлғамен рафиқинг,
Йўлсиз югуурда ҳамтариқинг.

Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,
Бўлса яна коинот нобуд.

Гаҳ собиту, гаҳ жаҳонда сайёр.
Йўқ даҳр диёри нчра дайёр.

Дилҳоҳ ила иккимиз маоши,
Онини висол бетаҳоши⁵.

Маъман баданимға қўйнунг ўлса,
Маскан илигимга бўйпунг ўлса.

Гаҳ эгнима такя қилса бошинг,
Тавқи зақанимда бўлса қошинг.

Гаҳ юзума тутса юзунг ором,
Оғзиигга етурса лабларим ком.

Етса таннма тиларда воя.
Ҳамхобалифинг нечукки соя.

Найланки сипехри ҳарза новард
Қитди бу муроддин мени фард.

Сенинг нечаким ғамингға йўқ маҳл,
Чун эр кишисен бу сахл эрур, сахл

Ҳар сори урай десанг тақингни,
Тутқучи тикандур этатингни.

Эток дағи пойбандинг эрмас,
Даври зихи ҳам камандинг эрмас.

Мискин мени зору пойбаста,
Йўқ, йўқки, заифи пошикаста.

Не майли сукун, пе хадди рафтор,
Юз қайди бало аро гирифтор.

Бўлмоқ юз алам уйида маҳбус,
Бирён, яна бирён ўлди номус.

Эр мажлиси ичра роҳ эрур зеб,
Хотун кишига салоҳ эрур зеб.

Бу меҳнати ишқ печ-дарпеч,
Номус чу кетти барчаси ҳеч.

Пардасини ғунча айласа чок,
Барбод этар они чархи бебок.

Сенсизки ғамим дами кам эрмас,
Сендин гар эмас кўп, оз ҳам эрмас.

Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқормайин дуд.

Ҳар неча ғамимдин оҳ чектинг,
Навфал билаким сипоҳ чектинг.

Хайлім юзига бало уруб кож,
Аҳлу ҳашамимға бийми торож.

Истаб ато ҳам ҳалоки жоним,
Тўкмак тилабон ер узра қоним.

Мен мунча балият ичра хушдил
Ким, ёрга ком бўлса ҳосил.

Гар воқеа жуз ҳалок эмасдур,
Юз мунча ҳам ўлса бок эмасдур.

Мундоғ дағи дедилар фасона
Ким, Навфал ила бўлуб ягона.

Чун хужласи сори қўз солибсен,
Қўлмоққа қизини сўз солибсен.

Бўлсун санга баҳт ёру ёвар,
Биллаҳ манга тушмади бу бовар.

Бўлса даги чун санга эрур ком,
Не ком санта, манга эрур ком.

Боғ ичра қўюб қадамни бир кун
Сўрмиш эдим ул санамни бир кун.

Ҳам хўбу, ҳам элга меҳрибондур,
Неча деса яхшифина жондур.

Ёвар санга ҳақ таборак ўлсуи,
Бу хайр ишинг муборак ўлсун.

Бўлсанг неча онинг ила хуррам,
Ёд айла гаҳи бу хастани ҳам.

Инсофға ҳам канора тутма,
Бизни даги бпр йўли унутма.

Мажнун ўқуғунча бўйла нома,
Зальф этти тани мисоли хома.

Зайд олиға ҳар замон қўюб бош,
Арз айлади сайлдек тўкуб ёш:

«Кей чок юракка чора андеш,
Марҳам аро ёшуруб басе неш.

Бу номаки жонни қилди бетоб
Ёзмоққа жавоб йўқтур асбоб»,

Зайд айлаб эди борин мураттаб,
Коғаз даги хомау мураккаб.

Қўйди борисин қошиға бир-бир,
Ул қилди жавоби нома таҳрир,

Зайд олдию йўлға хез солди,
Ҳар лаҳза қадамни тез солди.

Пўяда сабақ бериб сабоға,
Топшурди битикни дилрабоға.

Хилватға кириб очиб суманбар,
Кўрди суман узра гарди анбар.

Чун солди саводиға пазар тез,
Бу навъ бўлуб эди гуҳаррез.

XXVII

*Мажнуннинг кўз қароси ва кирпик хомаси била жон сафҳасида ёзғон кўнгли шурҳалари шарҳин
Лайли ўқуб ишқ иттиҳоди иқтизоси аниг кўнгли жароҳатларин мунунг ҳам кўнглин оғримтқони
ва аниг талхком бўлғонидин мунунг доги комин очитқони¹*

«Ул тенгри оти била бу нома
Ким, ишқ элидин кўтарди хома.

Фардикি йўқ аввал ибтидоси
Ҳайики йўқ охир интиҳоси.

Тоғ балчиғи узра жола урғон,
Кум туфроғи узра мола урғон.

Ҳар кимники айлабон парпрўй,
Таън айлаган анга одату хўй.

Ҳажр эмгокини қатиғ яратқон.
Фам шарбатини ачиғ яратқон.

Ишқ ўтиға кимни куйдуруб чум,
Маъшуқиға бермаган тараҳҳум.

Қилғон неча ошиқ ўлса ношод,
Маъшуқлуғ иқтизоси бедод.

Ошиқ ичи юз минг ўлса парканд,
Маъшуқни қилмай анга хурсанд.

Маъшуққаким эсиб насими,
Ошиқ ичига солиб жаҳими!».

Чун бўйла бўлуб фасона пардоз,
Андин сўнг этиб бу нукта оғоз

Ким, «Ушбу ғаму алам баёни,
Жон сафҳасида боғир нишони.

Мендинки ичим ғамингда қондур,
Сангаки ғаминг танимда жондур.

Яъни: бу жунун фасонасидин,
Расволиқ ўти забонасидин

Гулрухлар аросида париға,
Анжум аро меҳри ховарнга.

Не ҳаддим ила дуо дегаймен,
Юз мадҳ била саио дегаймен?

Мадҳинг дегали дағи қони тил?
Бўлса де олурму ҳам они тил?

Кун васфини қилмоқ ошкоро,
Хуффош тилига қайда ёро?

Ҳар нечаки чекти тилни савсан.
Гул васфида келди лолу алкан.

Ҳар неча бу навъдўр назирим,
Йўқ бир неча нуктадин гузирим;

Эй кишвари ҳусн подшоҳи,
Ҳусн аҳли бу кишваринг сипоҳи:

Эй нозу карашма боғида вард,
Не вард, баҳори нозпарвард.

Эй лутф жаҳонининг баҳори,
Юзунг бу баҳор лолазори.

Бўлғонда сахар ели гулафшон,
Зулфунгниму айламас паришон?

Машшота² қилурда вусмани пок.
Қошингниму айламас гиреҳнок?

Сармаст кўзунгки эрди бемор.
Соф ўлмоги бўлдиму падидор?

Рухсоринг ўтида холи ҳиндуду,
Узидек улуони куйдуурму?

Гулбарг уза сунбулунг тушуб
Қил янглиғ урарму ўт аро печ.

Юзунг хайию сочинг таноби,
Борму ул иковнинг обу тоби.

Оғзингки адамда бор эди гум,
Айларму аён ани такаллум.

Қаддинг қилибон ҳавойи рафтор,
Айларму жаҳон элин гирифтор?

Ноз уйқусидин очармусен кўз,
Юз ноз ила элга дермусен сўз?

Кўюнгдаки йўқ менинг киби хас,
Хасдин дағи қадр ичинда вопас³.

Бу эрмиш иродай илоҳий
Ким, сиррини билмас эл камоҳи

Ким, кўзки ўюлғай эрди, эй кош,
Не кўзки, кесилгай эрди бу бош.

Ул орази дилрабоға тушгай,
Жон бирла кўнгул балоға тушгай,

Фикр этсам эди бу навъ ўзумни
Кўр этгай эдим ики кўзумни.

Мен ким эдиму бу дарди жовид,
Зарра бошида ҳавойи хурshed.

Бехост юзунга бир нигоҳим.
Тушганга менинг «едур гуноҳим

Ким, мунча келиб бало бошимға,
Юз дарду бало қаро бошимга.

Девона бўлуб чиқиб жаҳондин,
Овора диёру хонумондин.

Ҳар кун ватаним бир ўзга води
Ҳар тун яна бир даман саводи.

Қум натъи бўлуб менинг саририм,
Кун курси бўлуб менинг фатирим

От манга жибол қулласидин,
Тўн манга самум ҳулласидин.

Гах ёру мусоҳибим даду-дом,
Гах тутмай алар била ҳам ором.

Дашт узра чу ваҳшатим топиб тул,
Фам топиб ваҳш, бал қочиб ғул.

Ҳайратда вухуш ваҳшатимдин,
Меҳнатда туюр меҳнатимдин⁴.

Аидуху бало гумондин ортуқ,
Заъф ончаки бўлмас ондин ортуқ

Бир таври адам бўлуб манга жисм
Ким, анга вужуд берибон исм.

Бу заъф била чу пўя қилиб,
Ургамчи танобидин йиқилиб.

Кўксумники тифи ҳажр этиб чок,
Кириб ҳашарот ичимга бебок.

Кўксум ичиди чибин солиб шўр,
Кўзум уйида ватан қилиб мўр.

Бу навъ қотиғлиғу ириклиқ,
Ёдингдин ўлуб манга тириклиқ.

Бу дамки гуҳарнисор хоманг,
Тахрир этибон етишти номанг.

Алфозин ўқурда рух топтим,
Хар ҳарфида юз футух топтим.

Лекин ики сўз эди муҳаррар
Ким жонима солди ўт муқаррар.

Аввалки назарга бўлди маълум,
Навфал иши бўлмиш эрди марқум

Ким, «Тортиб иков сипоҳи ҳунрез,
Ҳайлім сари тиф чектингиз тез».

Аллоҳ-аллоҳ бу не балодур,
Ким риштани дерки аждаҳодур.

Пашша киму пиллик хаёли,
Ё мўрға шерлик мажоли.

Бу мундоқ эдиким: ул сипаҳбад,
Етганда манга сипаҳ эди дад⁵.

Билгач ғами нотавонлиғимни,
Ишқинг аро хаста жонлиғимни.

Бўлмиш иафасе қошимда сокин,
Сўзлар дағи демиш улча мумкин.

Мен бирдам ўзумдамен, дами йўқ,
Мундин ажаб элга олами йўқ.

Сўз ичра чу кўрдум изтиробин,
Билмон не дедим анинг жавобин.

Ул олди мению уйга кетти,
Ул ерга етишти ишки етти.

Чун кинаву қатлин англадим рост,
Қилдим неки мумкин эрди дархост,

Ким қинифа солди ханжари кин,
Тутти ёнибон уйида таскин.

Бўлгонда фусун қилурга ҳамдам,
Уйланмак ишин деди экин х.ам.

Не англадим айлаган хитобин,
Не оники, не дедим жавобин.

Кўнглумдин ўлуб ҳам эрди барбод,
Номанг ўқуғондин айладим ёд.

Қилмоқ манга мундоқ ишни мансуб,
Тутғайму муруват аҳли маҳсуб?

Мен мунча бало чскиб вафода,
Сен бўйла хаёлу муддаода.

Неким битидинг нечук қилай рад,
Не қилса қилур ким ўлса бехуд⁶.

Фавғойи жунунга мубталомен,
Боштин-аёғимғача хатомен.

Номангға фидо кўнғул, кўзум ҳам,
Лекин санга бор бир сўзум ҳам:

Навфал сўзиким қилиб эдинг забт.
Мендин эмас эрди воқеъ ул хабт⁷.

Ул ишқу жупундин ўлди ҳодис,
Сен ишқ била жунунга боис.

Уйлаймак ишики нисбат этдинг,
Бизга ўз ишингни тухмат этдинг

Ким, Ибни Салом этиб хаёлинг,
Балким тамаъ айлабон висолинг.

Кўнглини, атонг қилиб тарози,
Бўлмиш не ул истаганга рози.

Сен рози эрур, эмасни билмон,
Билмас нима тухматии қилмон.

Ҳай, ҳай, не фасоналар бўлур бу,
Хориж не тароналар бўлур бу?

Гўё савдо йўлумни урди,
Хушумни жунун ели совурди.

Чун сўзда шуур эмас шиорим,
Йўқ ҳарза демакда ихтисрим.

Девонамен, эй пари сифат ҳур,
Маъзурдур улки тутса маъзур.

Бўлдум чу сенинг ғамингда нобуд,
Нобудға нукта қайда мавжуд?

Йўқнинг неки сўз бўлур хитоби,
Тутмоқ керак они йўқ хисоби.

Йўқлуқ манга гар бўлубтуур йўл,
Сен бор бўлу бу йўққа ёр ўл.

Иқбол ила баҳт ёринг ўлсун,
Жонлар нақди нисоринг ўлсун».

Мактуб ўқуғунча шўхи марғуб,
Кўп топти шикан нечукки мактуб.

Ҳар бир сўзи ичра фикр этиб кеч,
Кўп урди ўзига номадек печ.

Инсофға чунки дахл берди,
Ўз сўзларининг жавоби эрди.

Ўз номасидин бўлуб мушавваш,
Бу нома замирини қилиб хуш.

Таъвиз этиб ул саводи мавзун,
Онинг битигин нечукки Мажнун⁸.

Эй қосиди номабар хабар не,
Дегил санга равшан ўлса ҳарне.

Бир сўз била дардима даво бер,
Номанг бор эса, чиқор манга бер!

XXVIII

Мажнуннинг атоси девбоддек дашият атрофига эврулуб ўз девона ниҳодин саргашталикда тоимоги ва жунун дашити қароқчилари ҳардам аниң ҳуши корвони хайлини савдо сипоҳига асир этгондин ғариб ҳолот мулоҳаза қилғони ва насойиҳ ҳуши доруси била ани лаҳзаи ўзига келтургони ва ўзи била уйига еткургони¹

Бу номани улки қилди марқум,
Афсонани бўйла этти маълум

Ким, телбаи бенаво атоси,
Юз ғуссаға мубтало аноси.

Чун муддати ўғлидин эди фард,
Кўнглинин жароҳат айлабон дард.

Ғолиб бўлуб анга иштиёқи,
Сахро сори тушти иттифоқи

Ким, топса фифону зор қилғай
Шоядки ичига кор қилғай.

Афғонига мулҳақ айлабон панд,
Шояд ани айлагай забонбанд².

Юз нуктага тилни қойил этгай,
Шояд ани уйга мойил этгай.

Рухин қилиб ул умед тоза,
Ҳар сори сурар эди жамоза³.

Чун неча кун ул талабда чопти,
Охир ани бир бузуғда топти.

Хушроқ бузуғ анга хонумондин,
Лекин ўзи қўп бузуғроқ ондин.

Ошуфталиғи гумондин ортуғ,

Не келса гумонға ондин ортуғ.

Гаҳи тутуб ўлтуур зди мўр,
Гаҳ туфроқ ила ясар эди гўр.

Гаҳ шуғли кесак тошурга таъжил,
Ясар эди ул кесак била мил⁴.

Гаҳ сочар эди бошиға туфроғ,
Гаҳ тиш била олур эди тирноғ.

Гаҳ томға қўпуб минар эди чуст,
Ҳар сори аёғларин этиб руст.

Чимдир эди энгларини ҳар дам,
Чайнар эди енгларини ҳар дам⁵.

Гаҳ чўғз била навода ҳамдард,
Гаҳ бүм юзидин оритиб гард.

Ҳам чўғз қўнуб қўлида густоҳ,
Ҳам бүм бошиға суртубон шоҳ.

Том узра пе хатки чекса ногоҳ,
Ул хат келиб ихтиёrsиз «оҳ».

Бошиғаки урди захм гардун,
Боши тукидин ададда афзун.

Қонлиғ қўзида тикан била чўп,
Киприкларидин ҳисоб аро қўп.

Кўргач атоси бу навъ ҳолот,
Ҳайрат ани қилди ўрнида мот.

Дедики: «Недин, мисол экин бу,
Субҳоналлоҳ, не ҳол экип бу?

Ким кўрди бу навъ одамизод,
Ким, бермагай ўйла одами ёд».

Ҳар нечаки саъб эди бу сурат,
Гом урди анинг сори зарурат.

Кўргач атоспи канора тутти,
Гўё атолиғ ҳақин унутти.

Йифлаб атоси яқо қилиб чок,

Бунёд этти ҳазиину ғамнок:

«Кей юз яралиг боғирға пора,
Мендин иега айладинг канора».

Мажнун атоси эканни билди,
Ох урдию олиға йиқилди.

Бошии кўтариб қучуб атоси,
Жонин тилаб анламак фидоси.

Чирмаштилар ўнла чусту маҳкам,
Бир жинс ики ҳарф ўлса мудғам.

Бир лаҳза йиғидин эрди ошуб,
Хижрон ачиғидин эрди ошуб.

Ошублари чу топти таскин,
Бунёд этиб ул заифи мискип

Дедиким: «Аё рамида фарзанд!
Пайвапд боғирға, балки парканд.

Кўксум ярасини сўкма мунча,
Бағримни қонини тўкма мунча.

Сенинг танинг ўлса ёра ғамдин,
Менинг жигарим бўлур аламдин.

Бир дам жигаримға қилма ковиш,
Кўргилки пе навъ этар таровиш.

Ул лаҳзаки йўқ эди нишонинг,
Қоним аро музмар эрди қонинг.

Айлаб тиларингни муддаолар,
Садқа берибу қилиб дуолар.

Оч тўйғазибон ялангни ёптим,
Ўлдум деганимда сени топдим.

Уч-тўрт ёшингға тегру пайваст,
Ғам қолмади бермаган манга даст.

Сен қатраи сутдин олғуча ком,
Юз қатраи қон қилиб мен ошом.

Айлаб тобонингни чун тикан реш,

Менинг жигаримга санчилиб неш.

То илму-адабни ком қилдинг,
Мактаб тарафи хиром қилдинг.

Фофил бўлман ишингда гамдин,
Борур-кслурунгда бпр қадамдин

Қим, фазлу-камол ёринг ўлғай,
Илму-хунар ихтиёринг ўлғай,

Қилгонда таним рахил ёдин,
Етса манга чархи бсвафодин.

Ул ишўи ато-аномға етти,
Бир, бир апдоқки барча кетти⁶.

Сен бўлгасен ул замон қошимда,
Гаҳи оёғимда, гаҳ бошимда.

Рух этган ила таннмни маҳжур,
Чун шамъи ҳаётим ўлса бенур.

Ришта киби печу тобинг ўлғай,
Парвонадек изтиробинг ўлғай.

Сен умрға бўлғасен василам,
Сендин ёргай яна қабилам.

Гар нуридан ўлса шамъ маҳжур,
Машъал солғай қабилаға нур.

Гум бўлмагай эл ичинда отим,
Бегонаға колмагай жнхотим.

Йиққон неки маҳзани ҳисори.
Бўлғай пақдим қўлунгда бори.

Ел ҳужлама солмағай гузар тез.
Кимса ҳашамим сори назар тез.

Рухум бўлубоп халаф бпла шод,
Қолғай бори қавму хайлнм обод.

Эмдики бу иш копшмға келдн,
Ҳарнеки дсдим бошимға келди.

Субҳимға етишти шоми меҳнат,

Шомимга юз урди субхи риқлат.

Тўш-тўшдин нчимга қўйди юз ғам,
Бу бир ғаму сендин ўлди юз ғам.

Шамъимғаки зулмат ўлди ходис,
Охинг бўлуб ўчмагига боис.

Жон қуши тилаб учарни ҳар дам,
Фарёдинг анга яна бериб рам.

Ишқ ичра тушарга жони зоринг,
Билдукки пўк эрди ихтиёринг.

Ҳар амрки бўлса ғояти бор,
Ҳар маҳлаканинг ниҳояти бор.

Ишқ аҳли жаҳоида кўрмадукму?
Бу води аро югурмадукму?

Бўлмоқ бу сифат бир ишда мағлуб.
Аҳли хирад олида эмас ҳўб.

Ўт ичраки тушти бенавойи,
Чиқти агар урди дасту пойи.

Толпинса чиқар ғариқ юмкин,
Толпинмаса ўлмойин не мумкин.

Сен ҳам бу балода қолма мундок,
Бир йўли ўзунгни солма мундок.

Тушса қадаҳи биллур аро мўр,
Тадбир керак чикорға йўқ зўр.

Ҳар дардки ҳақ кишига берди,
Ҳам ҳақдин анинг давоси эрди.

Ҳаққим санга солди бу балони,
Ожиз эмас этгали давони.

Бу дағдағадин канора иста,
Ҳар фикр ила ўлса чора иста.

Бир йўли агар гумон эмастур,
Тадриж ила ҳам ёмон эмастур.

Тадриж ила тифл ўлур хирадманд,

Сокинлик ила қамиш бўлур қанд⁷.

Юз йил киши умр агар тилар бил
Ким, сабр керакдур анга юз йил,

Ким этса манора учи воя
Бирдур чиқару тушарда поя.

Чиқмоқлиғида агар керак маҳл,
Лекии тушари басе эрур сахл.

Сен доғи бу ергаким етибсен,
Тадриж ила йўлни қатъ этибсен⁸.

Ёнмоққа ҳам ўлдунг эрса мойил,
Келганчадурур йўлунгда манзил.

Ен эмдики рахна баста эрмас,
Мундоқ сафаринг хужаста эрмас.

Мен бўйла ҳазипу зор сенсиз.
Онанг дағи бекарор сенсиз.

Оқшомдин тонгға жони маҳзун,
Тонгдин оқшомға ашки гулгун.

«Ўғлум» деру ул сифат чекарвой
Ким, чарх ўқининг қадин қилур ёй

«Бўтам» дебон айлар ул сифат печ
Ким, қолмас руҳидин асар ҳеч.

Йиглаб ураг ўйла тош уза бош
Ким, қолур аламда бошидин тош.

Бу ўт чу димоғин этти маҳрур,
Оқ сочи сочар юзига кофур.

Билмиш чекарийгни кўхи андух,
Андухи бўлубдур ўйлаким кўх.

Туфроққа йиқилмоғинг чу билмиш,
Туфроқ уза ул дағи йиқилмиш.

Сенсиз зур ўйла дарду ғамлик
Ким, қолмишдур бир-икки дамлик.

Мен бўйлаву ул заиф бўйла,

Кел иккаламизга чора айла!

Уммеди ҳаётимиз кетибдур,
Оҳанги раҳилимиз етибдур.

Бегонани уй сори ёвутма,
Урнунгки қизикдуур советма.

Биз икки сенинг ғамингдин ўлсак,
Сен ўлмай мотамингдин ўлсак.

Бу ишта ҳақ айласа хитобинг,
Фикр этки, не бўлғуси жавобинг?»

Сурди чу атоси бўйла афсун,
Йиғлаб оёғига тушти Мажнун.

Кирпик била чун йўлин супурди,
Посухда бу навъ нукта сурди:⁹

«Кей хайлинг эшиги қиблагоҳим,
Дардинг ўтини ёрутқай оҳим.

Ҳар чораки сен қилиб тахайюл,
Кўнглум ўти хирманин қилиб кул,

Ҳар сабрки сен топиб ниҳони,
Ашким сели оқизиб они.

Бу неча такаллумики сурдунг,
Куйган кўнгул ўтига су урдунг.

Йўқ, йўқки қўярга доғ уза доғ,
Ўт ёқдингу куйдунг устига ёғ.

Нутқунг неки айлади рақамзад,
Айтурға жавоб йўқ манга ҳад.

Хукмунг манга орзуйи жондур.
Бошимға бу ҳукм ҳам равондур.

Олингда не сўз де олғамен чўқ,
Гар бўлса жавобим ул дағи йўқ.

Лекин санга бу эмас ниҳони
Ким, бўйла қазойи осмоний,

Ким тори ўлуб бу нотавонға,

Расво қилди бори жаҳонға.

Бу навъ бало бўлурға жори,
Бўлмас кишининг ўз ихтиёри.

Ишқ ўтики бир шарора ондин,
Тўфон қўпорур бори жаҳондин.

Юз шуълани масканимға урди,
Минг барқни хирманимға урди.

Хирман сари тушса бир шарора,
Куймақдин эмастур анга чора.

Минг барқ тушурса ишқи бебок,
Нетгай анинг ўтрусида хошок.

Не буйруғунг ўлса сўз демасмен,
Мажнун мену лек Қайс эмасмен.

Сарвики сен айладинг тааммул,
Хас бўлдию хас бу дам эрур кул

Бу кулга магарки гирдбоди,
Бергай яна сарвдек саводи.

Етгандаки айладинг назора,
Кўрдунгки мени сияҳситора.

Йўқ майли сукуну азми рафтор,
Не меҳнат аро эдим гирифтор.

Қочмоқлиғим эрди тонимасдин,
Балким тонирингға арзимасдин.

Дад хар сори кетса кетмак ўлмас,
Насносни одам этмак ўлмас¹⁰.

Бўлмоғлиғ итинг эрур муродим,
Йўқ итча ўзумга эъти modim.

Ит кимсага бевафолиғ этмас,
Бошин олиб ўзга сори кетмас.

Мен иясига узр қўлғон итмен,
Бу даштда телба бўлғон итмен.

Мумкин эса телба ит ойилмоқ.

Ёхуд анга эътимод қилмоқ.

Сек доғи мени хирад ниход эт,
Ҳар иштаки қилсам эътимод эт.

Узрумни қошингда қўлдум охир,
Ҳар ишта маоф бўлдум охир»,

Чун этти узрининг тамомин,
Тез урди жамоза сори гомин.

Ешти расани жиҳозидан чуст,
Ўз бўйнига боғлади ани руст¹¹.

Топшурди расан бошин атоға,
Деди: «Не десанг бу мубталоға,

Итмен илигингда бўйни боғлиқ»,
Деб қилди ўзини тўрт аёғлиқ.

Ешти ато бўйнидик расанни,
Азм этти ҳаво қилиб ватани.

То тутти жунун йўлин Навоий
Ким, бўлди ватанға раҳнамойи.

Мажнундек атоси доғи йўқтур,
Масканға ҳавоси доғи йўқтур.

XXIX

*Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлигидин уйига боргоч, Мажнун атосига мизбонлик қилгони ва пайванд ришиласи ораларида маҳкам бўлуб, меҳмон уйига келгунча Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли шубонига йўлукқони ва шубон итидек лоба қилиб, шубон ани қўйлар аросида яшургони ва Лайлини кўргач қурбон қўйи била Хўтн оюайранининг ииқилмоги ва ҳар қайсини бир васила била ўз қабилаларига элтмоқлари**

Сўз ноқасининг раҳилкўши,
Бу навъ чекар ҳуди хуруши².

Ким, чун ҳашамиға келди Мажнун
Шод ўлди аларки эрди маҳзун.

Ҳам қўйди атоси нотавонлик,
Ҳам бўлди аноси тоза жонлик

Кийдурдилар анга хаззу дебо,
Хильъатлари барча чусту зебо.

Хар сори етишти бу ҳикоят
Ким, «Хуш анга айламиш сироят».

Эл кўнглида бу хаёл пишти,
Навфалға дағи хабар етишти.

Ул худ еб аниңғ ғамин ҳамиша,
Зикрин қилиб эрди вирду пеша.

Кўнглига хаёлидин тафаккур,
Жонига висолидин таҳайюр.

Бу сўзни эшитгач ўлди хушдил,
Бориб кўрарига бўлди мойил.

Отландию сурди ул тараф от,
Мажнун эли ҳам хабар топиб бот.

Соз айлаб асоси меҳмони,
Хушдиллик ила тушуруб они.

Мажнун била ул сипаҳбади чуст,
Юз меҳр била қучуштилар руст.

Оқшомғача комронлиғ айлаб,
Бу хайл анга мизбонлиғ айлаб.

Ул худ бўлубон бу ишга хушхол,
Мажнун ўз ишига қолибон лол.

Чун навфали меҳр юз ёшурди,
Мажнуни фалак ёшин ошурди³.

Рах тўша кулича ёйди кавкаб,
Навфал дағи йўлға солди маркаб⁴.

Борур эди барча йўл аро шод.
Мажнун қолибон уй ичра ношод.

Лекин атосига юзланиб ком
Ким, Навфал аниңг сори қўюб гом.

Ҳам айлади шоду хуррам они,
Ҳам хайл ичида мукаррам они.

Кўнглига тушуб бу сўзки Навфал,
Мажнунни чу кўрмиш эрди аввал.

Лайли эли бирла ҳарб этиб биғ.
Ким, чекти аниңг иши учун тиғ.

Мажнун ғамини чу ер экандур,
Пайванд сўзин дағи дегандур⁵.

Шак йўкки эрур бу ишга мойил
Ким, қилди бнзинг ҳашамни манзил.

Йўқса Мажнунға йўқтур ул йўл
Ким, келгай ани кўрар учун ул.

Эмди будуур адаб манга ҳам
Ким, ҳай элпип қилиб фароҳам.,;

Онинг сари хизмат этгабиз фош
Ким, бўлғай аниңг ишига подош⁶.

Топсақ яна лутф ила мадоро,
Ул сўзни ҳам этсак ошкоро.

Рози эса баҳтдин қувонсоқ,
Йўқ деса қабила сори ёнсоқ.

Истатти ҳашам улуғларии бот,
Арз этти аларға бу мақолот.

Борисиға дилпазир тушти,
Қилмоқлиғи ногузир тушти.

Мажнун иши чунки эрди матлуб,
Онинг борури кўрунмади хўб.

Ҳарнеки керак қилиб муҳайё,
Ерим кеча ўйлаким сурайё.

Жамъ ўлубон айлабон бу тадбир,
Қилдилар ўшул гуруҳи шабгир.

Бу гом аро юз фасона бошлаб,
Ҳар бирки туганди ёпа бошлаб.

Борур эдилар дебон бу сўзни,
Бу сўз била хушдил айлаб ўзни.

То даштни онча қилдилар тай
Ким, Навфал уйиға қўйдилар пай.

Ул ҳам қилиб улча шарти икром,
Манзилда бериб аларға ором.

Қилди тарабу нишот онча,
Ул хайл ила инбисот онча.

Ким бори кўруб маҳални қобил,
Бўлдилар ўшул ғаразға қойил.

Навфалга ғараз чу бўлди масмую,
Кўнглига бу нукта келди матбуъ.

Дедики: «Бу сўз дейилмиш эрди,
Мажнунға бу ғам ейилмиш эрди.

Қилдим чу қабул анга рақамзад,
Эмди дағи қилмоғумдуур рад.

Сиз эмди қўюнг ҳашам сори гом,
Мен сур ишини қилай саранжом⁷.

Сизга дағи улча дастрасдур,
Ортуқ манга орзу эмасдур.

Соз анлаб этинг буён азимат
Ким, фурсат эрур базе ғанимат.

То ўйлаки бўлса шарт папванд,
Мажиунни қилай ўзумга фарзанд».

Миоди никоҳ топти таъйип,
Ул хайлға ёнмок ўлди ойин.

Шод уй сари бўлдиларравоиа,
Билмайки не феъл этиб замона.

Ул тунки аларға қолмай ором,
Навфал сари урмиш эрдилар гом.

Мажнунки уй ичра қолди дилтанг,
Кўздин тўкар эрди ашки гулранг.

Чун қўймади ҳажр ўти қарорин,
Ишқ илгидин олди ихтиёрин.

Ишқ ўти чекиб забона чиқти,
Уйдин яна бехудона чиқти.

Дашт узра югурди бесару пой,
Гаҳ тортиб ҳую, гаҳ чекибвой.

Ёй эрди қаддию, новак оҳи,
Гардунни қилиб нишонагоҳи.

Бу — ёйига чун қуарар эди ўқ,
Гардун кўзига ураг эди ўқ.

Ойини ҳаволаниб таку дав⁸,
Ул навъки меҳри осмонрав.

Элтур эди ёр меҳри опи,
Бош урғуча меҳри осмони.

Чун жадийин соғди чарх золи,
Сут қатраларин оритти ҳоли.

Ул сут била санъат айлабон зол,
Кўргузди панир қурси филҳол⁹.

Олиға етишти бир сурук қўй,
Чўпони кўрунди ошнорой.

Мажнунни дағи шубон чу кўрди.
Аҳволини лутф бирла сўрди,

Мажнун деди: «Эй юзи хумоюн,
Қайда сени кўрмиш эрди Мажнун

Ким, талъатнинг сшио кўрунди,
Дардиға сўзунг даво кўрунди.

Сен ҳам анга айладинг навозиш,
Ул доғи навозишингға позиш».

Чўпон қўюбон аёғига бош,
Бу навъ такаллум анлади фош

Ким, «Менким ишнм эрур шубонлиқ,
Қўй бирла қўзинға меҳрибонлиқ.

Тилсиз гала ҳамзабонидурмен,
Лайли қўйининг шубонидурмен.

Сени кўруб эрдим ул ҳашамда,
Мактабда сабақ ўқур аламда.

Ишқинг аламин дағи билурмен.
Хар чора қиласай десам қилурмен».

Мажнун тобонига кўйди бошин,
Наъл этти ўтуклариг¹⁰ а қошин.

Дедики: «Аё даминг равонбахш,
Нутқунг ўлган танимға жонбахш.

Исадек ўлукни тиргузурсен.
Хуш муъжизадурки кўргузурсен.

Йўқ, йўқки, шубонлиқ ичра Мусо,
Илгингда асо ҳам аждаросо.

Мусо неки, Хизри¹⁰ роҳим ўлдунг,
Фам зулматида паноҳим ўлдунг.

Еткур манга оби зиндагони,
Яъппкн қўрай йироқдин они

Ким, ҳажрида хаста жон мен асру,
Раҳм айлаки нотавон мен асру.

Чўпон деди: «Эй хужаста соҳиб,
Оқшомғача бўл манға мусоҳиб.

Чора тарафи пазора айлай,
Бир навъ ишингга чора айлай».

Мажнун чекибон дуосига тил.
Бўлди аига ул кун ўйлаким йил,

Мағриб сари меҳр айлагач рўй,
Сурди чўпон ҳашам сари қўй.

Бир қўй терисин чикорди филҳол,
Мажнунга дедики: «Эгнинга сол.

Қўйдек бу терини хилъат айла,
Бошдин аёғингға кисват айла.

Қаддингни ғанам¹¹ ичинда ҳам кил,
Ошиқ эсанг они муғтанам бил

Ким, келгусидур бути паричехр,
Андоқки ҳамал фазосига меҳр.

Қизлар била ўйнаю талошо,
Кўй соғмоғин этгали тамошо

Етганда бошингта сен билурсен,
Не навъ назораким қилурсен».

Мажнун ёпиниб терини маҳкам,
Кўйлар аро анлабон қадин хам.

Борур эди тўрт аёғланиб тез,
То қилди замоиа фитнаангез.

Кўйлар чу қабилаға ёвушти,
Қизларға хиром жўши тушти.

Анжум киби чиқтилар шитобон,
Лайли ул ародада моҳитобон.

Чун ишқ аро кўп бўлуб малоли,
Ошуфтаву тийра зулфу холи.

Хижрон ўтидин узорида тоб,
Гулбарги сиришк бирла сероб.

Гисуки бўлуб йўлиға жоруб,
Оlamға сочиб ғубору ошуб.

Фитнаки қўзига сурма тортиб,
Жон нақдин олурға кўз қарортиб,

Мужгоники қатл айлаб оҳанг,
Юз шуъласи дудидин тутуб ранг.

Ўтлуғ юзиким бўлуб дилафрўз.
Мажнункушу балки нуктадон сўз.

Бу навъ жамол ила етиштн
Юз ғанжу далол¹² ила етишти.

Мажнунға кўрунгач ул паризод,
Ойини ҳаёти бўлди барбод.

Бир охи фалак шигоф чекти
Ким, кўкни анга ғилоф чекти.

Кўй ичра йиқилди зору бедил.
Кўйдекки қилурлар они бисмил.

Ул нолаки чекти bemadoro,
Кўйларға рам ўлди ошкоро.

Бўттрашти чу ҳар бириси бир ён,
Қолди орада ғариб гирён.

Лайли ичий ўртаб ўтлуғ охи,
Келди билайнин дебон камоҳи.

Боқса ётур эрдн ер уза пўст,
Ул пўст аро ниҳон бўлуб дўст.

Баским ғам ўти танин қарортиб,
Ул мушк ўзига нофа тортиб.

Мушкин кўрунуб тани низори,
Лайли сочининг нечукки тори.

Гулрухға чу бўлди қисса маълум,
Оҳ урдию ҳуши бўлди маъдум.

Ёр узра йиқилди сарвқад хур,
Туфроқ уза туштн гўйиё нур.

Ишқ ичра тани низор бирла,
Ҳамхобалиғ этти ёр бирла.

Ошиқки эрур ишида содик,
Маъшуқ бўлур бошида ошиқ.

Қизлар бўлубон ул ишдин огоҳ
Ким, бўйла йиқилди икки дилҳоҳ.

Гулрухни кўтардилар ҳам улдам,
Васл ўлмай аларға хушсиз ҳам.

Азм айлаб ўкуш фасона бирла,
Ул амрда юз баҳопа бирла.

Сахрода қолиб ғарибу бехеш.
Ҳайратда шубони чораандеш

Ким, топса хабар қабила аҳли,
Бирдам йўқ анга ҳаёт маҳли.

Мундоқда нки жамозалнқ тез,
Еттилар этиб жамозалар хез¹³.

Бу ҳолат ичинда топқоч они,
Бир ноқа¹⁴ чўкурдилар равони.

Ноқа уза они қўпдилар чуст.
Илгин аёғини тонгдилар руст.

Воқиф бўлмай қабилада эл,
Азм ўлди аларға ўйлаким ел.

Мундоқ деди ровийи фасона
Ким, келгач атосп уйга ёна.

Билдики кетибдур ул ҳамул шом,
Кўп йиғлади уйда тутмай ором.

Йиғлай-йиғлай изин иришти,
Ул ерда етиштиким етишти.

Боғлаб тева узра чунки топиб,
Келтурди уйига тегру чопиб,

Еткургунча ҳашамға оии,
Юз қатла лабиға етти жони.

Чун етти қабилаға ёбондин.
Ёд этмади қўй била шубондин.

Эй водийи Айман¹⁵ ичра қўйчи,
Итмен санга ўз қошингда қўйчи!

Шуғлунг била бошладим йўлумни
Тут лутф ила сек дағи қўлумни.

XXX

Мажнун атоси ўғлина кўп насиҳатлар била Навфал ҳашамига олиб боргони ва Навфал сур асбобини сурур била чиқарғони ва тазвиж ришитаси ақди тузулгони ва ул гириҳ маҳкам булмасдин бурун узулгони ва бир ошиқ маъшуқи васлидин ком топқони ва яна бир ошиқ маъшуқи васлин тилай гом ургони¹

Машшотаки сўз дурини терди,
Бу бикрға бўйла жилва берди

Ким уйга чу келди зор шайдо,
Мағзи аро бўлди ҳуш пайдо.

Йиғлаб атоси қилиб шикоят,

Этиб яна панди бениҳоят.

Ул сўз демайин малолатидин,
Боқмай атоға хижолатидин.

Фаҳм ўлгоч атосининг малоли,
Туфроғ этиб ани инфиоли.

Юз ерга қўюб тутуб қулоғин.
Кўп ўпти атосининг аёғин.

Дедики: «Кечур гуноҳим охир
Ким лутфунг эрур паноҳим охир?»

Кўргач ато ажз эътирофи,
Деди: «Бу ишинггадур талофи².

Қилғон боридин ружуъ қилсанг,
Не ишга десам шуруъ қилсанг.

Мендин тиласанг ризо қабул эт.
Не шаръ этар иқтизо қабул эт».

Мажнунки футувват аҳли эрди,
Иҳсону мурувват аҳли эрди.

Ҳуш ўлса димоғи ичра сокин,
Тарки адаб эрмас эрди мумкин.

Одоби хидоят аҳли янглиғ,
Ойини валоят аҳли янглиғ.

Андоқки тилаб худо ризосин,
Андин сўнг ато-ано ризосин.

Деди: «Санга ҳарнеким ризодур,
Қилмоғлиғ ани манга сазодур.

Ҳукм этки не навъ этай шиорим,
Этмақда ани не ихтиёрим?»

Бўлди атоси бу нуктадин шод,
Навфал ишидин сўз этти бунёд

Ким, Навфалким Арабдадур ток,
Йўқ, йўқ, не Арабки, тоқи оғоқ.

Кўп бўлди сеининг учун аламсанж,

Кўнглига ишингда етти кўп ранж.

Чунким йўқ эди азалда тақдир.
Топмади ишинг бутарга тадбир.

Эмгаклари бўйнунга эрур қарз,
Узрин қўлмоқ сапга эрур фарз.

Эмди будуур анинг ризоси,
Ҳам хаста атонгнинг илтимоси

Ким, зоҳир этиб тариқи пайванд,
Қилсоқ анга доғи сени фарзанд.

Бир ётлнги бор эмиш париваш,
Боштин-аёғи латифу дилкаш.

Иффат харамида ул жамила,
Савдосида зор юз қабила.

Васлин тилар элга худ адад йўқ,
Айтурға аига валек ҳад йўқ.

Бу иш биладур манга мубоҳот,
Таъхирда келди бийми офот.

Мендин тиласанг ризо, ризо бер,
Бу қисса ризосини манга бер!»

Мажнун тилин андоқ айлади банд
Ким, бўлди ризоси бирла хурсанд.

Хушвақт ўлубон қўпуб тарабиоқ,
Индатти қабила аҳлини пок.

Ҳарнеки керак ул иш яроғи,
Омода қилиб зиёда доғи.

Мажнунни ясаб либос бирла,
Тун-кун киби кишу ос бирла³.

Ҳеч иш била фавт қилмай авқот,
Навфал сори азм қилдилар бот.

Ул ҳам чу эшитти можарони.
Жамъ айлади хешу ақрабони.

Жаши анжуманин⁴ азим қурди.

Ул хайлни базм аро тушурди.

Ойини тарабға қўйдилар юз,
Ичку эди неча кеча-кундуз.

Чун бўлди тараб ишига анжом,
Бирдам қўтарилиди базмдин жом

Кўп зийнату зеб этиб иковни,
Гулчехра келин биля куёвни.

Қизнн асраб ҳижоб ичинда,
Ойдек тўқуз никоб ичинда.

Базм ичра куёвга қўйдуруб гом,
Бердилар эл ўртасида ором.

Ўлтурди хатиби Ийси иъжоз⁵,
Ҳак ҳамду саносин айлаб оғоз.

Ой бирла қуёшни айлади ақд,
Боши уза сочтилар басе нақд.

Чун меҳр келин киби ёшуиди,
Тун ерга куёв киби юкунди.

Гардун кўрубон бу иш мувофик,
Келтурди тўқуз табақда сочиқ.

Ул уйгаки урмиш эрдилар тахт,
Тахт устида солмиш зрдилар раҳт

Бошладилар ул, икковни хандон,
Йўқ кулгу валс аларға чандон.

Мажнунни қарин қилиб париға,
Топшурдилар ойнп Муштариға.

Уй гирдидин элпи сурди Навфал
Ким, қолмади анда элга мадхал.

Ул теграда жамъ ё жарида,
Алқисса йўқ эрди оғарида⁶.

Бир пос чу тундин ўтти ул хайл,
Тўшлуқ-тўши қилди уйкуға майл.

Навфал йироқ ўлтуруб ичиб мул,

Ҳардам қилур эрди бир тахайюл.

Савдоси бу йўлға тутти они
Ким, уй ёниға келнб ниҳони

Секин қилиб уй кийзини пора,
Ул фуржадин айлади назора.

Кўрди еридин қизинки қўпти.
Мажнуи қошиға келиб ер ўпти.

Бунёд эттики: «Эй ягона,
Ишқ ичра ягонаи замона.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ,

Бу нукта эрур қошимда равшан,
Эл олида ҳам эрур муайян

Ким, Лайли ишида нотавонсен,
Ишқида жаҳонға достонсен.

Кўнглунгдур аниңг ғамида маҳкам
Ким, ишқи эрур санга мусаллам,

Кўнглунг ўтидин совутмоғунгдур,
Ул борида ёр тутмоғунгдур.

Иккимиз атосининг ризоси,
Солмиш сапга бу иш ибтилоси.

Чун кишвари ишқнинг шаҳисен,
Ишқ ахли ўтининг огаҳисен.

Бордур манга доғи дардманди,
Ишқим расаниға понбанди.

Дардим ўти ичра тоби онинг,
Мен доғи келиб хароби онинг.

Лекин икимиз ўти ниҳони,
Не мени улус билиб, не они.

Фикр айлаки ул асири маҳжур,
Фаҳм этса сепинг била майга сур.

Бу кеча аниңг не ҳоли бўлғай?

Умри кунининг заволи бўлғай!

Сирримни санга чу айладим фош.
Сендин манга будур эмди подош

Ким, рози бўлуб ғароматимға⁷,
Бўйнунгни қўюб маломатимға.

Қилмай мени эл аро фазиҳат⁸,
Қўпсанг дағи айласанг азимат.

Хар кимгаки бу фасона етса,
Ул хайл сени маломат этса,

Мен бўлмасам эл аро муотаб,
Қилсаиг сен ўзунгни-ўқ мухотаб⁹.

Бу навъ муруват ўлса сендин,
Изхори футувват ўлса сендин.

Уммедим эрурки қодири пок,
Лайлиники келди нодири пок

Уз ҳифзи аро зимонда тутғай,
Хар маҳлакадин амонда тутғай.

Ҳам ҳажрида олмағай шикибинг,
Ҳам васлини айлагай насибинг».

Мажпупға етиб бу сўздин озор,
Ул хаста ишига йиғлади зор.

Дедиким: «Аё рамида пайванд!
Бўл ишқу му.ҳаббатнингға хурсанд.

Ёрингға вафо шиоринг ўлсун
Ким, тепгри ҳамиша ёринг ўлсун.

Мен худ тушубон ичимга андуҳ
Қилғум эди азми водиую кўҳ.

Кўнглунгни килур учун риоят,
Ошуфта замир эдим бағоят.

Бу лутфки сендин ўлди зохир,
Узрунгпи нечук қўлай мен охир

Кетмаккаки жазм ниятим бор,

Кетсам санга худ не миннатим бор.

Мен худ кетар эрдим ушбу соат
Бердинг сафаримға иститоат.

Миннат санга йўқ, ўзумга қўйдум.
Жон бирла ики қўзумга қўйдум», —

Деб қўнти анга дуолар айлаб,
Мундоқ караму атолар айлаб.

Соз этти оғолиғу сингиллик,
Кўп истади синглидин биҳиллик.

Чиқти дағи азми пўя этти.
Фам бодиясиға кирди кетди.

Навфал кўрубои бу турфа ҳолат,
Қиз бирла куёв аро мақолат.

Кўпти доғи уйда тебради данг,
Май ичра киши еган киби банг.

Кўрган неки ёд этиб ўёлиб.
Не асрой олиб, не айта олиб.

Уйнинг яна сори қахру кинда,
Қиз ошиқи бор эмиш каминда.

Илги ародашнаи¹⁰ тутуб тез
Ким, бўлса ул икки ишратангез.

Ул иккини ҳам ҳалок қилғай,
Уз кўксини доғи чок қилғай.

Пок эрди чу ишқи ичра ул зор,
Ишқ айлади анга ўтни гулзор,

Мажнунға тутуб ўзини таслим,
Кўп топти тариқи ишқ таълим.

Туфроғига суртубон жабинлар,
Тавриға деди кўп оғаринлар.

Ҳам дилбаридин топиб нишона,
Ойини вафода ғойибона.

Бехуд қилибон бу ҳолат они,

Ул меҳру муҳаббати ниҳони.

Чун шавқида тоқати бўлуб тоқ,
Ун ичра кириб ҳариф муштоқ.

Ер устида айлади танин паст,
Туфрокқа жонни қилди ҳамдаст.

Маъшуқ чу қўрди потавонин.
Юз саъй ила асрари фифонин.

Мехр ила бошиға соя солди,
Боштин кўтарди кўнглин олди.

Йилларки бу ишқ ародада эрди,
Кундин-кунга зиёда эрди.

Бермайдур эди иковга пайваст,
Бу тунгича васл давлати даст.

Бир-бирига меҳр этиб падидор
Бўлдилар иковла масти дидор

Жуз нафс муродиким йўқ эрди,
Ўзга бори кам даст берди.

Тонг отғуча гунгу лол эдилар,
Сармасти майи висол эдилар.

Чун тонг қуши нола ёд қилди
Ошиқ дағи хайрбод қилди.

Бош олдию кетти васлдин шод,
Маъшуқаси қолди ғамдин озод.

Чун субҳ арусининг юзида,
Кўргузди сапида дам сапида.

Машшотай чарх тутти ўтру,
Кун чашмасидин юзига кўзгу¹¹.

Сур эли юз урди бомдодон,
Қиз бирла куёв қошиға шодон.

Ул уйда бири эди, иков йўқ,
Қиз ёлғуз эди, вале куёв йўқ.

Тўлди яна ғамдин ул арози,

Мажнун эли худ ўлумга рози.

Навфал билибонки иедур аҳвол,
Айтурға vale тили бўлуб лол.

Мажнун элига басе қўлуб узр,
Айтур сўзи сарбасар бўлуб узр

Ким, «Тенгридин эрди бўйла тақдир,
Неким тақдир эрур, не тадбир¹².

Не сиздин ўлуб бу иш, не биздин,
Балким не ўғулдину не қиздин.

Тақдирдин эрди бўйла ҳолат,
Шукр айлангу рафъ этинг малолат».

Бу узр ила барчани узотти,
Ёнди ўзию узолди ётти.

Ул навъ нухуфта ранжу темор,
Бистар уза жисмин этти бемор¹³.

Бемормен, эй табиби ҳозик,
Ташхисинг эмас vale мувофиқ,

Жонимни олур ғами ниҳоним,
Дафъ айлаву ё бағишла жоним.

XXXI

Фалак золи мушаъбиidligenning буқаламунлуғи Мажнунни Навфил қизи висолига еткурмасдин бурун айирғондек Лайлини додги Мби Салом малолатидин саломат айириб ҳажр каро тунида икки номуродни муродга еткурғони ва бадансиз руҳни руҳсиз баданга кивурғони ва руҳ била бадан васли муюссар бўлгоч тиги фироқ сурғони ва ул сув била бу висол ўтнин ўчурғони¹

Килкики бу сафҳа қилди хориш,
Афсона бу навъ этар нигориш

Ким, ул неча кунки чархи пурфган
Ким, кўпроқ анга фиреб эрур фан.

Ҳазл этти не ҳазл, беҳаёлик,
Мажнунға буюрди кадхудолик².

Ҳам Ибни Салом иттифоқи,
Соз айлади уйланур яроқп.

Ҳарнски керак қилиб мураттаб,
Лайли хашамиға сурди маркаб.

Чиқтилар алар дағи топиб ком,
Бердилар анга уй ичра ором.

Хайлини дағи тушурдилар бот,
Базм ичра қадаҳ кетурдилар бот.

Ул навъки расм эрур зиёфат,
Айлаб анга доғи кўп изофат.

Айш айладилар неча туну кун
Ким, не куня майсиз эрди, не тун.

Чуп бўлди маҳалки ақди тазвиж.
Бергай бу нишот ишига тарвиж³.

Бўлмиш эди соат ихтиёри,
Жамъ ўлди қабила аҳли бори.

Тил чекти хатиби ҳарзапайванд
Ақд ичра куёвни айлади банд.

Чун топти пикоҳ иши сарапжом,
Лайли ҳарамиға урдилар гом

Ким, майл этибон тумап жафоға,
Бергайлар ул ойни аждажога.

Ер илги чу илгига ёвшти,
Мискинға ғариб қисса тушти.

Табъи хафақондин эрди маълул,
Кўп бўлса эди қадаҳқа машғул,

Андоқ солур эрди жисмиға печ
Ким, келмас эди анга нафас ҳеч.

Ичти печа қун чу бемадоро,
Ул захмати бўлди ошкоро.

Ул навъки тарки хуш қилди,
Ўлган кишилар киби йикилди.

Ул бўлди ҳаётидан чу маҳжур,
Мотамға мубаддал ўлди ул сур.

Ўлган соғиниб халойиқ они,
Бир уйга киурдилар равони.

Ғавғо бўлди куёв бошиға
Ким, келмади эл келин қошиға.

Бечора келинни лол этиб фикр,
Товуси шикаста бол этиб фикр.

Кўнгли аро эрди юз тафаккур,
Ул бордию келда минг таҳайюр.

Ўз қатлинни айламиш эди биғ,
Пинҳон қилиб эрди заҳрлик тиғ

Ким, хасм топар нафас анга ком,
Ўлтургай ўзини ком-ноком.

Ағёрдин ўзни ори этгай,
Ўз ёри вафоси бирла кетгай:

Тиғ ўзига ихтиёр қилди,
Хасми баданиға кор қилди.

Кўргузди бутун фалак нифоқи,
Кўп амри ғариб иттифоқи.

Бу эрди бирики ул ики фард
Ким, жонлари эрди дардпарвард.

Бахри фалак урди ул сифат мавж
Ким, айлади икки фардни завж.

Ҳар бирни яна бирор билан жуфт,
Еткурмади ҳеч дур аро суфт⁴.

Бир буки бу навъ ики кудурат.
Бир кеча ичинда тутти сурат.

Ҳам ул кеча айрилиштилар бот,
Ўз бўлмайин ўлдилар яна ёт.

Гўёки мунажжими назарбип,
Бир эрдики соат этти таъйин.

Бу ишда мунажжим ар забундур,
Яъни «казабал-мунажжимун» дур⁵.

Алқисса куёв чу бўлди беҳол,
Заъф айлади пайкарини помол.

Мажмуъ эл онда эрди ул тун,
Кадбонуву золу бикру хотун⁶.

Лайли бўлуб ул балодин озод,
Топти ғамгин замирини шод.

Кўрдики қошида кимса йўқдур,
Эл барча куёв бошида ўқдур.

Кўнгли тўла эрди ҳужра холи,
Уй ёнида бир қум эрди олий.

Уйдин ташқарп қўйди гомин,
Ул қум уза кўргузуб хиромин.

Тутмас эди лаҳза-лаҳза ором,
Секин-секин урар эди гом.

Ҳар лаҳза дер эрди шукри бори,
Борурда йўқ эрди ихтиёри.

То онча масофат айлади тай
Ким, қилса назар кўрунмагай ҳай.

Мажнун дағиким тутуб биёбон,
Бу сори келур эди шитобон.

Ул мунга, бу анга чуп ёвшти,
Иккисига изтироб тушти.

Лайли танибон анинг навосин,
Навҳа аро назми жонфизосин.

Мажнунға етиб анинг насими,
Колмай ичидаги фироқ бийми.

То бир-бирига етиштилар бот,
Ким кўрди висол бўйла, ҳайҳот?

Чун бир-бириспн таништилар жазм,
Рух этти бадан ҳаримиға азм.

Яъни бадан ўлди зору мажрух,
Маъшуки ўшул бадан аро рух.

Рухи кудсий нузул қилди,
Хоки тан аро хулул қилди.

Икки гуҳар ўрни бўлди бир дурж,
Икки қуёш авжн бўлди бир бурж,

Бир соғар аро тушуб ики мул,
Бир ғунча аро бутуб ики гул.

Бир жисмда икки рух ўлуб гум,
Бир кўз аросида икки мардум.

Васл айлади иккиликни боқий,
Ваҳдат қадаҳини тутти соқий.

Бу бода бирини маст қилди,
Ул бирини майпараст қилди.

Йўқ, йўқки, икиси маст бўлди,
Ҳам иккиси майпараст бўлди.

Бу турфаки гар ики эди от,
Топилмас эди бағайри бир зот.

Икки қадаҳи оби зиндагони
Қўшулса, ким айру англар они?

Бу қанд эдию ул зулол монанд,
Жазб айлади ул зулолни қанд.

Бу сув эди ул хубоб ҳосил,
Бир оҳ ила ўлди анга восил.

Бир лаҳза сипехр ўлуб мулойим,
Фитна кўзин этти кеча нойим.

Афлок вафоға бўлди боис,
Афлок уйидин чиқиб ҳаводис.

Амн ила замонаи мушаъбад,
Атрофиға даҳрнинг чекиб сад.

Ёр эрди сипехру, давр ёвар,
Ақл айламайин бу ишни бовар.

Ҳарнеки ҳисоби оғариниш,
Айлаб ул иковга васл ҳоҳиши⁷.

Ургамчи шабокқа жулни тирмаб,
Тумшуғини ришта бирла чирмаб.

Хуффошки сайри давр топиб,
Оламға қаноти парда ёпиб.

Юзига тушуб бўри қулоғи,
Андин ёпилиб кўзи чароғи.

Ногаҳ уку чекмагай дебон ун,
Тумшуғи этиб кўзини чобун.

Кўйчи ктин уйқу деви босиб,
Кўйлар юпги риштасидин осиб.

Макр ила саводи анбаролуд,
Дўлту тўшугига солибон дуд.

Осуда чарандаву паранда,
Уйқуда газандаву даранда.

Имдод аён қилиб табойиъ,
Бўлмасқа бу навъ васл зойиъ.

Не гард қўпуб, не ел равона,
Сув сокину чекмай ўт забона.

Ёймоққа ҳаво мижози мойил,
Ўтнинг курсаси юзига ҳойил.

Ҳам парда тироз ўт ҳарири,
Инмасга сипоҳи замхарири.

Ул доғи фалак юзин тутуб пок,
Бир-бир юзини тўққуз афлок.

Наҳсиятидин кечиб савобит,
Сайёр саодат ичра событ.

Ой курсида йўқ зиё нишони,
Ер анга қуёш қўмондони.

Тонг отқучча юммайн кўзин тийр
Айлар эди «ин якоду» таҳрир.

Зухра не ўқуб, не чолибон чанг,
Парда аро кирмак айлаб оҳанг.

Кўп шамъики ер тубига бориб,
Хилват кеча шамъни чиқориб.

Бахром чекиб синон, солиб шўр.
Ким боқса ёмон кўз айлагай кўр.

Биржис қўл очубон дуога,
Фурсат тираб икки дилрабоға.

Наҳсийятидин Зухал юмуб чанг,
Тунга берур эрди юзидин ранг.

Тун қирға булғабон қўлини,
Берк айлар эди сахар йўлини.

Совуқ нафасини урмайин субҳ.
Тун кулларини совурмайин субҳ.

Содикқа нафас урап ҳавас йўқ,
Козибга худ ул кеча нафас йўқ.

Тун дуди тутуб фалак хамини,
Тутмиш эди субҳлар дамини.

Йўқ элга ёруғ чароғи биниш,
Уйқу аро қолиб оғарнниш.

Ул икки нечукки бахти бедор,
Бўлуб бири-бирга масти дийдор.

Йиллар бўлған фалак хилофи,
Бир кечада топибон талофи.

Чирмаштплар ўнлаким тану жон,
Е сарви снҳию ишқпечон.

Гоҳи бу ўпуб анинг аёқин,
Гоҳ ул ис slab мунунг сақоқин.

Бу гоҳ қилиб қўлини қуллоб.
Ул танға сочи киби уруб тоб.

Ул гоҳ тутуб мунуиг қўлни туз,
Гаҳ суртубоп анга кўз, гаҳи юз.

Бу гоҳ очар эди қулочин,
Чирмар эди қўлға ёр сочин.

Яъни анга ганжким ҳавасдур,
Чирмашса йилон ажаб эмасдур.

Ул goҳ мунга аён қилиб дард,
Жўлида сочидин оритиб гард.

Яъни бу саводи ғам ғубори,
Беҳқим мапга нофан тотори⁸.

Мажнун соғиниб ўзини Лайли,
Айлар эди нозу ишза майли.

Лайли ўзини соғинди Мажнун,
Шукр эттики, ёри эрди мақрун.

Ул бу бўлдию лек бу ул,
Топмади ародা иккилик йўл.

Хар ишқи ўтуб ҳалоклиқдин,
Айру эмас эрди поклиқдин.

Ишқ аҳли бу назъ ўлсалар пок,
Гар сасл муаббад ўлса небок?

Ошиқки муроди ком бўлғай,
Ошиқлиқ анга ҳаром бўлғай.

Алқисса ул икки ёри дилбанд,
Чун бўлдилар ўйла васл пайванд

Пайванди сипехрнинг узулди,
Оҳанғи жафо яна тузулди.

Ёлғон куларига бўлди роғиб
Ким, қилди тулуъ субҳи козиб³.

Чун субҳ қарори тоғдин ошти,
Мажнун юрагига ўт тутошли.

Лайлидин ўлуб тараб гурезон,
Тонг шамъидек ўлди ашқ резон.

Билдилар иковки чархи бемехр
Ўз меҳрига зохир этгуси чеҳр.

Юз узр ила қўптк сарви навҳез,
Наргисларин айлаб арғувон рез.

Шарҳ эттики фитнаи ҳаводис,
Оқшом не иш этмиш эрди ҳодис.

Яъни: «Турагимға юз жихатдур,
Борсам дағи айни маслаҳатдур».

Бағри ярасин бу дөғи сўкти,
Баъзи кеча ўткан ишни тўқти.

Бир-бирларининг ўпуб аёғин,
Тоза қилибон фироқ доғин.

Девопага қолди ғам туни дард,
Уз буржиға чиқти моҳу шабгард.

Хуш давлат эрур висол шоми,
Очилмаса субҳи ҳажр доми.

Ул шом юз илча гар ҳавасдур,
Чун субҳ дам урди бир нафасдур.

XXXII

Мажнуннинг фироқ тоши кўксига урад учун Нажд тогини² оромгоҳ цилгони ва ул тоғда кўзидин тўккан бағар хунобаси била лолазор очилгои ва газоли мушкбўйи ёдидин мушкин газоли била тақаллум тузгони ва насими мушкафшон била наво кўргузгони¹

Афсонасаройи дардпарвад,
Мундоқ деди бу фасонаи дард

Ким, ул кечаким ики дилором
Бир-бирининг васлидин олиб ком,

Дашт узра бириси қолди ёлғуз,
Кўйди бириси қабилаға юз.

Холи қолиб эрди хиргаҳи моҳ,
Солди ўзин анда моҳи хиргоҳ³.

Эл бўлмади ҳолидин хабардор,
Ким васлидин ўлди баҳрабардор.

Ул зумраи номурод ғофил
Ким, бўлди анга мурод ҳосил.

Чун субҳ куёвдек айлаб оро,
Жилва била бўлди ошкоро.

Танги нафас этти они асфар,
Ул ранг илаким гули муасфар⁴.

Соҳиб хафақон куёв кўз очти,
Бошидағи эл сари сўз очти.

Дедики кетурдилар амори,
Азм айлади ўз висоқи сори.

Ким, заъфи қачонки бўлса зойил,
Бўлғай яна айлар ишга мойил.

Лайлики уй ичра тутти таскин,
Ҳажр андухидин қўп ўлди ғамгин.

Ёр иси топиб эди димоги,
Онсиз бўла олмади фароғи.

Ҳам дардида бор эди қатиғлик,
Ҳам айшида бор эди ачиғлик.

Мажнунғаки стти давлати васл,
Фаҳм этмаган эрди лаззати васл.

Куюб ғам ўтиға ўйлаким хас,
Васл оти эшитур эрдию бас.

Чун васл ила тоза бўлди жони,
Нўш этти юз оби зиндагони.

Тўкти бу ҳаёт нўшин айём,
Тутти яна заҳр тўла юз жом.

Ҳажрики анга мураттаб ўлди,
Аввалғидин эмди асъаб ўлди.

Кўнгли аро юз балойи ҳойил,
Бўлди, яна Нажд сори мойил.

Ул қуллаки Нажд дерлар оии,
Ер уза келиб сипехри сони.

Авжики етиб фалак симоин,
Қоплондин олиб қамар низоин.

Ҳам қоплонидин асадға эмгак,
Ҳам таккаси жадӣ бирла ҳамтак¹³.

Гулгунай вусмадин юзи фард,
Яъники йўқ анда сабзау вард.

Қолқонига оннинг уруб тиф,
Бал меҳр юзига тегуруб тиф.

Тифи уза пора-пора хора,
Андоқки қиличда сангпора.

Хоро эди жисми кўх то кўх,
Ошиққа нечукки кўхи андух.

Ошиққа жафо қилур учун фош,
Кўйниу этаклари тўла тош.

Ҳар хор анга ҳажр пешидек тез,
Ҳар хора фироқдек ғамангез.

Мажнунға бу тоғ авжи маскан,
Ул авжда хорарўбу хаскан.

Яъни буки тутқоч анда манзил,
Манзури эди бори қабоил.

Лайли ҳашамни қилиб пишони,
Кўзидин нтурмас эрди они.

Бу навъ қилиб ғамиға чора,
Ул ҳайнин қилур эди назора.

Чикса эди ул қабиладин дуд,
Айлар эди кўзин сурмаандуд.

Гард ўлса фалак сори аламкаш,
Бор эрди кўзига тўтиёваш.

Урди яна ул тараф қадамни.
Тортиб яна охи дам-бадамни.

Ул тоғ уза чиқти оташангез
Апдоқки бийикка ўт чиқар тез.

Тикти яна ул қабилаға кўз,
Де бошлиди ўз-ўзи била сўз.

Даврида вухуш бўлди пайдо,
Хуш ичра алар вале бу шайдо.

Гирдида туюр бўлдилар жамъ,
Парвопа алар валек бу шамъ.

Бу навъ бўлуб шиори олинг,
Ул хайл ила рўзгори олинг.

Ул ваҳшки эрдилар жалиси,
Бир жайран эди алинг аниси,

Ҳам кўзию бўйни шўху нозук,
Ҳам пайкару шахси чусту чобук.

Сурат анга лутф хомасидин,
Нофа анга жон шамомасидин⁶.

Девонаға ёру ошно ул,
Такя қилур ўлса муттако ул.

Бўйнин қучар эрди кўргузуб меҳр,
Суртар эди чехрига алинг чехр.

Ашкин аритиб қулоғи бирла,
Жисмини қашиб тувоғи бирла

Васфи ора соз этиб тарона,
Дер эрди қулоғига фасона:

«Кей дилшудаларга ошно хўй,
Бошдин-оёғингға ошно рўй.

Молида танинг ипак кийиб жум,
Остингда ипак ерига қоқум.

Ҳам тоза куфул била сарининг
Ҳам турфа узор ила жабининг⁷.

Оғзинг аро лоладин навола,
Тилдин қолиб анда барги лола.

Тишлар санга лола узра мўлдур,
Мўлдур демайинки риштаи дур⁸.

Қилмоқ била лола баргидин қут
Эрнинг топибон дур узра ёқут.

Ранг ичра ики кўзунг қароси,
Позаҳри⁹ ила қаро ароси.

Юз нўшдин элга еткуруб баҳр,
Ҳар кўз юмуб очқуча бу позаҳр

Ё қатл қилурға келди хашминг,
Позаҳрдин ўлди заҳр чашминг?

Позаҳр дема, қаро бало ул,
Жон бирла кўнгул аро бало ул.

Лайли кўзиdek фусунгару шанг,
Бесурма, валек сурмаи ранг.

Нозук қаламинг назарда мутлақ,
Йўнғон қаламидурур учи шақ^{1в}.

Туйноқ эмас англасам камоҳи,
Юқмиш қалам учиға сиёҳи.

Раъно сўнгагинг сўнгакка пайванд,
Андоқки қаламда ҳам бўлур банд,

Бу турфаки ёзғали рақамни,
Йўқмишсен бандлиқ қаламни.

Ушбу қалампнг била хиром эт,
Лайли ҳашами сари мақом эт.

Чиққанда баҳор гашти сори,
Гар тушса сенинг сори гузори.

Давр айла бурун, югур қироқдин,
Эврул бошиға, вале йироқдин.

Чун давр ила айласанг тақу пўй.
Тупроққа ҳар ўн қадамда юз қўй,

Тут сайрда йўл валек мендин,
Хоки раҳи бўл валек мендин,

Ҳам юзни сенинг юзунгга суртай,
Ҳам кўзни сенинг кўзунгга суртай.

Ул ёнки хиром этар равон бўл,
Лола била гул аро ниҳон бўл.

Етгач оёғига сурт юзни,
Хоки қадамиға икки кўзни.

Бўзлаб ғамим айла ошкоро,
Мунграб мунгум айт bemадоро».

Бу навъ кийик била ниёзи,
Қушлар била ўзга навъ рози.

Ҳар бирга деб ўйла қиссаи ғам
Ким, қуш тили ёлбориб дамодам.

Жон сафҳаси узра нома ёзиб,
Ҳар лафз ёзарда кўнгли озиб.

Жон риштаси бирла номани чуст,
Боғлабон алар қанотига руст.

Гах тайри ҳаводин айлаб эълом,
Гах боди сабодин айлаб эълом.

Кўнгли ҳаваси висоли бирла,
Лекин бу ҳавас хаёли бирла.

Ул васлки тоимиш айлабон ёд,
Онинг била кўнглин айлабон шод.

Юз йил киши ҳажр аро чекиб дард,
Бўлса нафасе висол парвард.

Ғам йўқ яна бўлса ҳажр пайваст,
Ул ҳам манга¹¹ ваҳки, бермади даст!

XXXIII

*Мажнуннинг ато-аноси аниңг муҳлиқ фироқидин ҳалок ўлуб, ул аларнинг бу навъ воқиаларини воқиада кўруб туфроғларига елдек етиб, ато гўри бошида ятимлик дарди била ва ано қабри тошида асирик мунги била навҳа қилғони**

Бу базми ғам ичра дардпарвард,
Бу навъ чекар суруди пурдард

Ким, Навфал уйидин ул жигархун
Яъники ғариб хаста Мажнун,

Чун бодия сори азм қилди,
Тонглаки ато-аноси билди.

Баским келибон улус ўёти,
Қатъ ўлди икисининг ҳаёти.

Озим бўлуб уйга зорлиғдин,
Эл олида шармисорлиғдин.

Юзланди атосиға иситмоқ,
Тер суйини жисмидин илитмоқ.

Бистар уза ётти дард бирла
Иссиф тери охи сард бирла.

Кўпроқ неча қилдилар иложи,
Сиҳҳатқа юз урмади мизожи.

Ҳикмат эли кўргузуб маҳорат,
Кам бўлмади табъидин ҳарорат.

Шарбат киби ичса эрди кофур,
Табъи ўти айлар эрди маҳрур².

Чун нахли ҳаёт бўлди бебарг,
Шарбат бўлур элга шарбати марг.

Гар берса табиб тухмиёна,
Бил захри гияҳ бутарга дона³.

Ич қабз топар таранжабиндин,
Сафро ортар сиканжабиндин⁴.

Бўлур таъвиз бирла афсун
Боис бори ранж ўлурға афзун.

Бас муҳлик эди мариз ранжи,
Бўлмади илож чора санжи.

Чун етти суруши осмони,
Топшурди вадиати ниҳони⁵.

Азм айлади тайри сидра маскан,
Уз масканин этгали нишиман

Юзланди қабилаға азойи,
Сўғ аҳлиға тушти ҳой-ҳойи.

Бу воқиа ичра нотавон зол⁶,
Андинки дегайлар ўлди бадҳол.

Бир ёндин ўғул ғаму шиканжи,
Бир ёндин абушқа⁷ дарду ранжи

Баским ўзин этти пора-пора,
Йўқ эрди ҳаётидин шумора.

Оқ сочин узубки елга берди
Бир тор заиф жисми эрди.

Они доғи гунбази жафокўш,
Уз жуфтита айлади ҳамоғўш.

Гар ўғли фироқи бирла кетти,
Не бўлса абушқасига етти.

Туттилар анинг дағи азосин,
Кийдилар анинг дағи қаросин.

Гўристонийи муайян эрди
Ким, ул хай элига мадфаи эрди,

Чун етти кўз очмас уйқу чоғи.
Ёндошти иковла анда доғи.

Мундинки не феъл қилди гардун,
Нажд узра хабарсиз эрди Мажнун.

Бир кун ошибон ичига қайғу,
Келди нафасе кўзига уйқу.

Чун кўзлари бўлди роҳатомез,
Кўргузди хаёли суратангез

Ким, икки кабутари ягона,
Бир уйда чикордилар жавона⁸.

Чун чиқти жавонаға пару бол.
Чарх айлади они музтариб ҳол.

Ошуфта бўлуб димоғу ройи,
Бўлмиш эди муддате ҳавойн.

Ато-анодин тамом узулди,
Сахройи хиял аро қўшулди.

Ул иккиси келтууррга они,
Парвоз ила туттилар ҳавони.

Топтилару ром бўлмади ҳеч,
Жўёйи маком⁹ бўлмади ҳеч.

Ёндилар алар иковла новмид
Ким, бўлди аёп балойи жовид:

Юқоридин инди икки бургут,
Қилдилар ики ҳамомани кут¹⁰.

Чун воқиа кўргучи кўз очти,
Кўздин қонлиғ сиришк сочти.

Чун истади ул тушига таъбир,
Ўз ҳолиға дол топти бир-бир.

Билдики ато-аноси ўлмиш,
Хуршеди ҳаёти тийра бўлмиш.

Тоғдин қўпуб айлади қуи майл,
Ҳар қўлға тўкуб сиришкидин сайл

Ул ергача айлаб оҳу зори,
Гом урдники хайлиниң мазори.

Қилди чу қубурни¹¹ назора,
Бўлди ики қабр ошкора.

Туфроғлар аро янги ясалғон,
Ғам балчиғидин юзи сувалғон.

Устига ёғиб ғубори меҳнат,
Бутгон аёғида хори меҳнат.

Меҳнат тиканидин очилиб вард,
Райҳони мاشаққату гули дард.

Лоласидаким, кўрунуб анбуҳ,
Хуноби фироқу доғи андуҳ.

Тоши ушотиб нишот аёғин,
Гарди ёшуруб тараф ҷароғин

Ваъзи ики шамъким йиқилғон,
Андуҳ шамоли тийра қилғон.

Мадфунлари икки ғам сиришта,
Ул навъки шамъ ичинда ришта.

Дема ики шамъи мунхасифдек¹²,
Ошиқ танида ики алифдек.

Қилғон ани жисми хоксори,
Жони била кўнглининг мазори.

Чун кўрди ато-ано мазорин,
Гўё чоқин урди жисми зорин,

Бошиға совурди онча туфрок,
Гўёки йиқилди бу куҳан тоқ.

Тош урмоқ ила тани нажандин,
Гўёки ойирди банд-бандин.

Чекмак била оҳ ўти духонин,
Тор айлади дахр хонумонин.

Урди атоси мазориға бош
Ким, кул-кўмак этти бошин ул тош.

Чун чекти фифони жон гудозин
Мундоқ тўқти нуҳуфта розин:

«Кей бодия аҳли арж(уманди!
Кўк тоқиға ҳимматинг каманди.

Не бодия, балки Макка то Шом,
Дашт аҳлиға хони раҳматинг ом.

Аъроби кироми зердастинг,
Мендин етибон бори шикастинг.

Ҳам кўнглунг ўлуб ғамимда ношод,
Ҳам умрунг ўлуб ишимда барбод.

Истаб менн бўлғали фароғинг,
Мендин ўчубон ёруқ чароғинг.

Топмоқда мени сочиб дирамлар,
Топмай мендин, бажуз аламлар.

Гавҳар била зсблиғ тилаб бош,
Бошиға ҳамул гуҳар бўлуб тош.

Захмингғаки истабон фатила,
Доғ ўртагали бўлуб васила.

Тифики тилаб нечукки поки,
Ҳам андин ўлуб танингда чоки.

Шамъ истабон уй қилурға равшан,
Андин қуюб, уй демайки, хирман.

Яъни мени мубталони истаб,
Икки юзи чум қарони истаб.

Олиб бу қаро эсинг қароринг,
Айлаб қарорўз — рўзгоринг.

Бу ғамда нетиб тирик бўлай,вой?
Узрунгни не тил била қўлай,вой?

Амринг била чунки тутмадим йўл,
Рухунгға нечук дейин биҳил бўл?

Ногоҳ ар менднп ўйла тўйдунг
Ким, ғам тоғин орқам уза қўйдунг.

Бир-бир сўнгагим ушоттинг охир,
Туфроқға танимни қоттинг охир.

Ҳар нечаки бор эсам бад ахтар,
Қилғон эса толиим рад ахтар.

Афв айла карам била гуноҳим,
Рухунгни-ўқ айла узроҳим».

Тош узра қилиб танини саркўб,
Мижгонини айлабон заминрўб.

Чун бўлди ватан аноси гўри,
Тушти япа олам ичра шўри.

Кўксин ёқа ўрниға қилиб чок.
Урди юрагига тифи бебок.

Ерни тенгиз этти ашқидин сайл,
Болиғдин ўлуб қубури бир хайл.

Қум устида лек тоби оҳи,
Ўз жисмини этти тоба моҳи¹³.

Тоба уза жисми сўзноми,
Буғдой киби қўкси узра чоки.

Андоқ тани дарднок бирла,
Йўқ, йўқки, бу жисми чок бирла

Кўп абри баҳордек ўкурди,
Каф сайл киби юзига урдп.

Қилди аносифа мўя оғоз,
Юз дард ила бўлди навҳа пардоз:

«Кей жонима қибла, қнблама нур,
Мушкунг бўлуб эмгакимда кофур.

Жоним тараби кўзум чароғи,
Кўнглум хуши хотирим фароғи.

Сен Каъба мангаву мен тилаб дайр,
Тавфинг сори ҳеч қилмайин сайр.

Солиб санга изтироб ҳар дам,
Каъбамни қилиб хароб ҳардам.

Каъбам бўлмиш менинг харобим,
Тенгрига не бўлғуси жавобим?

Жисминг садафида чархи авбош,
Солғон эмиш инжу соғиниб тош.

Туққонда не бўлғай ўлсам эрди,
Туғмогон ила тенг ўлсам эрди,

Улмай мени мудбири сияхрўз,
Бўлдум санга чун балойи жонсўз.

Меҳримға кўнгулни мойил эттинг,
Қўл маҳдим уза ҳамойил эттинг,

Ҳар кун ичинга ишимда қайғу,
Ҳар тун кўзунга ҳаром уйқу.

Уйқунгни ҳаром этиб фифоним,
Тинмай кеча зор йиғлағоним.

Кундуз-кеча меҳнатимда тинмай,
Ичмакни, емакни ҳам соғинмай.

Гар луқмаи нонки айлабон қут,
Андин ғаразинг бўлуб манга сут.

Бу навъ умед илаки ногоҳ,
Бўлса санга золи чарх кинҳоҳ.

Меҳнат юқидин қадинг хам этса,
Чин бирла юзунгни дарҳам этса.

Жисмингга зарурат ўлса бистар,
Бошиング доғи бўлса такя истар

Мен хам қад ила туруб қошингға,
Гардун киби эврол[^]уб бошингға.

Қул янглиғ ўғуллуғунгни қилсам,
Уғул киби қуллунғунгни қилсам.

Ҳарнавъ етишса чархдин банд,
Менинг била қўнглунг ўлса хурсанд.

Чун бўлди бу иш аён ҳамоно,
Сен зору заифу мен тавоно.

Ҳам шайбға қолди хасга жонинг,
Ҳам жилвагар ўлди навжувонинг.

Мундоқда мени лаими мудбир,
Бўлмай нафасе бошингда ҳозир.

Шафқат била тутмайин қўлунгни,
Кўз бирла супурмайин йўлунгни.

Ранжинг тани нотавонға қўймай,
Ушбу миннатни жонға қўймай.

Йўқ кам хизматлиғ айладим кўп,
Кофири неъматлиғ айладим кўп.

Сендин туну-қун жудолиғ эттим,
Билмаслигу бевафолиғ эттим.

Солғондек ўзумни телбаликка,
Кўнглунг ола олмадим иликка.

Дардингға худ этмадим давойи,
Бу турфаки ҳар нафас балойи.

Мендин сени нотавонға етти,
Кўнглунг аламимда жопға етти.

Гўёки бу ранжи бегарондин,
Чиқтинг ғаму дард ила жаҳондин.

Мен ҳарзясаройи даштпаймой,
Йўқким Мажиуни бесару пой.

Рухунгники равзадур паноҳи,
Жанноти наим жилвагоҳи.

Мендин билсамки шод эмасдур,
Ўздин ўзума бу зулм басдур.

Бечорамен ўзга найлагаймен,
Дардимға не чора айлагаймен?».

Деб бўйла суруди бенаволик,
Ё навҳаки айлагай азолик.

Машъуф бу навъ сўзпи дерга,
Кўп урди синуқ бошини ерга.

То заъф килиб яна димоги,
Паст ўлди ер узра жисми доғи

Уздин яна ул масоба кетти
Ким, кўни ато-аноға етти¹⁴.

Эй дўст, бошимға бир нафас ет,
Мотамзадалиққа боку раҳм эт

Ким, бўлди бу бекасу фақиринг,
Ҳажр ичра ятимингу асиринг.

XXXIV

Мажнуннинг ёр ҳажери ўтидин куйған танига ато-ано сўги яна икки муҳлик доз қўйғон жиҳатдин меҳнати қаттиғ бўлғонин Лайли эшиитиб ул сўхтани куйдургон ўтлар тобидин иситиб дудидин рўзгори ҳаёти қаро бўлғони

Бу сафҳани айлаган зарафшон,
Сўз бу сифат этти гавҳарафшон

Ким, телбаки бор эди навосиз,
Чун бўлди атосизу аносиз.

Ўртаб эди они ёр доғи,
Зам бўлди бу икки зор доғи.

Ҳижрон бериб эрди заҳри қотил,
Ўлгунча бу сўги қилди бисмил.

Фурқат уштурға тошин отти,
Синғонни бу сўг ҳам ушотти.

Дард устига дарди чун узолди,
Ул гўристон ичида қолди.

Бор эрди мақоми ул ҳазира,
Оlam анга мисли гўр тийра.

Ҳар кун иши шайну нола қилмоқ,
Юз ғамға ўзин ҳавола қилмоқ.

Уз жонига айламоқ жафолар,
Тутмоқ ўзи-ўзига азолар.

Ато-ано фурқати ики доғ
Хижрон қуюб икки ўза ёғ.

Гарчи ики доғ эди ниҳонсўз,
Хижрон ўти эрди барқи жонсўз.

Чун мунча ғаму бало йифилди,
Ул ғамкашу мубтало пиқилди.

Зальф ўлди танига ўйла ғолиб
Ким, ётти ҳамул даманда қолиб.

Боши уза дому дад солиб шўр,
Кийиклар эдию ул қолип гўр.

Бўлди анга иш чу бўйла мушкил,
Бу навъ ривоят этти нокил

Ким, андаки гулрухи паризод,
Бўлди Мажнуни васлидин шод.

Ул васлни чархи bemuxassal,
Қилди яна ҳажр ила мубаддал.

Марҳам ярасига ёққач-ўқ бот,
Ўт ёқти талашиб они, ҳайҳот.

Ўртар эди бу ўт ул санамни,
Дўзахқа солиб гули Ирамни².

Маҳзун эди жони зори асрү,
Бетоб тани низори асрү.

Чун ёриға етти бўйла мотам
Ким, ўлди анга ато-апо ҳам.

Бу дард ғамин фузуроқ этти,
Андухи йўлин узуроқ этти.

Ул воқеаларки даст берди,
Билмиш эдиким сабаб ул эрди.

Мажнун анинг эрди дарноки,
Мажнуннинг ато-ано ҳалоки.

Бу ишгаки чарх қилди ҳодис,
Бир восита бирла эрди боис.

Бу меҳнат ани нажанд қилди,
Андух ўтиға сипанд қилди.

Йиглар эди бу фасонани деб,
Навха била бу таронани деб

Ким, «эй кажрав сипехри худрой,
Зулмунгдинвой юз туманвой!..

Жонимға неча ситам қилурсен?
Кўнглумга насиб алам қилурсен?

Бир гулга неча тапонча урмоқ,
Япроғларинн узуб совурмоқ?

Ҳар баргки бўйла бўлди ҳоли,
Қилмоқ бор ҳалқ поймоли.

Ул барг ғам элга бермас эрди,
Бир кавкаби наҳсинг эрмас эрди.

Бир сарвға зарби даст бермак,
Ҳар шохифа юз шикаст бермак.

Уртаб ўтунини бетааммул,
Шохин ўту, ўтин айламак кул.

Ул сарв эмас эрди зузанобинг,
Наҳсиятидин жаҳон ҳаробинг?³

Бир лаълға печа хора отмоқ,
Икки тош аросида ушотмоқ?

Ҳам бўлмайин иктифо бу поя,
Тошлиар аро айламак салоя.

Бахроминга⁴ эрмас эрди ҳамсанг,
Қони била тутмамиш эди ранг.

Чун кўрмак бир ғазоли мушкин,
Чекмак қатлиға ханжари кин.

Бисмилдин ҳам канора қилмоқ,
Ҳар узвини бошқа пора қилмоқ.

Бу бор эди бир ғазоли хушбў,
Худ шум асадинг эмас эди бу.

Бир турфа тазарв учун қўюб дом
Тутқоч қатлида тутмай ором.

Юлмоққа парин шитоб қилмоқ,
Ут узра ани кабоб қилмоқ.

Не бўлса бу эрди бир тазарв-ўқ
Сайд этгучи насли тойириңг йўқ.

Лайлийи заифу бепавони,
Юз дарду балога мубталони

Ўлтурмак ила ҳам этмайин бас,
Ҳажр ўтиға солмоқ ўйлаким хас.

Бу Лайли эди недур хаёлинг.
Эрмас эди ҳийла пеша золинг?!

Соврулғасиз, эй раванда афлок!
Қўзғолғасиз, эй нужуми бебок!

Жисмимни қатил қилдингизло!
Жонимни залил қилдингизло!

Буғдой киби неча қоврулойин,
Сомон киби неча соврулойин?

Ҳам ҳужрай хилқатим бузўлди,
Ҳам риштаи тоқатим узулди.

Жисмим гардин учурди оҳим,
Эй чарх, аримадиму гуноҳим?!

Бузди кўнглим уйин шиканжинг,
Эй даҳр, туганмадиму ранжинг?

Бу дарду шиканж ҳам мангадур,
Еримдаги ранж ҳам мангадур.

Онингки ато-аноси ўлмиш,
Гўёки манга бу сўг бўлмиш.

Ул гар бўлуб эрса дардпарвард.
Лекин манга икки ончадур дард,

Анга ато-анонинг ғамидур,
Ҳам бу манга, ҳам аниңг ғамидур.

Лайлики балойифурқати бор,
Ики Мажнунча меҳнати бор.

Умр анга ғалат ҳавасдур охир,
Жон тарки ажаб эмасдур охир!»

Чун навҳаси ўти ҳаддин ошти,
Жисмиға ҳарорати тутошли.

Ул ўтдин иситти меҳри гулчеҳр,
Андоқки завол чоғида меҳр.

Гул баргики тердин ўлди сероб,
Ҳам топти иситма ўтидин тоб.

Тер суйи била арақ нишин гул,,
Хуммо ўти бирла оташин гул⁵.

Бор эрди ано ишидин огах,
Чун қизни бу навъ кўрди ногах

Кўнгли иши изтироб бўлди,
Гўё жигари кабоб бўлди.

Багри куяридин ул жигархор,
Қилди атосин дағи хабардор.

Юзланди анга дағи малолат
Ким, кўрди қизида саъб ҳолат.

Йиглаб ато-ано, бал аҳиббо,
Бошиға кетурдилар атиббо.

Кўп бўлди куёшнинг изтироби,
Юзда сориги танида тоби.

Сиҳҳатқа табиб хаста толиб,
Хаста баданида заъф ғолиб.

Саъй этти ҳакими Исаий дам,
Бўлмоди қўёш ҳарорати кам.

йўқ эрди муолажатда бехбуд,
Чун етти ажал илож несуд?

Ҳар кун тани заъфи ортар эрди,
Андуҳи узоққа тортар эрди.

Афзун эди дам-бадам судои
Ким, тушти бу сўз ҳам истимои

Ким, «Дарддин ул асири мотам,
Ўлгудек ўлубтурур дамодам.

Гўристон ичра зору маҳжур,
Ўлгон кишидек ҳаётдин дур.

Гоҳ ўзида, гоҳ йўқ ўзида,
Маййит⁶ киби нур йўқ кўзида.

Ўз мотамн бирла жисми ранжон
Дардинг худ олур бу жисмидин жон.

Бўлмиш анга юз гам узра мотам,
Сенсиз иши мотам узра мотам.

Жони ғаму дард поймоли,
Ҳаддин тош эрур ҳароб ҳоли».

Маҳваш чу зшитти бу фасона,
Ўти бир эди минг ўлди ёна.

Умри кемаси ваҳалға ботди,
Кўнглипи ўлумга қўйди, ётти.

Қилмон яна, эй табиб, парҳез,
Дардим ўти дам-бадам бўлур тез.

Шарбатдин эрур ичимда тоби,
Бергил илигимга шарбат оби!

XXXV

Хазон ели боз зеболари ҳаёти шамъин ўчурганда Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал хазони тундбоди кўкка совуруб, Мажнуннинг доги булбули руҳи бадан кафасин гулбун узра ташлаб, ул ҳаволанғон гул барги сўнгинча ҳаво туткони¹

Чун етти хазон елининг охи,
Бўстон чиройини қилди коҳи.

Япроқ юзи бўлди барча сориғ,
Ойин магар ўлди сориғ оғриғ.

Ҳар баргки хаставор ётти,
Ер бистарида оёғ узотти.

Гўё тубида узун сабоғи,
Бўлди узун айлаган оёғи.

Ел ўйла етишти маҳражондин
Ким, барг кўтарди меҳр жондин².

Титратмага қўйди юз шажар ҳам,
Уй кунжига чекти юк самар ҳам.

Сарсар солибон чаманға торож,
Бўстон элин айлади яланғоч.

Ул ўтки чинор ичига тушти,
Гардунға шарораси ёвушти.

Бўстон тифли топиб бу ҳийла,
Ул ўт била куйдуруб фатила.

Ел баргин учурса боғ сори,
Гулрез тўкуб бори чинори.

Гард айлади боғни шабистон,
Яфроғ ани қилди кавқабистон.

Бу ттурфаки юз туман кавокиб,
Туфроқ сори бўлди барча ғориб.

Бир қўзгу ҳар ахтари хужаста,
Зоҳир қилибон сабоғи даста.

Юз кўргузмай не келса ўтру,
Ул навъки олтун ўлса қўзгу.

Сориғ варақ ол обкашдин,
Ошиқ юзи ашки лаълашдин.

Ул ашк чекиб бу юзда хатлар,
Қатра киби ҳар сори нуқатлар.

Ҳар барги шажарға номаи марг
Нуқталари янглиғ айрилиб барг.

Ел сув уза барги асфарафшон,
Мови варақи ясаб зарафшон³.

Йўқ, йўқки, оқар сув тифи софи,
Олтундин ўлуб онинг ғилофи.

Алвон била ток барги раъно,
Раъно каф аро нигору ҳинно.

Ул фасл кетибки гулда сунбул,
Очқай гулгун юз узра кокул.

Лола кафига хизоб бергай,
Зулфиға бинафша тоб бергай.

Бир вакт етибки тунд сарсар
Впқай сув ҳарири узра мармар.

Гул сўгини боғ тоза этгай,
Гардун уза ел хуруши этгай.

Булбул тоимай ўзин азосиз,
Бўлғай пари бўйнига қаро кийз

Чун еттн бу навъ рўзгори,
Учради хазонға навбаҳори.

Гулшанға хазон бўлуб ситеzon,
Ашжорига солди барг резон.

Гулбаргини қилди ер уза паст,
Нахлин қора ерга қилди ҳамдаст.

Ҳам лоласин этти заъфарони,
Ҳам қилди баҳорини хазони,

Чун солди хазон совурди ҳарён,
Гул баргларин учурди ҳарён.

Лайлиғаким эрди хусн боғи,
Жаннат гули бошидин аёғи.

Ул заъф насими тез бўлди,
Бўстониға баргрез бўлди.

Очилди каманд зулфидин тоб,
Жонлар бўйинидин олди қуллоб.

Хусни шаҳин этти заъф ношод,
Тутқунларин очиб этти озод.

Озодлар ўлди тез рафтор,
Тек қолди ҳамонда бир гирифтор.

Қошлари икки қулочин очиб,
"Зўлди кўзи уйларига ҳожиб.

Яъники ҳам анда кирмасун ноз,
Ҳам бўлмасун ул улуска танноз,

Қон ёш этти гулини тоза,
Машшотаи марг урди ғоза.

Яъни «чу ишқ айирса жондин;
Чиккунгдур сурхрў жаҳондин».

Хай сайлидинул рухи арақнок,
Юб ғозау нилу вусмадин пок.

Яъни итуруб хазонда боғи,
Гул бирла бинафша, сабза доғи.

Шаҳди лаби тобдин қурушти,
Йўқ, йўқ бири-бирига ёпушти.

Яъни лабин этти нуктадин банд,
Бўлди учуғ анда мухр монанд.

Чоҳи зақан оғзин очти дилҳоҳ,
Нилин холи қабутари чоҳ⁴.

Яъни бу қабутар ўлгусидур,
Туфроғ ила чу кўмулгусидур.

Ёпти чу етишти бўйла банди,
Гул узра бинафшагун паранди.

Яъни уёқурда меҳри дилкаш,
Юзида бинафш абр эрур хуш.

Бу ҳолда нозанин мусоғир,
Қилди сакароти мавт⁵ зоҳир.

Жазм эттики кетмаги керакдур.
Жон таркини этмаги керакдур.

Хилват талаб айлабон замоне,
Эл касратидин топиб амоне.

Ўз олиға истабон аносин,
Арз этти нуҳуфта можаросин:

«Кей жонинг ўлуб менинг маконим
Ким, жонинга садқа хаста жоним.

Ранжимни ўзунгга олдинг асру,
Дарду аламимға қолдинг асру.

Минг йил ҳам агар тирик бўлойин,
Узрунгни не тил била қўлойип?

Хоссаки гулум хазонға тушти,
Дай ели бу гулистонға тушти,

Бедод сипехр қилди ноёб.
Боғимда гулум аро об.

Сарвимға ажиб сурат ўлди
Ким, тарки чаман зарурат ўлди.

Ҳар ҳол ила кетмагим етибдур,
Бу боғда бўлмоғим кетибдур.

Бу дамки эрур маҳалли падруд,
Қиссамни яшурмоғимда йўқ суд.

Сен билдингу айладинг мадоро,
Мен эмди қилурмен ошкоро:

Бу лаҳзки топшуруб вадиат,
Туфроғ сори айлагум азимат.

Десамки азоға қилма кўп майл,
Ҳар сори оқизма ашқдин сайл.

Юз қилма тапонча бирла мажрух,
Бедод ила ранжа айлама рух.

Ер тутмағуси бу сўз билурмен,
Бир ўзга васиятинг қилурмен

Ким, тутма бу сўг азо кўп,
Кийдурма узоринга қаро кўп.

То мумкин ўзунгга сабр ёр эт,
Таскину шикеб ихтиёр эт.

Тенгри санга сабр ёр қилсун,
Хайлинг уза пойдор қилсун.

Гул борса чаманға бўлмасун дард,
Кун ботса фалакка етмасун гард»⁶.

Кўп бўйла дуолар айлаб они,
Фош айлади нуктаи ниҳони

Қим, «Бўлса, бу мотам ошкоро,
Фаҳм этгуси аҳли кўху сахро.

Шак йўқки менинг ғариби зорим,
Ғам шомида тийра рўзгорим,

Жисмида ҳаёт ёдим ўлғон,
Улмаклиги хайрбодим ўлғон,

Гар дашт уза сайдар этар сабодек,
Гар тоғ аро чирманур садодек;

Бу сўз қулоғиға етгусидур,
Бу ҳодисани эшитгусидир.

Юмкинки қачон бу зор эшитгач,
Бу қиссаи жонгудоз эшитгач,

Рухум сори руҳи истабон йўл
Ўз қолибин айлагай тиҳи ул⁷.

Ё улки буён азимат этгай,
Умрум кунидек бошимға етгай.

Ўздин кеториб фироқ жаврин,
Кўргузгай улусға ишқ таврин.

Туфроғима туфроғини қотғай,
Рұхини менинг сори узотғай.

Жонсиз бўлубон тани низори,
Туфроғ уза ётса жисми зори.

Зинҳорки айлаб эҳтиромин,
Ёнимда ясоғасен мақомин.

Ул жисми шариф худ эрур пок,
Ёшиңг била ҳам юсанг эмас бок,

Қўй кинау лутфу меҳр фан қил,
Жон пардасидин анга кафан қил.

Чирма мени доғи ул кафанға,
Бир жинс кафан ики баданға.

Фарзандек айлаб анга асбоб,
Фарзандинг ила қил они ҳамхоб.

Чун рух ила рух топти пайванд.
Бир маҳд аро ётқур икки фарзанд».

Юмди тугатиб аносига сўз,
Ҳам сўздину ҳам аносидин кўз.

Жонин Мажиун сўзида берди
Ҳаргиз Лайли дегил йўқ эрди.

Чун кўрди аноси бу қаро кун,
Чекти бу қаро гаун ичра бир ун

Ким, бағри сипеҳрнинг тешилди,
Ул нола ўқи гузора қилди.

Эврулди бошиға дилрабонинг,
Андоқки ажал бошиға онинг.

Қўз қўйди тобони узра йиғлаб,
Уйғотғали кирпики қичиғлаб.

Яъни: «Эмас уйку вақти кўз оч,
Хандон чскибон аёғни сўз оч».

Гаҳ қўйниға тортибоп қўлин чуст,
Титраб йиғлаб қучар эди руст.

Яъни анга уйқу ҳаддин ортиб,
Уйғотмоқ учун қўлини тортиб,

Ошуфта сочин гаҳи қилиб жамъ,
Ул тийра тун ичра кўргузуб шамъ.

Яъни: «Кеча қолмади қаронғу,
Кўз очки лҶуносиб эрмас уйқу».

Гах оразига юзин тегурди,
Рұхсориға ашқдин су урди.

Яъни су тегиб юзига ногоҳ,
Сескангай ўз уйқусидин ул моҳ.

Кўп урди бу навъ печ ила тоб,
Кўз очмади маҳвashi гаронхоб.

Уйғонмогидин чу бўлди навмед,
Тушти қуёшиға шоми жовид.

Оқ сочини ёйди навҳа тузди,
Ҳар исчаки урди борин узди.

Оҳидин этиб жаҳоппи маҳрур.
Таскинига сепар эрди кофур.

Кўксини яқодек этти пора
Ким, кўнглидин урди ўт шарора.

Андоқки яқони субҳ этиб чок,
Чеккай шаарини меҳри афлок.

Тирноғларин чу юзга қўйди,
Тирноғ, тирноғча ерлар ўйди.

Уйғонлар ичиндаким сизиб қон,
Кўз чашмаларидек оқизиб қон.

Деб наҳва била бу тортибон вой
Ким, «Не оғир уйқудур бўтам ҳой?

Кўз очки эрур ҳавои равшан,
Қизларга эрур ҳавои гулшан.

Бориға тавофи bog майли,
Мавқуфки майл этарму Лайли.

Юз зевару дур тоқибдуурлар
Йўлунгға сенинг боқибдуурлар.

Марғулаи сунбулунг очойин⁸,
Оlamға абиридин сочойин.

Зоҳир қилаин юғонда они,
Зулмат аро оби зиндагони.

Очқонда ани тараарда қўллар,
Зулматда қилай падид йўллар.

Урмак очилурнинг ўлса дафъи,
Ганжинг уза ташлай икки афъи⁹.

Афъи неки анбарин таноби,
Боғларға кўнгуллар анда тоби,

Вусмадин этай қошингни ранггин,
Кўз туки қиличиға яшил қин.

Кўзунгга савод сурма тортай,
Эл кўзига даҳрни қарортай.

Гулгуна чекарга қилсам оҳанг,
Зам айлай анга бу чехрадин ранг.

Ҳар сори узоринга чекиб нил,
ЁМОН кўз учун ани қилай мил.

Шаҳди лабинг остида қўяй хол,
Ул нуқта кибики ёзсалар «бол»

Холи қўяйин юзунгга ёна,
Бўстон афрўзи ичра дона¹⁰.

Сочинг қидай ўйла миъжар" оро,
Ҳам анда ниҳон, ҳам ошкоро.

Эгнингга солай либоси гулранг
Ким, рангги хирадни айлагай данг

Ясаб сени офати замона,
Гулшан сори айлайн равона.

Қизлар била ул тараф хиром эт,
Дин аҳлиға зуҳдни ҳаром эт.

Мажнун дағи интизор тортар,
Боғ ичра фифони зор тортар.

Сен кеч бориб ул батанг келса,
Истаб сени бедаранг келса.

Сўз айтса не қилай хитобин?
Сўрса сени не берай жавобин?

Ҳам меии, ҳам они зор қилма,
Андин мени шармсор қилма».

Ул бўйла қилиб жаҳонни тийра,
Оҳи била осмонни тийра.

Ташқори ато яланг қилиб бош,
Йиртиб яқо, кўксига уруб тош.

Ялғуз ато йўқки қавму хайли,
Тортиб бу азодавойи-вайли.

Лайлиға солиб бу ҳол тақдир,
Мажнун сўзин айлай эмди тақрир:

Етмиш эди ул қубур ичинда,
Урён ахли нушур ичинда.

Гўристон ичра жопи поки,
Гўр ахли киби вужуди хоки.

Лайлиға чу бўлди нотавонлиғ,
Йиқти ани доги хаста жонлиғ.

Маъшуқ чу дарднок бўлди,
Ошиқни не де ҳалок бўлди.

Онинг била барча ҳол бирла,
Гаҳ туш била, гаҳ хаёл бирла.

Гаҳ пок замиру, гоҳ хотиғ,
Дилдоридин айлаб они воқиғ.

Ул кунга дегинчаким париваш
Бўлди ажал илгидин қадаҳкаш.

Девонада эрди печ ила тоб.
Титраб кўнгли нечукки сиймоб

Ким, етти қулоғиға хуруше,
Айтур эди бу хабар суруш:

«Кей дарду бало сипоҳига шоҳ!
Ишқ ахли қошингда хоки даргох!

Ҳам кишвари дард қаҳрамони,
Ҳам зумраи ишқ ҳукмрони.

Ишқ ахлиға қуллуғунг ҳавасдур,
Қўпқилки ётурға вақт эмасдур

Ким, тушти хазонға тоза боғинг,
Тонг елига учради чароғинг.

Булбуллуғунг ўлса айла парвоз,
Парвоналиғингни қилғил оғоз

Ёр ўлди сафар ишига машъуф,
Ҳамраҳғадурур валек мавқуф

Ҳамраҳлиғинг айлагунгму зоҳир,
Ё бўлсунму ул ой мусофири?»

Девона чу билдиким недур ҳол,
Гарчи тани эрди заъфдин нол.

Қоплон киби секриди ётоғдин,
Ё ўйлаки кўк ғазоли тоғдин.

Юз урди қабила сори ҳоли,
Оғзида тараннуми висоли.

Жон қўлға тутуб нисорлиққа,
Секриб ўзи жонсипорлиққа.

Ҳам ашки нишот анга ёғиндек,
Ҳам пўядада секриди чоқиндек.

Мехри ўти ёритуб жаҳонни,
Бал меҳр киби тутуб жаҳонни.

Не кўнглида қатлдин ҳароси,
Не душманидин ичинда поси.

Эл ваҳм қилиб салобатидин,
Баъзи даду дом оғнатидин.

Урди Лайли эшигига гом,
Дадлар тутубон йирокроқ ором.

Хайл ичра шукуҳидин таваҳҳум,
Андоқки қилиб илик-аёғ гум.

Чун етти ул остонга боши,
Кирди уй ичига бетоҳоши.

Лайли қилибон сафарға ният,
Айларда аносига васият.

Ҳар нуктаки айлабон гузориш,
Мажнунни қил)ур эди сипориш

Ким, кирди уй ичра ёри жони,
Йўқ, йўқки рафиқи жовндони,

Бир-бирга назар кушод топти.
Ҳам бу ва ҳам ул мурод топти.

Жонониға ул фидо қилиб жон,
Бу жоп берибон нечукки жонон.

Ул азм этти чу топти йўлдош,
Бу олмади йўлидин аинг бош.

Эл кирди уй ичра бешумора,
Мажнун сори қилдилар назора.

Жисми ётиб эрди ерга мақрун,
Лайли била бормиш эрди Мажнун

Ҳайрат қилиб ул қабилани лол
Ким, топти вуқуъ бўлмоғон ҳол.

Айлаб бори элни ишқ поки,
Ишқ ичра бу ўлмаги ҳалоки.

Чун таъзият ўтин эттилар паст,
Бу турфа ҳадис ўтти пайваст

Ким, дағн иши бордуур зарурат,
Ул тутқусидур не навъ сурат.

Бори дедилар: «Бу икки ғамнок,
Ҳар шойибаи фасоддин пок

Ким, умрларида ишқи қотил,
Қилмай нафасе аларни хушдил.

Ҳажр ичра тўюб рамида жондин,
Армон била бордилар жаҳондин

Чун руҳлариғадур нихони,
Жаннатда висоли жовидоии.

Нетгай қўшулуб ики бадан ҳам,
Гўр ўлса аларға бир кафан ҳам.

Васл ўлди чу руҳларға хосил,
Туфроққа туфрок ўлса восил».

Ҳам шўх васиятин қилиб ёд,
Барча бу фасорадин бўлуб шод.

Айлаб не кераклик ўлса мавжуд,
Майитни ясаб нечукки маъхуд¹².

Бир наъшқа солдилар иковни,
Жонсиз келину, ўлук куёвни.

Кирди ики жисм бир кафанға,
Йўқ, йўқ, ики руҳ бир баданға.

Бир наъш ила ул ики дилором,
Андоқ эдиким ду дона бодом.

Йўқ, йўқ, дема они икки дона,
Ул дона эмас эди дугона.

Дугоиағаким ики бадандур,
Ҳар бириға бошқа бир кафандур.

Бир дона эди вале ики жузв,
Бир-бирига уйла муттасил узв

Ким, шиддати ваҳдати висоли,
Бермай анга иккилик мажоли.

Донадек ўлуб ики бадан бир,
Дона қобуғи киби кафан бир.

Алқисса ул икки ёри жони,
Топқоч бу висоли жовидони.

Наъш узра ёпиб ҳариру дебо,
Ранги хушу, нақши доғи зебо.

Бош устига элтмак қилиб фан,
Ул ергачаким бор эрди мадфандан.

Тобут ила икки дилрабони,
Мадфандан ичига кириб ниҳони.

Еткурдилар ўз нишонасиға,
Туфроқ ғарибхонасиға.

Туфроққа қўюб аларни ҳайҳот,
Чун тийра уй эрди чиктилар бот.

Ёшурди чу ою кун юзин абр,
Чун гўр бир эрди, бўлди бир қабр.

Ишқ аҳлиға ўчти шамъи уммедин
Ким, ер куйи ботти ою хуршед.

Не ишқ элига шоҳ қолди,
Не хусн авжида моҳ қолди.

Лайли атоси аноси бирла,
Хайли дағи акрабоси бирла

Ҳар кун ики вақт эди йиғилмоқ,
Ул қабр бошида навҳа қилмоқ.

Бир-бир берди мурури айём¹³,
Туфроққа аларға доғи ором.

Эй навҳагар, айла навҳа бунёд
Ким, умр биноси келди барбод.

Гар бўлди ул икки ёр озим,
Не мен қолғуму, не дилнавозим!

XXXVI

Ишқ таърифидаким, айнининг нурлиғ тоби туфрогни «айн» қулур ва шинининг шароралиғ шуъласи кўнгуллар хайлига шайн солур ва қофининг гаронсанг този ҳар кимга юкланса нобуд этар ва нуқталарининг тоза дози ҳар чок кўнгулга тушса лоланинг беш баргидек қонга бўяр¹

Э ишқ, ғариб кимиёсен,
Бал ойинаи жаҳоннамосен.

Ҳам зотинга дарж кимиёлик .

Ҳам ойинаи жаҳоннамолик.

Буким сангадур бу иккидин зот,
Бир-бир қилайин икисин исбот.

Қилдим эса кимиё хитобинг,
Андин ҳам эрур бийик жанобинг.

Берди анга бу натижа гардун,
Ким мисга етишса қилғай олтун.

Инсонники ҳалқ қилди ҳаллоқ,
Йўқ тийнат анга бағайри туфрок.

Сенким анга ошнолик эттинг,
Туфроққа кимиёлиғ эттинг.

Олтун қилдинг узорин онинг
Балким тани токсорин онинг.

Бу навъ ила доғи қилмадинг бас,
Ҳажр ўтиға солдинг ўйлаким хас.

Ул ўтда чу иҳтизоз топти
Андоққи керак гудоз топти².

Ҳар ғашлиғдинки эрди ноқис,
Бўлди бу гудоз бирла холис.

Ҳам олтун ўлуб бу пайкари хок,
Ҳам ўлди бу навъ холису пок.

Чун холису поку беғаш ўлди,
Олтун неки кимиёваш ўлди.

Гарчи ситаму жафо қилурсен,
Туфроғни кимиё қилурсен.

Иккинчи дедим ёруғсен асру,
Андоққи жаҳоннамой кўзгу.

Мунда доғи топилур тафовут,
Ким очса назар билур тафовут.

Ул ойинаким Скандар³ этти,
Пўлоддин ўйла пайкар этти,

Ким, Рум аро чекиб манори,
Боқтурди ани Фаранг⁴ сори.

Чун берди жамолига күшойиш
Кўргузди Фарангдин намойиш.

Топқоч ани бу сифат зиёлик,
Тоқти отига жаҳоннамолик.

Бу навъки ул демиш эмасдур,
Менким не дедим ҳамону басдур.

Хур shedi жаҳонкушой сен-сен.
Миръоти жаҳоннамой сен-сен,

Ким қилди санга назарни равшан,
Кўрди еру кўқдагин муайян.

Чун боққали ихтиёр топти,
Ҳар сорики боқти ёр топти.

Ҳам нақши вужудин этти фони
Ҳам топти бақои жовидони

Бу ишқки бахти комрондин
Холи бўлмай замони ондин.

Гарчи ики навъ ўтти рози,
Аввалғини англағил мажози⁵

Ким, дарду гудозу сўз бирла,
Юз шуълаи жонфурўз бирла.

Чун айлади пок; „лкка мавсуф,
Ул навъ қилур бирорга машъуф,

Ким ишқ аро фироқ ила дард,
Узлукдин этар тамом ани фард.

Бил сўнграғи ишқни ҳақиқий
Ким, давлат эрур анинг рафиқи.

Аввалғи вужудин этса зойил,
Чун бўлса икинчисига мойил.

Йўқ-йўқки икинчи они чекса,
Кўнглига висол тухмин экса,

Ул навъ кетурса турктози⁶
Ким, қолмаса сурати мажози,

Мазҳардин кўрмайнин нишони,
Мазҳарда ўзини топса фони,

Мақсуд будур, ҳаётдин бу,
Бал хилқати коинотдин бу.

Мажнунга бири бўлуб мусаллам,
Бахра топти икинчидин ҳам.

Эрмас эди ўзидии бу ишлар
Бал ишқдин эрди ул кашишлар.

Ҳаркимгаки ишқ юз кетурса,
Ё машъали шавқ шуъла урса,

Тоғ эрсаки сув қилур вужудин,
Нобуд этар набуду будин

Тур узра тажалли айлагач фош,
Чайқалди сув янглиғ ул қатиғ тош

Бу шуъла қўнгулга тушса кори,
Куймақда анинг не ихтиёри.

Бу ўт не кишига бўлса рўзи,
Куйдурса не тонг жаҳонни сўзи.

Ишқ ичраки жисми тўлғонур бил,
Ул навъдурурки ўт уза қил.

Тонг йўқ бу ўт этса ашқ аро ғарқ,
Ёмғур ёғар андаким тушар барқ.

Гар ашқ бу ўтни айламас кам,
Ёмғур сувидин чоқинға не ғам?

Ким зарқу риёву шўр бирла,
Ошиқ этар ўзни зўр бирла,

Ишқи ўти бўлмас элга жозиб,
Андоқки, зиёда субҳи козиб⁷.

Рангин кўпалак эрур дилафрўз
Парвона киби эмас жигарсўз.

Ошиқ дема кимни кўрсанг асфар
Ким бўлмади заъфарон муасфар,

Бежазб сариг эрур риёлик,
Самғ айлай олурму каҳраболик.

Сафратда нечаки қилса тавбих,
Олтун била тенг бўлурму зирних⁸.

Ҳар оҳки шайдға ёвуқдур,
Не иссиғ ул оҳу, не совуғдур,

Ошиқ совуғ оҳ чекса ногох,
Оламға солур ўт ул совуқ оҳ.

Чун урди хазон ели совуқ дам,
Ёпроқни қурутди, чўркади ҳам.

Бедард кишики ашқ тўккай,
Ул қатрадуурки мушк тўккай.

Сўз аҳли эрур тўқар замон ёш,
Бир шамъки ашкин этса дурпош.

Ишқ ўлди кишига боиси дард,
Қилмоқ ики кавн фикридин фард

Парвонани ишқ этмаса маст,
Ургайму ўзини ўтқа пайваст?

Улдамки куярда кечти жондин,
Не фикри анинг ики жаҳондин?

Телба ўзин ўтқа солса ногох,
Кавнайн ишидин қачондур огох.

Ут секриса тифл эмас хабардор,
Ким ҳирқатида не навъ асар бор?

Кўрган киши ўт кўрар забона,
Куйган киши кўргузур нишона,

Ким ишқ насибидур азалдин,
Ул ишқ эрур барий⁹ халалдин.

Парвонада холлиқ қаноти,
Ишқ ўтидин ўлди доғ зоти.

Бу доғдин ибтидойи аҳвол,
Ишқ этмади они фориғулбол¹⁰.

Бу ишқ ўтиға давому бўлғай?
Ҳар ким тиласа равому бўлғай?

Ёраб, мени дардманди маҳжур,
Ким ишқ ўти жоним этти маҳрур.

Бу ўтдин кўнглум этма маҳзун,
Бал шавқини қил дамодам афзун.

Ҳам ахгаридин таним қурутқил,
Ҳам шуъласидин кўзум ёрутқил.

Оҳимники дудидин нишон эт,
Ул дуд ила кўз ёшим равон эт.

Кўнглум қушиким самандар ойин,
Оташкадасида топти таскин,

Сочқил шарапидин анга дона,
Бер ҳемаси узра ошёна.

Ул дона била тўқ айла они,
Бу шуъла аро йўқ айла они.

Ёқ муғбача шуълаи мажуси
Ким, дуди ғамимдур обнуси¹¹.

Яъники муғона соғаринг ол,
Бир соғар ила ичимга ўт сол!

XXXVII

Шаҳзодаи сипеҳр жсаноб ва сипеҳри хуришед интисоб, яъни Султон Увайс Баҳодир мадҳида сўз интиҳоси ва насойиҳ бисотида кўп лаъл ва дурри макнун ва мавоиз хонида фавоқиҳ ва ниами гуно-гун ул ҳазратқа қулоққа олмоқ ва оғзига солмоқнинг салоси¹

Эй соқийи давр! Бир қадаҳ тут,
Хузн аҳлиға соғари фараҳ тут.

Аввал қадаҳингни айла гардун,
Қўйғил анга бодаи шафақгун.

Чун бўлди лаболаб ул пиёла,
Қил они менинг сори ҳавола.

Кўргач ани хушдин боройин,
Бир дам била они сипқоройин

Ким, тоимасун ул сипехри согар,
Атрофида қатрадин бир ахтар.

То сўзда фалак нишонлиғ айлай,
Ахтар киби дурфишиоилиғ айлай.

Топқач дури баҳру лаъли кони,
Шахзода нисори айлай они.

Шахзодаи маъдалатшиор ул,
Етти ато шоҳу шаҳриёр ул².

Султони замон, Увайс ул шоҳ³
Ким, чарх анга келди хоки даргоҳ.

Зотига сиришта иззу тамкин,
Ҳам лутф ишида чуст ҳам кин.

Кин андаки, бўлса разм ҷоғи,
Лутф андаки, ичса базм аёғи.

Базм ичра демайки барча авқот,
Махлуқ анга лутфи маҳздин зот.

Зотида ҳаё била адаб ҳам
Ул навъки амму холу аб ҳам⁴.

Табъида сахо била шужоат
Даҳр этса не тонг анга итоат.

Васфида неча дейилса маъни,
Гардунни бийик демак, не яъни.

Ҳам ақд ила будурур мувоғиқ
Ким, улки сўз ичра бўлса содик,

Сафҳа уза килк этиб равона,
Ёзғай неча панди мушфиқона.

Эй гулшани мулк сарви нози!
Қай нозки, сарви сарфарози!

Чу бир неча сўз қулоққа олғил,
Балким неча дур қулоққа солғил.

Билким не жаҳондадур вафое
Не умр биносиға бақое.

Ҳам сув узадур жаҳон қарори,
Ҳам ел била умрнинг мадори

Ким, тупроғу сувға шод бўлғай,
Елга қачон эътимод бўлғай?

Юз йил киши гар жаҳонда шахдур,
Йўқ эрса гадойи хопақаҳдур.

Марг аждари чун оғиз очар кенг,
Ютмоққа шаҳу гадо эрур тенг.

Гар айш аро сен ва гар ғаму дард,
Ҳақ ёдидин ўлма бир замон фард.

Ҳам қаҳриға боку тарсгор ўл,
Ҳам раҳматидин умедвор ўл!

Шаҳлар десангўлғай олинга паст,
Паст ўл дарвешларға пайваст.

Топсанг неча шаҳлар узра шаҳлик
Фақр аҳлиға айла хокираҳлик!

Бўл банда ато-аноға яксон
Ким, ҳақ деди волидайн эҳсон⁵.

Қуллуқларип айла расму одат,
Кавнайн аро бил муни саодат.

Давлат талаб айласанг худодин,
Бош тортма шаръи Мустафодин⁶.

Жаннатқа борурға истасанг йўл,
Бу жода бирла мустақим ўл.

Нафс айласа фисқ ила табаҳкор,
Ҳақ оллида ўзни бил гунаҳкор.

Чекса гунаҳ ўти шуъла пайваст,
Қил они надомат ашқидин паст.

Тоат қилу кўзга илма они,
Кўрмак била ҳеч қилма они.

Тоатқа риёни айласанг зам,
Соғинмағил они фисқдин кам.

Журмеки ёнидадур надомат,
Ул келди нажотдин аломат.

Ким чекса қадаҳ ниёз бирла,
Хушроқки риё намоз бирла.

Чун тенгрига зохир ўлди тоат,
Ҳам шаръ тариқиға итоат,

Андин сўнг шоҳ хизматин қил,
Ул зилли илоҳ⁴ хизматин қил.

Топсанг қаю ишта муддаосин,
Саъй айлаю ҳосил эт ризосин.

Шоҳики атонг анга ағодур,
Ул санга ағодуру атодур.

Бу икки атоға қил ўғуллук
Йўқ-йўқки, бу икки шаҳға қуллук.

Бу навъ ики жаҳон худованд
Ким, сен бўлдунг аларға фарзанд.

Уздин икисинп айла хушнуд
Ким, дуняю охиратдадур суд.

Қул бўлсанг аларға шоҳсен-сен,
Доройи жаҳонпаноҳсен-сен.

Бўлса биридин ризо бағоят
Етса яна биридин иноят

Ким, бир кишварға ҳукм сурсанг,
Иқболу шукуҳ кўсин урсанг,

Зинҳорки зулм риштасин уз,
Инсоф ила адл қасрини туз.

Мулк аҳлиға меҳрибонлиқ айла,
Андоқ рамаға шубонлиқ айла.

Ким бўрилик этса қовла оии,
Ул ер ити бирла овла они.

Бедоди етар замонда асра
Кўйни бўридин амонда асра!

Мазлумға золим этса бедод,
Додин бериб айла хотирин шод.

Мақсудини айлай олмаса арз,
Такрор ила сўрамоғини бил фарз.

Лутф айла ани сўпарда ойин,
Ким топқай изтироби таскин.

Таскин била англа ҳалотини,
Адл айлабон ол малолатини.

Не зулм қилурға элни қотқил,
Не зулм қўлин ўзунг узотқил.

Қассобдин ўйға гар хўришдур,
Ултургали они парваришдур.

Уйға не асиф қилур бу парвон,
Ким, ўлсау биҳи келса харвон⁸.

Эл молин ўзунга мол билгил,
Хайлин ўзунга аёл билгил.

Яъни нечук асралур аёлинг,
Махфуз нечукки турса молинг.

Андок бори эл аёлии асра,
Ўғридин амонда молин асра.

Бедодға борса халқ моли,
Маҳшар куни шаҳфадур саволи.

Гар шаҳрда истасанг раёсат,
Саҳрода анингдек эт сиёсат,

Ким дағдаға тоимағай мухожир,
Хоҳи гузарию, хоҳ тожир.

Тожирғаки даст топти раҳзан
Ногаҳдур анинг ёнида каҳзан.

Бу турфаки ҳар не қолса андин
Чун шаҳрға етти бийм жондин,

Тамғочи этиб бошиға жавлон,
Хардам тилагай закоти ҳавлон⁹.

Мундоқ нималардин эҳтиёт эт,
Чун нафъипа топтинг инбисот эт.

Ҳар фисқ хаёли қилса хотир,
Тенгрини бошингда англа ҳозир.

Нафсингға не зулм бўлса мақсуд
Шахпи илайингда англа мавжуд.

То барча ишинг дегандек ўлғай,
Кўнглунг нечук истагандек ўлғай,

Дунёда ишинг бутуб камоҳи,
Уқбода ҳам ўлмағай табоҳи.

Дин жонибидин етиб кушодинг,
Етгай ики даҳр аро видодинг.

Соқий, қадаҳики шаҳзода,
Тутқай манга ул қадаҳда бода.

Ложуръа¹⁰ бурун ўзи сумургай,
Ул навъ маага дағи ичургай.

XXXVIII

*Бу дард навҳаси иттомининг тараннуни ва бу ҳасрат номаси ихтитомининг тақаллуми ва
тартиби авзоининг фасонасин тузмоқ ва тақсими авторининг таронасин кўргузмоқ ва савҳу
хато арқомига эътироф варзши этиб ҳақдин ул бобда талаби омирзии қилмоқ¹*

Юз шукрки бу фасонаи дард,
Ҳар лафзида юз нишонаи дард.

Жон пардаларидин анда авроқ,
Жондин бериб ул варакни ушшоқ.

Ёзғонда мидоди кўз қароси,
Ёзғон қора қайғу можароси.

Ҳар ёзғон алиф келиб нишонда,
Бир кесган алиф нишони онда.

Нуқта асари ниҳон тикоидин
Йўқким, қора солмоғон тугондин.

Ҳар доли аниң қади хамида,
Дард икки ёнида орамида.

Айни нечаким назарга кслган,
Ул наълки ҳажр аро кесилган.

Сўз бошлари ичра ҳарф бар ҳарф,
Бу қондин ўлуб ёзарда шингарф.

Сафҳа юзи дард жилвагоҳи,
Мистар хатн ҳажр шоҳроҳи².

Андуҳ сипоҳига тушуб шўр,
Жон мулкин олурға келтуруб зўр.

Ҳар сатр келиб ясоли анда,
Парҳош элидин мисоли анда.

Йўқким, бори меҳнату ғам аҳли,
Ғам дашти ичинда мотам аҳли.

Мажнун ғамидин бори азолик,
Лайли ўлуми учун қаролик.

Яъни бу сифат фироқнома,
Бўлди манга қатратрез хома.

Сўгин нечаким узоттим охир,
Йиглай-йшлай тугаттим охир,

Эй боди сабо, қарор тутма,
Тинмоқни мизожинга ёвутма.

Кез кишвару, тоғу, дашту, води,
Етмай қўйма жаҳон саводи.

Ишқ аҳлиға даҳр аро нидо қил,
Бу қисса туганганин адо қил!

Ҳар қайдаки бўлса бекароре
Оворау тийра рўзгоре,

Барча бу тараф азимат этсун,
Тинмай нафасе қошимға етсун.

Кирсун бу саводи аъзам ичра,
Кезсун бу билоди мотам ичра.

Бу хиттаки ишқ кишваридур,
Саргаштаи меҳри ховарийдур.

Ишқ аҳли учун мадорис онда.
Дард аҳли тутуб мажолис онда.

Ҳар кимдаки бор эса хаёле
Касб этмак ишқ аро камоле,

Бу мадрасада ясай висоқин
Хужра аро соз этай яроқин.

Аввал сабақин ниғориш айлай,
Ул мадрасада сипориш айлай

Ким, олиға қўюб ул варажни
Десун бирор анга ул сабақни

Ҳар кимсага улча қобилият,
Кўрсун сабақи ғаму балият.

Бор анда ғизо ғами жигартоб,
Сув ўрнида қатра-қатра хуноб.

Кундуз ўқумоқ бало ҳадисии,
Ишқ ичра юз ибтило ҳадисин.

Шом ўлса емак чароғ дуди,
Андух ўти бирла доғ дуди.

То ҳар ким иши қилиб баромад,
Ишқ аҳли аро бўлуб саромад.

Мағзи аро тушса ишқ жўши,
Чикса унидин бало хурӯши.

Мехр ўтиға ўртаниб вужуди,
Ёшурса куёш юзини дуди.

Оҳи ели туфроғин учурса,
Ашки суви ўтини ўчурса.

Ҳам жисмидин ўлмаса асар ҳеч,
Ҳам кўнглидин ўлмаса хабар ҳеч.

Бу хиттаниким қилиб иморат
Эл кирмагин айладим ишорат.

Ул икки ягонаи замона
Ким, нишқда келдилар ягона.

Чун чиқтилар ушбу хокдондин
Жаннат сари бордилар жаҳондин.

Мунда берибон қарор аларға,
Олий ясадим мазор аларға.

Айвон била тоқ бешумора,
Ул навъки гунбазу манора.

Ул чарх киби рафиъ гуибад
Ким, бўлди алар икковга машҳад.

Қандили ичинда шамъ мастур
Кеча анга баски тўкулуб нур.

Лутф ичра кабутари паридек,
йўқ-йўқки, ҳарам кабутаридек.

Ожиз бўлуб ул дағи бир ишта,
Азбаски қанот уруб фаришта.

Беишқقا анда бор бўлмай
Завқу тараб ошкор бўлмай.

Беишқ қўрунмай анда кўзга
Ҳарён зойир малакдин ўзга.

Бу хайлки тортибон ғаму дард,
Ҳарким ғами ишқ аро чиқиб фард

Ким, барча тутуб мусаллам они
Ул пардада йўл топиб ниҳони.

Чун бу ҳарам ичра бўлди маҳрам,
Юз файз етиб юзига ҳар дам.

Ёраб ангаким мурод эрур ишқ,
Сармояи эътиқод эрур ишқ.

Бу равза сори кетургил они,
Бу мартабаға етургил они.

Ҳар дам яна завқу ҳол бергил,
Ишқ ичра анга камол бергил.

Ҳам ишқини жовидони айла,
Ҳам ишқда они фони айла.

Ногюкки бўлса ишқдин ёт,
Ошиқ кўюб эрса ўзига от.

Қон ёш тўкуб ўйлаким суроҳи³,
Тўфони фасод ичинда роҳи.

Кўргузмак нши йилон киби печ,
Йўқ заҳрдин ўзга кўнглида ҳеч.

Ишқ ичра тутуб ўзини номи.
Мақсуд анга бўлса нафс коми.

Ул ком ила кўнглини овутма,
Бу равза сори ани ёвутма.

Мен хастаки бу рақамни чектим,
Тахрири учун қаламни чектим.

Ёзмоқта бу ишқи жовидона,
Мақсадум эмас эди фасона.

Мазмуниға бўлди рух майли,
Афсона эди анинг туфайли.

Лекин чу рақамға келди мазмун,
Афсона анга либоси мавзун.

Бу эрди ғаразким ул гурухе
Ким, сўзда аён қилинб шукухе,

Бу нома учун бўлуб рақамкаш,
Сафҳа гозин эттилар мунаққаш.

Гар нукталари жаҳонни тутти,
Ғавғолари инсу-жонни тутти,

Чун форси эрди нукта шавқи,
Озроқ эди анда турк завқи,

Ул тил била назм бўлди малғуз.
Ким, форси англар ўлди маҳзуз⁴.

Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят

Ким, шухрати чун жаҳонға тўлғай,
Турк элига доғи баҳра бўлғай.

Невчунки буқун жаҳонда атрок⁵.
Кўптур хуштабъу софи идрок.

Гар модда камрак эрса не ғам
Чун завқдур асл ул эмас кам⁶.

Инсонға эрур камол матлуб,
Андии дағи дарду ҳол матлуб,

Ҳар кимга улум бўлса восил,
Гар дардию ҳоли йўқ не ҳосил?

Ўт солса жаҳон элига Мажнун,
Бир куйгучи бўлғуси Филотун⁷.

Анқони киши қачон қилур ёд,
Ул лаҳзаки булбул этса фарёд?

Сомиъ неча бўлса дардпарвард.
Афсонада ҳам керакдуур дард.

Эшитгучи бўлса дардпайванд,
Бордур ичи онинг ўтқа монанд.

Қил ўтқа назораким куяр чоғ,
Сув ўчурур они, ёндурур ёғ.

Мен доғи бу майниким сузубмен,
Туркона суруд анга тузубмен.

Эл қўнглига андин ўлғуси жуб
Ким, келди бу навҳанинг мунги кўл.

Мунглуғ мену мунг била паёмим,
Мунглуғ кишилар сўзи каломим.

Шак йўқки қачонки бу ўқулғай,
Ким ўқуса хотири бузулғай.

Кўздин чу оқизса ашқ сайли,
Мажнун киби ёд этарда Лайли.

Номамки юзин қаро қилибмен,
Исёну гунаҳ аро қолибмен.

Ул сув етибон юғай қаросин,
Ёзғон бори журм можаросин.

Ёраб, бу рақамки бўлди марқум
Ҳар ким ўқумоқдин этса маълум.

Ҳарнеки ўқур таамул этса,
Деган ғаразим тахайюл этса,

Айб истамак ўлмаса муроди,
Бер борча хунар сори кушоди!

Боғла оёғига ишқ домин,
Қуй бўғзига дарду шавқ жомин.

Занжири жукунға баста айла,
Бу бандин анга хужаста айла.

Қилсанг ғами ишқ ила ани шод,
Бергил мени доғи кўнглига ёд!

Шояд бу маҳал бир оҳ ургай
Ким, гарди жаройимим учурғай.

Ул ел учуруб тани низорим,
Раҳмат уйида бериб қарорим.

Исёнима афв бўлғай омин.
Ёрабки, б»у навъ бўлғай омин.

«Лайли ва Мажнун» ҳақидаги қисса араб халқлари орасида кенг тарқалгани ва ғоят машхур бўлгани ҳақида академик И. Ю. Крачковский шундай ёзган эди: «Шарқда Лайли ва Мажнун Фарбдаги Ромео ва Жульєттага нисбатан машҳурроқдир».

Ибн Қутайба, Ал-Жоҳиз, Абу Бақр ал-Валибий ва бошқа араб олимларининг асарларида Лайли ва Мажнун ҳақидаги турлиғуман ривоятлар берилади. Бадий адабиётга келганда Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Ашраф, Жомий, Амир Шайхим Суҳайлий қаламига мансуб достонлар яратилди. Туркий тилда эса Гулшахрий, Ошиқ Пошо, Шаҳидий каби шоирлар Лайли ва Мажнун орасидаги ишқ саргузаштлари ҳақида ўз достонларида айрим парчалар бердиларки, «бу парчалар Лайли ва Мажнун афсонасининг туркий тилдаги дастлабки куртаклари сифатида аҳамиятлидир» (Т. Аҳмедов. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони. Т, «Фан», 1970, 29-6).

«Лайли ва Мажнун» Алишер Навоий «Хамса»сининг учинчи достони бўлиб, 1484 йилда ёзилган. Достоннинг кириш бобларидан бирида Навоий анъанани давом эттириб, бу мавзуда асар ёзган салафларини чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олади. Улардан фарқли ўлароқ асарини туркийда ёзганини алоҳида таъкидлайди.

Навоий Низомийнинг достонини «қалъя»га, Дехлавийни ки яхши безакли «қаср»га ўхшатиб, ўзининг достонини эса «қалъя» ва «қаср» атрофидағи шаҳар ва боғларга қиёс этади. Шоир ўз асарини «Фироқнома», «Номай дард» деб ҳам атайди¹.

«Бу достоннинг асосий ғояси ҳам, қаҳрамонлари ҳам, сюжети ҳам Низомийда қандай бўлса, Хусрав Дехлавий, Жомий, Навоий, Фузулий ва бошқаларда ҳам шундайдир. Шунга қарамай, бу авторларнинг ҳаммаси оригинал асар ёзган. Чунки бу қиссани ҳар қайси санъаткор ўзи яшаган тарихий шароитдан келиб чиқиб, ўз индивидуал стили ва шоирлик темпераменти билан куйлаган» (Қаранг: А. Ҳайитметов. Навоийнинг ижодий методи масалалари, Т., 1963, 117-6.).

«Лайли ва Мажнун»нинг бошлапиш қисми бир неча анъанавий боблар билан бошланади.

1. Шарқ мумтоз адабиётида аниқ анъана мавжуддир. Унга кўра ҳар қандай асар Худонинг мадҳи— ҳамд, ундан илтижо — муножот, Муҳаммад лайғамбар таърифи — наът каби маҳсус боблар билан бошланади.

Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достонининг I боби ҳам худди шу анъанага мувофиқ Худомадҳига бағишлилангандир. Унда шоир даврнинг буюк сўз устаси ва файласуф олими сифатида оламнинг яратилиши, тун, кун, ой, қуёш, юлдузларнинг, баҳор, куз, қиши фасллари ва улардаги табиатнинг ўзинга хос жилолари, инсоннинг табиат ичидаги яратилиши, йўқдан бор, бордан йўқ бўлиши — булар ҳаммаси Худонинг бекиёс қудрати ва улуғлигининг ифодаси эканини таъкидлаб, унга ҳамду санолар ўқийди. У ўзининг тажаллисн билан ҳамманинг дилига завқ бағишлийди. Навоий яратувчиннинг «ҳар сенидаги тажаллиси жаҳонда Лайли бўлиб кўринади, жилва қиласи, унинг бу хусусиятн эса яратилганларни Мажнун қилмоқдир»,— деб ёзади:

Эй ҳар сориким, қилиб тажалли,
Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.
Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин.

Навоий ўз даврининг мукаммал билимли фарзанди. Уни илоҳ илмидан четлаб тасаввур қилпш

¹ Изоҳларни тузишда «Лайли ва Мажнун» достони юзасидан яратилган тадқикотлардан, Алишер Навоий «Асарлар»и ўн беш жилдлигининг саккизинчи жилдига Порсо Шамсиев тузган изоҳлардан, достоннинг насрый баёнидан (Амин Умарий ва Хусайнзодалар тузган насрый баённи тузатиш ва тўлдиришлар билан қайта нашрга тайёрловчилар Ваҳоб Раҳмонов ва Наим Норкулов. Т., 1976) ва шоирнинг ўз асарларидан фойдаланилди.

мумкин эмас, албатта. Ҳозирги янгича фикрлаш жараёнида шоир асарларини унинг илоҳга, тасаввуфга оид қарашлари билан боғлиқ ҳолда ўрганишга эътибор берилмоқда. (*Қаранг*: Н. Комилов ва Б. Эралиев. «Ишқ оташининг самандари», Шарқ юлдузи. 1991, 11). Жумладан, «Лайли ва Мажнун» достони соф илоҳий севги асари сифатида таҳлил этилади. Ваҳоланки, Навоийнинг буюклиги ва мутафаккирлиги шундаки, «Лайли ва Мажнун»да гарчи тасаввуфга оид талқинлар бўлса-да, воқеалар замирида киши қалбини ларзага соловучи фожиавий-мажозий ишқ қисмати, ижтимоий адолатсизлик тасвири шу қадар ҳаётий тасвирланганки, бундан шоирнинг ўзи ҳам қаттиқ изтиробга тушади ва «Йифлай-йифлай тугатдим охир» деб қиссага якун ясади. «Лайли ва Мажнун» достони дунёвий адабиётнинг энг гўзал намуналаридан бири саналади.

Мажнун — телба, девона, жинни демакдир. «Шарқдаги энг машҳур қаҳрамонлардан. Қадимиј араб манбаларининг шаҳодат беришича, Мажнун тарихий шахс бўлиб, Арабистондаги Бани Омир қабиласига мансуб бўлган. Мажнуннинг ошиқлик қисмати ҳақида Шарқда жуда кўп ривоятлар тўқилган. У Низомий, Дехлавий, Навоий каби улуғ санъаткорларнинг ижодида фожиавий қаҳрамон сифатида ўрин эгаллаган». (Алишер Навоий, мукаммал асарлар тўплами. VII том, 359-6). Худди шу фикрлар Лайлига ҳам тааллуклидир. Лайли араб манбаларида кичик эпизод образ — кўринишга эга бўлган. Ибн Кутайба ўзининг «Китоб уш-шеър ваш-шуаро» номли асарида Лайли ҳақида сўзлаш Мажнунни гапиртириш учун асосий калит эди, деган муҳим фикр билдиради. Низомийдан бошлаб, бу фикр маҳорат билан ривожлантирилди ва Лайли достонда мукаммал, етук, баркамол аёл образига — севги ва вафо рамзига айлантирилди. Айни вақтда достонда Навоий Лайли ва Мажнунлар образи орқали мажозни ошиқ-маъшуқлар тимсолини гавдалантирган.

2. Ушбу байт «Хамсанинг 1960 йил нашрида тушиб қолган. Биз уни «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матни асосида тикладик.

3. *Жаллат алоуҳу еа шаънуҳ*—арабча: унинг эзгуликлари ва шаъни улуғ демакдир.

II

1. Мазкур бобда шоир худога муножот қилиб. уни борлиқни яратган ягона ва олий зот деб қарайди ва ўз гуноҳларини, хатоларини кечиришни илтижо қиласди. Шоир достонни ёзишга киришар экан, худодан ўзига мадад ва кўмак сўрайди. Бунда Навоийнинг илоҳга ишончи, юксак эътиқоди, диний қарашлари ўз ифодасини топгандир.

Навоийнинг умри охирларида ёзилган ва шоир таваллудининг 550 йиллиги муносабати билан турли (ўзбек, рус, инглиз, немис, форс) тилларида чоп этилган «Муножот» асарида эса унинг достонлари таркибидаги аввалги бобларидаги муножот яхлит, кенг кўламда ёритилиб, адабнинг бу хусусдаги ғоявий нияти баён этилади. (*Қаранг*: Алишер Навоий. Муножот. Т., 1991. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи С. Фаниева).

Муножотларда руҳий, маънавий поклик, имон ва эътиқод соғлиги инсон камолоти учун ҳаётий зарурат экани таъкидланади.

Навоий Оллоҳдан илтижо қилиб ёзади:

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асрү осон.

Боқ дарду малолатимға, ёраб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ёраб,

Лутф айла ўзум сори нўлум чек,

Чектинг чу йўлум тутуб қўлум чек...

Чун олимга қўймадинг ёвуз йўл.
Сайр ичра насибим айла туз йўл.

Шукрунгға тилимни қойил айла,
Саждангға бошимни мойил айла.

Ўксутма ҳидоятингни мендин,
Кам қилма инояtingни мендин...

Хар қиссада шукр сол тилимға,
Хар ғуссада сабр бер илимға...

2. *Шайанлиллоҳ* — арабча: худо йўлида бирор нарса (бер!) демакдир.
3. *Моарафнок* — арабча: сени етарли танимадик, маъносини билдиради.
4. *Ана афсаҳ* — арабча: мен сўзга чечанман, демакдир.
5. *Лоухси* — арабча: сон-саноқсиз, санай олмайман, деган мазмунни англатади.

III

1. Ушбу бобда Навоий Муҳаммад пайғамбар мадҳига ўтади. Шоир Муҳаммад пайғамбар ислом динининг асосчиси, худонинг ердаги расули ҳамда анбиёларнинг охиргиси, унинг барча яхши хислатлари, каломи эл учун ўрнак ва табаррук экаплигини таърифлайди.

Муҳаммад пайғамбарнинг ҳар бир сўзи мусулмонларга ҳам қарз, ҳам фарз деб таъкидланади:

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг элга фарз янглиғ...

Рухсорики келди қурси хурshed,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

2. *Кашишамси нисфуннаҳр* — арабча: кун ўртасидаги (жазирама) куёшга ўхшайди, деган маънони англатади.

3. *Кунту набийян* — арабча: «Мен пайғамбарман», деб бошланадиган ҳадисга ишора.
4. *Жибрил* — Жабраил сўзининг қисқарган шакли. Худо билан пайғамбар ўртасида воситачи, ваҳий келтирувчи фаришта номи.
5. *Сураймон* — исломда пайғамбар ва шан — шавкатли подшоҳ ҳамдир. Ривоятларга кўра, унга еру осмон, шамол, деву пари, барча ҳайвонот олами бўйсунган. Униш тахтини девлар қўтариб шамол учириб, кушлар эса бошига соябон бўлпшар экан. Бир Кун Ҳудҳуд Сураймонга Сабо шахри ва унинг маликаси Билқис ҳақида хабар келтиради. Бу икки байтда шунга ишора қилиб талмех орқали Жабраилнинг Муҳаммад пайғамбарга пайк — хабар етказишиб туришини Ҳудҳуднинг Сураймонга хабар етказишига қиёс этилмоқда.

IV

1. Диний манбаларга кўра, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Қуддусга бориши ва у ердан Буроқ отига миниб кўкка чиқиши ва худо билан мулоқотда бўлиб қайтган туни — Меъроҷ туни деб аталади. Мазкур бобда Навоий анъанани давом эттириб, шу воқеани зўр маҳорат билан тасвирлайди. Бунда Муҳаммад пайғамбарнинг сайёralар, юлдузлар, ўн икки бурж аро кўкка

кўтарилиши тасвири ажойиб манзара касб этади. Навоий илми нужумдан яхши маълумотга эга бўлганлиги сабабли сайёра, юлдузларнинг номларинигина амас, уларнинг хусусиятларини ҳам кўзда тутади на ташхис санъатидан фойдаланиб, коинотдаги жонсиз нарсаларни инсоний сифатларда жонлантиради ва Меъроҷ тунининг мўъжизавий ҳолатини тасвирлайди: «Гардун кўзини унинг- пайғамбарнинг юзига очади, анжум эса дирамин юзига сочади»; ҳаммаёқда уни хуррамлик билан кутиб оладилар:

...Баҳром кўриб бийик жанобин,
Ташлаб қиличин, ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рикоби,
Иш анға саодат иктисоби.

Сойислиғига Зуҳал уруб фол.
Газ дастаси била қўлида гирбол.

Савру Ҳамал айлабон фиғонлар,
Курбони анинг қилурга жонлар...

Баҳромни Мирриҳ ҳам дейдилар; Форсларда Баҳром, юононларда Марс сайёраси. Уни уруш ҳомийси ҳисоблаганлар. Қадимги илми нужумга кўра Баҳром бешинчи фалак сайёраси бўлиб, ердан кичик, тўртингчи ўринда туради. Бу байтда шоир Муҳаммад пайғамбар Меъроҷга кўтарилиганда, уни кўрган Баҳром қўлидан қиличини ташлаб, отининг рикоби - узангисини ўпади, дея таърифлайди. Шоир бу воқеанинг мушоҳидлари сайёralар эди, демоқчи бўлади.

Биржис — Муштарий (Юпитер) сайёрасининг форсча номи. Илми нужумда бу сайёрани «Саъди акбар» ва «Фалак қозиси» ҳам деб юритилади, жойи бешинчи фалакда дейдилар. Шоир бу байтда Муҳаммад пайғамбар отининг узангисини Баҳром ўпди, кейин Биржисга рикоби етишти ва бундан у ғоят саодатманд бўлди, дейди.

Зуҳал — Сатурннинг арабча номи, Кайвон ҳам дейилади. Жойи олтинчи фалакда экан. Шоир бу байтда Зуҳал сайёраси Муҳаммад пайғамбарга отбоқар бўлишни орзу қилганини таърифлайди.

Савр — эски астрологияда осмондаги ўн икки буржнинг иккинчиси. Қуёш йили ҳисобида апрель ойига тўғри келади.

Ҳамал — ўн икки буржнинг биринчиси, унга қуёш март ойида киради. Қуёш йили ҳисобида биринчи ой номи март ойига тўғри келади

2. *Вал-Лайли изо яғио* — арабча: тун қоронғуси билан қасам ичаман.

3. *Мозоғ* — арабча: Муҳаммад пайғамбар ўзи ва кўзи мадҳ этилган оятдаги сўз.

4. *Ва мотага* — арабча: Муҳаммад пайғамбар мадҳ этилган оятдаги сўз.

V

1. «Олдида гавҳар бир қатра сувдек туюладиган сўз гавҳари васфида бир неча сўз демоқ. «Беш хазина»си олдида Қорун хазинаси вайронадек кўринадиган Ганжа ҳакими таърифида ганж сочмоқ: Кашмир жодулари унинг олдида ип эшолмайдиган Ҳинд сехргарини унинг гавҳари шодасига тизмоқ ва ўз назмнинг чурук ипини ва узуқ торини ҳам уларга уламоқ».

Бу бобда Навоий ўзидан аввалги салафларининг «сўздан қандай фойдаланганлари ҳақида, сўзнинг қиммати, уни ҳеч қандай дурру жавоҳирлар билан тенгглаштириб бўлмаслигини, сўз бир денгиз бўлиб унинг тубида чексиз маъно олами яшириниб ётганини таъкидланди. (*Қаранг: Лайли ва Мажнун. Ўзбек адабиёти тарихи, 2-жилд, 1977, 259-б.*).)

2. *Қорун* — беҳисоб бойликка эга бўлган диний афсонавий шахс. Навоий ўзининг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Қорунни Мусо пайғамбар қариндошларидан экани, илму фазилатда ўткир, айниқса, кимё фанида моҳир, қобилиятли киши бўлганини ёзади. Кейинча, у кўп олтин тўплаб, катта бойликка эга бўлади. Хазинаси билан бирга унинг хасислиги, имонсизлиги оша боради. У худони ҳам тан олмай қўяди. Мусонинг уни динга, эътиқодга чақиришига ҳам парво қилмайди. Натижада Мусонинг дуобадига учрайди, тамоми хазинаси, бойлиги билан уни ер ютади. (*Қаранг*: Навоий, Асарлар, XV жилд, Т., 1968, 215-б.)

3. «*Панж ганж*» («Беш хазина») — Низомий Ганжавий (1141—1204)нинг яратган достонларн кўзда тутилмоқда. Улар «Махзан-ул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома»дан иборат. Маълумки, Низомий биринчи бўлиб, беш достонни яратган, бу билан хамсачиликни бошлаб берди. Навоий ўзининг «Хамса»си таркибидаги ҳар бир достоннинг кириш қисмида Низомий ва унинг «Панж ганж»ини катта ҳурмат ва самимият билан тилга олади.

4. «*Ҳинд соҳири*» — хамсачилик анъанасига асос солган Амир Хусрав Дехлавий кўзда тутилади. Хусрав Дехлавий (1253—1325) Шарқ шеъриятининг улкан санъаткорларидан. У ўзининг оташин шеърий ғазаллари ва «Хамса»си билан машҳур. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига биринчи бўлиб назира битган шоир, бинобарин, хамсачилик анъанасини бошлаб берди. Низомий достони «Лайли ва Мажнун» деб номланган бўлса, у ўз асарини «Мажнун ва Лайли» деб атаган.

5. *Қоналлоҳу ламякун мааҳ шай* — арабча: Оллоҳ таоло билан бирга ҳеч ким йўқ, яъни у ёлғиз, демакдир.

6. «Сени дур дейдилар. Бу — маъқул гап эмас. Сен рух жавҳарисан, дур қуруқ сувнинг ўзи-ку!»

7. «Демак сени дурга ўхшатиш, худди дурни шудрингга ўхшатишдир».

8. «Тил сенинг зикринг билан юксаклик эгаси, тишлар эса унга инжу тасбеҳи бўлди».

9. «Ганжада маскан тутган зар сочувчи нишидан ўзга бир киши — бу тил билан мақсадга эришолмади». Бу байтда Низомий Ганжавий ва унинг «Лайли ва Мажнун» достони назарда тутилади.

10. «Унинг яширин хазинаси шараф айвони, хазиначиси эса лутф мезонидир», демакдир.

11. «Маънонинг хосхонасини эгаллаган ҳам, сўз қизини турли тақинчоқларга ғарқ этган ҳам у».

12. *Тур* — Арабистондаги тоғ. Афсоналарга кўра, Тур тоғида Мусо пайғамбар худонинг жамолини кўришга чиқади. *Қоф* — бутун ер юзини ўраб олган деб хаёл қилинган афсонавий тоғ. *Анқо* — афсонавий күш. Гўё қушларнинг подшоҳи бўлиб, унинг ошиёни шу тоғда экан.

13. *Афсаҳ ул-каломи* — Энг фасиҳ нутқлиси, равshan баён этгувчиси.

14. «У Ганжада хазинадек яширгану, лекин беш хазинага белги қўйиб кетган». — Бу ерда гап Низомий ва унинг беш достони устида бормоқда.

15. «Бу хазинада маъни инжулари бўлиб, сўз ва иборалари эса унинг тилсимидир, лекин бу тилсим шундай мустаҳкамки, буни ҳар бир темир қўрғонни эгалловчи ҳам очишдан ожизлик қиласди».

16. *Кашмир* — Осиёда, Ҳималай ва Тибетнинг ўртасида жойлашган тарихий диёр. Кашмир тўғрисидаги дастлабки маълумотлар милоддан аввалги 6 асрга оид манбаларда учрайди.

17. «Ундаги ёзувлар Бобил мамлакатининг катта йўлидай, қамиш қаламининг ичи эса Бобил чоҳидир». Бобил — Чоҳи Бобил — афсонага кўра Бобил аталган шаҳарда бир қудуқ (чоҳ) бўлиб, кўқдан ерга тушиб гуноҳ ишлар қилган икки фаришта чоҳда ётар экан, бу чоҳни сеҳр манбаи ҳам дейдилар. Бу ерда Хусрав Дехлавий ижодини Бобилнинг катта йўлига, қаламининг кавагини мазкур чоҳга ўхшатилади.

18. «Беш махфий хазинани ўз бағрига олган тошдан яратилган қалья рўпарасида беш қаср тикланди». «Беш қалья»дан мақсад Хусрав Дехлавийнинг «Хамса»сини қайд этмоқ.

19. «Мўъжиза билан сеҳр орасидаги тафовут Каъба олдидағи бутчалик каттадир».

20. *Ашраф* — XIV асрнинг II ярмъ ва XV асрнинг бошларида яшаб, ижод қилган хамсанавис шоир. Унинг тўлиқ исми Ашраф ибн Шайх ул-ислом Абу ал-Хусайн ибн ал-Хасан ал-Марғий ат-Табризийдир. Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида Ашраф ҳақида шундан маълумотлар берилган: «Мавлоно Ашраф— дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига курчук чирмар эрди. Ва эл билан доғи омизиши оз эрди. Кўпрак авқот «Хамса» татаббуъиға сарф қилур эрди, то ул китобни туготур тавфиқи топти, воқеан ўз хурди холига кўра ямон бормайдур. Афв фазилатида «Хамса»сидан бу байт яхши воқеъ бўлибтурким:

Ба назди касе к-ў ба донеш меҳ аст,
Зи мучрим куши чурм баҳши беҳ аст...

Мазмуни: Билимда илғор бўлган киши қошида гуноҳкорни ўлдиришдан гуноҳини кечиш яхшидир. (Алишер Навоий, Асарлар, 12-том, Т., 1960, 14-бет).

21. Бу ерда «учинчи номай дард» «Лайли ва Мажнун» достонидир. Бироқ яқин вақтларгача рус шарқшунослигида «Лайли ва Мажнун» Навоий «Хамса»сининг иккинчи достони деган фикр олга сурилган. Ҳатто Е. Э. Бертелс, А. Климович, Е. М. Мелетинскийлар ҳам шундан талқин қиласидилар. Навоийшунос олим Т. Аҳмедов эса ўзининг «Лайли ва Мажнун» ҳақидаги монографиясида мазкур байт мазмуни ва умуман Навоийнинг достонларининг кўлёзмаларидағи тартиби ва бошқа маълумотларга таяниб юқоридаги қарашнинг хато эканлигини асослаган. (Т. Аҳмедов, Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони. Т., 1970, 35—36-бетлар).

VI

1. «Валийлик осмонининг жаҳонга нур таратувчи юлдузи тўғри йўл кўрсатиш конининг соғ гавҳари, шеърият авжи фалагининг ҳашамли қуёши ва маънолар жомининг тоза май ичувчи ринди, яъни мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий мадхиди нукта сурмоқ ва унинг жомидаги дурдани синдирмок».

2. *Абдураҳмон Жомий* — (1414 йил Жом вилоятининг Харгарда даҳасида туғилиб 1492 йили Ҳиротда вафот этган) форс-тожик адабиётининг йирик намояндаси гениал шоир мутафаккир олим, Навоийнинг яқин дўсти ва устозидир. У яратган турли мавзудаги асарлар саноғини 99 га етказадилар. Бунга фалсафа, тарих, адабиёт, тил, музыка, муаммо, аruz, шеърият ва бошка соҳалардаги ишлари мансубдир. Жомий салафлари Низомий, Хусрав Дехлавинларга татаббуъ қилиб етти достонни ўз ичига олган «Ҳафт авранг» асарини яратди. Ундаги достонлар «Тухфат ул-ахрор» («Ҳимматлилар тухфаси»), «Силсилат уз-зиҳаб» («Олтин занжирлар»), «Соломон ва Абсол», «Сабҳат ул-аброр» («Яхши кишилар тасбеҳи»), «Юсуф ва Зулайҳо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномайи Искандар» («Искандарнинг донишмандлик китоби»).

Навоийнинг илмий-ижтимоий фаолиятида Жомий унга маслаҳаттгўй ва раҳнамоё қилган. «1476—1477 йиллар орасида Навоий Жомийни ўзига пир сифатида танлаган эди. Бу уларнинг дунёқарашидаги яқинликни кўрсатувчи энг характерли ҳолдир». (А. Ҳайитметов, М. Мирзаҳмедова. Алишер Навоийнинг ҳаёт йўли. Қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи. 2-жилд. 63-бет).

Навоий «Хамса»га кирган ҳар бир достон муқаддимасида, «Мажолис ун-нафоис»да Жомийга маҳсус ўрин ажратади. Навоий Жомийга бағишлиб «Хамсат ул-мутаҳайирин» асарини ёзади. Жомий ва Навоий ўзларининг «Лайли ва Мажнун» достонларини бир йилда (1484) туталлаганлар. Шу сабабли Навоий устозининг мазкур асаридан баҳраманд бўла олмаган.

3. «Бош оғриғига сандал ёғочини майдалаб пешонага суркалгани каби, фаришта Жомий кавшлари гардини юзига суртади».

4. «Букилишдан хассаси бошида пайдо бўлган тоб, икки жаҳонни тортмоқ учун илмоқдир».

5. «Учидаги найзаси ғазабга кирса, дев билан шайтонларни кўр қиласди».
6. Бу икки байт мазмуни: «Тасбехига банд қилинган юз дона юз файз қушларини овланди. Доналар белидаги торни жаҳон халқи учун маҳкам ип деб бил».
7. «Унинг ювинадиган идиши фалак денгизидир. Ундан томган ҳар қатра сув энг ноёб дур бўлади».
8. *Каъб* — оёқнинг тўпиғи демақдир. Шоир бу ерда азизларнинг товони теккан ер—муридлар йифиладиган даврани назарда тутади.
9. «Лақаби ҳам жаҳонга нур таратади. Зоти билан ҳам нурдан ало нурдир». Бу ерда шоир «Нуриддин» сўзига ишора қилиб «нур устига нур» иборасини қўлламоқда.
10. Бу беш байтда сўз Жомий томонидан яратилган асарлар («Туҳфат ул-ахрор», «Силсилат уззихаб», «Сабҳат ул-аброр», «Юсуф ва Зулайҳо», «Девон»и) устида бормоқда.

VII

Бу боб Султон Ҳусайн Бойқаро мадҳидадир.

1. Султон Ҳусайн Бойқаро Темур кўрагон наслидан бўлиб Мирзо Манмур бинни Мирзо Бойқаронинг ўғлидир. У 1438 йили туғилган, 1469 йили Ҳирот тахтига ўтириб, 37 йил хукмронлик қилган. Навоийнинг болалиқдаги дўсти бўлган. У Ҳусайнний тахаллуси билан шеърлар ёзган. Бизгача унинг дсвони етиб келган. Унинг қаламига насрий «Рисола» ҳам мансуб. У 1506 йилда Ҳиротда вафот этди. Ҳусайн Бойқаро имкон борича мамлакатда илм-маърифатни, маданиятни тараққий эттиришга интилди. Хондамир Султон Ҳусайн Бойқаронинг вилоятларини обод қилиш, бинокорлик ва деҳқончилик ишларини ривожлантириш юзасидан тузган режалари ҳакида сўзлайди. (*Қаранг*: Хондамир, «Макорим ул-ахлоқ», Т. 1948. 61-б.) Бобур Ҳусайн Бойқаронинг замони ҳакида ёзади: «Султон Ҳусайн Мирзонинг замони ажаб замона эди, ахли фазл ва беназир элдин Ҳурросон, батахсис Ҳирот шаҳри мамлу эди. Ҳар кишинингким, бир ишга машғуллуғи бор эди, ҳиммати ва ғарази ул эрдиким, ул ишни камолга тегургай».

Навоий Ҳусайн Бойқаро ҳакида деярли ҳамма асарларида ёзади, «Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг саккизинчи мажлисини Ҳусайнний шеърияти таҳлилига бағишлайди. Унинг насрий рисоласига жавобан (1485 й.) ўзининг «Назм ул-жавоҳир» асарини ёзади ва асар муқаддимасида буни эътироф этади ва Ҳусайн Бойқаро шаънига мадҳиялар ўқийди. Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг давлат арбоби сифатидаги фаолиятини, ижодини қўллаб-қувватлаган. Улар самимий дўст бўлганлар.

2. *Жунайд* — Сайид ут-тоифа Жунайд Бағдодий. У ҳақда Алишер Навоий «Насоим ул-муҳабbat» асарида шупдай маълумотлар беради: «Иккинчи табақадинdur ва кунияти Абулқосимdur ва лақаби Қаворирий ва Зажжож ва Ҳарроз Қаворирий ва Зажжож андин дебтурларки, отаси шиша сотар эрмиш ва Ҳарроз анинг учунки, ҳарз санъатин билур эрмиш. Асли Ниҳовандинdur. Таваллуд ва маншай Бағдоддин ва Абу-Савр мазҳабида бўлур эрмишки, Имом Шофийнинг улуғроқ шогирдидур ва баъзи дебтурларки, Суфён Сурий мазҳабида эрмиш... Жунайд икки юз тўқсон еттида (909 й.) дунёдин ўтубтур. «Табақот» китобида Қаширий рисоласида бу навъ битибтур ва Имом Ефиий тарихида тўқсон саккизда дебтур ва баъзи тўқсон тўққизинчи йил англашилади, деб изоҳлайди Р. Комилов. (Алишер Навоий, Асарлар, 15-том, 1968. 79—80-бетлар).

Мазкур байтдаги «Жунайди Сони» яъни иккинчи Жунайд дейилганида Ҳусайн Бойқаро кўзда тутилади.

3. *Ғозий* — Ҳусайн Бойқаропинг унвони бўлиб «Шоҳи Ғозий» деб ҳам юритилади.
4. Бу байтда шоир Ҳусайн Бойқаро шаънида муқаддас оятлардагидек сўзларни айтиш мумкин,

унинг одиллиги эса шариатни ҳимоя қила олади, демоқчи бўлади.

5. Бу байтлар умуман шу бобнинг ўзи ўта мадхии мазмукда бўлиб Навоий Ҳусайн Бойқарони кўкларга кўтаради. Айни чоқда, Навоий Ҳусанн Бойқаронинг ўткир зеҳн эгаси эканини таъкидлайди. Унинг давлат иши билан банд бўлиб илм билан шуғуллана олмаса-да, лекин иқтидори ҳар қандай масалани пайғамбар каби ҳал қилишга қодир эди, деб қайд этади.

6. *Набийи мурсал* — юборилган, пайғамбар.

7. Фиқҳ — (арабча билиш, тушуниш демакдир) — мусулмон динининг йўл-йўриклари, қоидалари тўғрисидаги ҳуқуқ илми, яъни ҳуқуқшунослик.

Фиқҳ — диний ҳуқуқшунослик сифатида икки соҳадан: шариат манбаларини ишлаб чиқиш ва шариатни аниқ соҳаларга татбиқ қилишдан иборат бўлган.

8. *Абу Ҳанифа* — Имом Аъзам Нуъмон ибн Собит (699—767) — машҳур имом, Ҳанафия мазҳабининг асосчиси. Абу Ҳанифа Куфада туғилган. Ҳаммод Ибн Абу Сулаймондан ҳадис илмини ўрганган. У биринчи бўлиб фикҳ илмини фарз, суннат ва шарт каби бобларга ажратган.

9. *Жамишид* — Эроннинг қадимги подшоҳларидан бири. *Жамишид жоми* — Жамшид ясаттирган тилсимли жом. (Навоийнинг таърифича, Жамшид ҳакимларга буюриб, иккита жом ясаттирган, бирининг оти Жоми ишратфизой — бу жомдаги май ичган билан тугамас, тўлиқ тураверар ва қийшайтирилса ҳам тўкилмас экан. Иккинчисининг оти Жоми гитийнамой — бу жомда дунёда юз берган ҳодисалар кўриниб турар экан. Бу жомни — Жоми жаҳонбин ҳам дейдилар).

VIII

1. Бу боб Султон Бадиuzzамон мадҳида ёзилган.

2. *Султон Бадиuzzамон Мирзо* — Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли. Астробод влоятининг ҳокими, отаси вафотидан сўнг укаси Музаффар Мирзо билан бирга мамлакатни бошқаради. Навоий «Мажолис ун-нафоис»да у ҳақда шундай дейди: «Ҳусни сурат ва ҳусни сифат била ораста ва жамоли зоҳирий ва камоли ботиний била писроста йигитдур. Разм атворидин отартутарда дилписанд ва базм асбобидан ичмак ва бағишлиамоқда бемонанд. Табъи ҳач назм услубида мулојимдур». (Навоий, Асарлар, 12-том, 174-бет).

Балхни талашиб, Бадиuzzамоннинг Ҳусайн Бойқарога қарши чиқиши мағлубиятга учрайди. Шу низо оқибатида Бадиuzzамоннинг ўғли Мўмин Мирзо қатл этилади. 1497 йил охирларида юз берган бу даҳшатли воқеадан сўнг Ҳусайн Бойқаро ва Бадиuzzамон муносабатлари янада кескинлашади. Лекин 1506 йилда Шайбонийнинг Балхга юриши уларни бир қадар бирлаштиради. Улар Мурғоб томон отланадилар. Аммо йўлда 1506 йил 5 майда Ҳусайн Бойқаро вафот этади. Шайбоний Ҳиротни забт қилгач, Бадиuzzамон Эронга Исмоил Сафавий хузурига қочади. «Мажолис уи-нафонс»нинг форсча таржимони Мухаммад Қазвиний маълумотига кўра, турк султони Салимхон Табризни эгаллагандан сўнг Бадиuzzамонни иззатикром билан Истанбулга олиб кетади. Бадиuzzамон тез орада тоуп (вабо) касалидан вафот этади. Навоий Бадиuzzамон сиймосида давлатни идора этиш сиёсатини пухта билган, илмлардан хабардор,adolatga таянган валиаҳдни кўрар, ундан доно панд-ўгитларини дариф тутмас эди. «Муншаот» таркибида Бадиuzzамонга ёзилган мактублар ана шулардан далолат беради. (*Қаранг*: С. Фаниева «Муншаот». Ўзбек адабиёти тарихи. 11 том. Т., «Фан» 1977, шу муаллиф «Навоий қомуси» саҳифаларида. Бадиuzzамон. Санъат. 1990. 10-сон).

Шоир достонининг бу боби ҳам бошқа аксар асарларидаги каби Бадиuzzамон Мирзо мадҳига бағишлиангандир.

3. *Бадиuzzамон* — замон аҳлининг ажойиб гўзали, нодири, демакдир.

4. Чавгон — «Гўй ва чавгон» ўйинида от устида туриб гўй — тўпни тутиб, тўхтатиб олинадиган уни эгри узун таёқ.

5. *Савлажон* — чавгон.

IX

1. «У тун дағдагаси таърифидаки, савдои ишқ аждаҳосининг дами ўтининг тутуви ва юлдузлари оламин ўртайдиган ўша оловнинг ёлқинлари эди: шундай тунда хаёл сайёхи кўргиликлар отига миниб ҳар томон йўл олмоғи ва ишқнинг юз оғатлик даштига етмоғи; оғат ёғинларидан бало довулига қолмоғи ва бало яшинлари унинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳароратини солмоғи; ишқ дури шамчироғини ўша кеча топмоқ ва у йўлчи юлдуз билан сўз майдони жавлонига чопмоқ; Лайлн хаёли билан кўришмоқ ва Мажнун дардига тушмоқ».
2. «Вужудим шу зулматга асир бўлиб, кўнглимга фалак зулмати қўйган эди».
3. «Ишқнинг ҳидинн сезган ҳамоно у от чопишдан ҳам қолди».
4. *Ясриб*— Мадина шаҳри шундай деб ҳам юритилган.
5. *Расули Ҳошимийкеши*— Муҳаммад пайғамбар кўзда тутилади.
6. *Ҳалил* — Иброҳим пайғамбарнинг лақаби.
7. *Намруд* — Бобил подшоҳларидан бирининг номи. Рпвоятларга кўра, худолик даъвосини қилганда Иброҳим (Ҳалил) пайғамбар унга қарши чиққан. Намруд уни ўтга ташлаган, лекин Иброҳим гуноҳсиз бўлгани сабабли ёнмаган экан.
8. «Шу яшин ҳар лаҳзада Яман томондан кўриниб, ўзининг ўтлик сиртмоғини ташлар, у — Суҳайл юлдузи балқиб, Яман тунини ярқиратганидек эди. Йўқ-йўқ, балки Увайс қалби ёлқини қора тунни ойдинлаштироқда».
9. *Суҳайл юлдузи* — бир ёруғ юлдуз. Ямандан равшанроқ кўрингани учун Суҳайли Яманий, Суҳайли Яман деб ҳам атаганлар.
10. *Увайс* — Шайх Увайс Қараний, Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида Увайс Қараний тўғрисида, жумладан шуларни ёзади: «Гоҳ-гоҳ Ҳожаи олам муборак юзин Яман сори қилиб дер эдиким, мен худонинг тахтини Яман томонидан топдим». Юқоридаги талмиҳ орқали ана шу ҳақиқатга ишорат қплинганди.
11. *Абуқубайс* — Кубайс тоғининг номи.
12. «Айман анори ўз шохини ёритганидек, гоҳо Изам водийнсига шуъла сочарди».
- Изам* — Арабистондаги тоғнинг номи.
13. *Нори айман* — Мусо пайғамбарга кўринган нурли бир дараҳт.
14. *Нажд* — Ироқ ва Ҳижоз ўртасидаги жой номи.
15. *Шом* — Сурия ва Дамашқнинг шарқ кўлёзмаларида учрайдиган номи.
16. *Ҳай* — Араб қабиласи. Лайли шу қабилага мансуб, қабила бошлигининг қизи.
17. «Бу суяклар чўлдаги қуриган ўт каби тўда-тўда бўлиб ётарди».
18. «У буни ҳали англаб етмай, ғойибдан нидо келди».
19. «Бу ишқ даштида ғавғо солаётган йиртқич ҳайвонлар шу даштининг ҳар томонидаги курт-кумурсқалардан».
20. «Мозий дунё бир кишидан бошқа ҳеч кимнинг бу водийга қадам қўпганини билмайди».
21. «Жисмини ташкил этган унсурлар ҳам унинг тузилишини мураккаб қилган».
22. *Ажам* — Араб халқлари ва мамлакатларидан бошқаси (кўпинча Эрон мамлакати ва халқига айтилади).
23. *Суҳайлий* — Шайх Аҳмад Суҳайлий—XV асрнинг II ярмида яшаб ижод этган форсигўй шоир. 1465—1469 йилларда Навоий Самарқанддалик вақтларида Шайхимбек Суҳайлий ҳам у билан бирга бўлган. 1469 йилда Навоий билан Ҳиротга келган ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматига кирган. Навоий уни ардоклаб ёри азиз дер эди. 1470—1472 йилларда Навоий тавсияси билан Суҳайлий муҳрдорлик лавозимига тайинланган. «Суҳайлий» тахаллуси қилур учун, Шайхим Суҳайлий дерлар эрди»,— деб ёзади Бобир. Суҳайлий бадиий ижод билан қизғин шуғулланган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»да

ёзади: «Хурросон мулкининг мутаййин элидиндур. Кичик ёшидан табъ осори ва зихн намудори андин кўп зоҳир ва ҳамида ахлоқ ва писандида маош авторидин боҳир эрди... Аввалдин охиргача фақир била илтифот ва иттиходи кўп учун мундин ортуқ таърифин қилинса, ўзумни таъриф қилғондек бўлурддин қўрқиб ихтисор қилилди».

(Алишер Навоий, Асарлар, «Мажолис ун-нафоис» 12-том, 70-бет).

Суҳайлийнинг «Лайли па Мажнун» достони ўз даврида машҳур бўлган.

X

1. Қайснинг йўқлик мажлисидан қутулиб, вужуд бешигига тутилгани: қон ютмоқдан емиш ва ишқ доясидан парвариш топгани; ишқ зоти баҳрасидан эл кўзига ширин ва азалий дард ҳароратидан халойиқ назарига иссиқ кўрингани».

Қайс — Мажнуннинг асл номи.

2. «Ҳаёт ускунаси эскириб, умри дараҳти йиқилишга майл этганда ёнида гўзаллиги санавбар гули каби янги кўкорган ниҳоли (фарзанди) бўлиши керак».

3. «Билмайдики, гулистон қуриса, булбул сайрашидан тўхтайди».

4. Бу Икки байтнинг мазмуни: «Ишқ мулкининг шоҳи кўқдан ергача ҳукм қилдиким, шодмонлик билан осмон гумбазигача зийнат бериб байрам қилсунлар».

5. Гул япроги асалга тушгандек, уни бешикка боғлайдилар».

6. «Бодомнинг ичида мағиз сақлаганидек, бу бола ҳам кўз бешигига фароғатда яшарди».

7. Байтнинг мазмуни: «Юзида малоҳат шуълалари, нутқида фасоҳат нашъалари бор. Бу байтда тарсеъ санъати қўлланилган.

8. «Уни жон йўргагига ўраб, кўз қорачиқларини исириқ қиласдилар».

XI

1. «Қайснинг донолик мактабида илмлар варакларини ўтиргани: ишқ изғирини етиб, у варакларни совургани, яъни Лайли ҳусни гулшанидан хасталик ҳазони четлашиб, саломатлик баҳори елидан латофат гуллари очилиб, мактабга йўл олгани ва у гуллардан Қайс кўнгли оёғига ошиқлик тиканлари санчилгани».

2. «Унинг карам дастурхони олдида қуёш қора кулчадек қадрсиз».

3. Бу байтда шоир ружу (мусалсал) санъатидан моҳирлик билан фойдаланади. Бу санъатга кўра предмет, воқеа-ходиса ёки шахсга нисбатан ўхшатишли муболага ишлатилади. Лекин бу камлик қилиб янада кучли муболага ишлатиб, тасвирни кучайтирилади, бўрттирилади.

4. Бу байтларда тазод санъати қўлланилган. Унга кўра тасвирни бўрттириш учун бир-бирига зид тушунчалар қўлланилади.

5. «Буларни ҳинд лашкари дема, балки Чин даштининг кийикларига қўйилган қатор тузоклардир».

6. Бу байтда Навоий талмех санъатидан фойдалапиб, «ул дона» деганда, Одам Атонинг жаннатда еган буғдой донасига, «бу дона»да эса Лайли холига ишора қилмоқда. «Ул дона» бир одамни сайд этган бўлса, «бу дона» эса олам аҳлини ўзига тортади.

7. «Икки қизил лаби жон бўлса, ияқ остидаги бақбақалари «жон» сўзининг «нун» ҳарфидир».

8. Унинг пок гавҳари ҳали ипга тизилмагап, лаъли эса заргар қўлидан зарап кўрмаган».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Икки қора сочининг узунлиги интиҳосиз икки қоронғу кечади. Шунинг учун унинг исми барот (хижрий йил ҳисобида саккизинчи ой бўлган шаъбоннинг ўртаси, байрам куни) ва қадр (рамазон ойининг «Лайлат ул-қадр» (қадр кечаси) деб аталадиган 27-қутлуғ туни) кечасидаги тўлин ойдек жилвалапарди».

10. «Бу хилдаги покиза гавҳарни (Қайсни) топгач, дарс (муаллим) бу завқдин шодланди».

11. *Ориза* — касаллик.
 12. «Табъидаги қуёшдек ҳарорат аччиқ азоб солган эди.
 13. «Чироғи ўча ёзган бечора чироғига ёғ қўйилса, яна ёнаверади.
 14. «Асал, май ва ўз иссиқ табиати ҳамда ҳавонинг ҳарорати — тўртталаси шуълаланиб унга ўт солдилар».
 15. *Аҳиббо*— арабча: муҳиб сўзининг кўплиги — дўстлар, *атиббо*—арабча: табиб сўзининг кўплиги—табиблар.
 16. «Унинг мизожидан хасталик кетишига ёрдам бўлмаса, Исонинг элга жон беришидан нима фойда?»
- Исо* — Масих лақаби билан машхур пайғамбар. Диний ривоятларга кўра Исо пайғамбар ўликларга жон ато қила олган, тирилтира олган экан. Бадиий асарда кўпинча Масих нафаси — жонбахш этувчи куч тимсоли сифатида келади. Бу ерда шунга ишора қилинаяпти.
17. Бу байтда китобат санъатидан фойдаланган ҳолда Лайли зулфининг юзи ёноғига тегиб туриши «ҳад» сўзидағи долнинг туришига, «фам» сўзидағи нуқтани эса лаби устидаги ҳолга ўхшатилади.
 18. «Унинг соchlари устидаги дурраси васл шомидаги ойдинликка ўхшарди».

XII

1. «Баҳор фарроши ҳар нафас эсган шабадаларни пуфламоғи билан лола чироғини ёритганда ва булут найрангбози лаҳза-лаҳза тушган чақин чучкурмоғидан тоғ димоғини қуриғандан, ўша кўзини ҳусн чироғи ёритган ва димоғини ишқ савдоси қуриған одамнинг гулюзлилар билан боғ сайрига боргани ва Лайли ҳусни гулининг шабадаси димоғига етиб, бир йўла ўзидан кетгани».
 2. *Қавси қузаҳ* — баҳор чоғида осмонда кўринадиган камалак.
 3. «Агар фалак тўти бўлишни орзу қилмас экан, нега ерни кўк рангга бўяди?»
 4. Яшил фалак тўти бўлиб, ер куррасини жўжа қилиб очганда «ер юзини тутган майсалар унинг аъзосидаги янги патларга ўхшар эди».
 5. *Ярақон* — сариқ касаллиги.
 6. «Ер юзи себарглардан совут кияркан, савсан бошига гурзи кўтарди».
 7. «Ғунча» бошида жез қалпоқ кўрган чоғ муз тифи чаманни тарқ этади».
 8. *Фарҳод* — Шарқ халқлари оғзаки ижоди на ёзма адабиётида кенг тарқалган образ, Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонида асосий қаҳрамон. Байтда Навоий Фарҳод қисматидаги хижронга ишора қилмоқда.
 9. *Парвез* — Хусрав Парвез —Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалгай образ. Унинг тарихий илдизи сосоний подшоҳларидан Хусрав Парвез (VI аср охири) фаолиятига бориб тақалади. Бадиий адабиётда, чунончи, Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»ида идеал шоҳ, Навоийда эса Хусрав мутлақо салбий қаҳрамон сифатида талқин этилади.
- Навоий «Тарихи мулуки Ажам» асарида у ҳақда ёзади: «Парвез Мадойин таҳтига ўлтурууб, кўп мамоликни ҳийтаи тасарруфига қўпорди. Ва маинат ва шавкати бир ерга еттиқим, андин бурунги салотинга мұяссар бўлмайдур эрди. Ва баъзи муаррихлар анга мұяссар бўлгон нималарни (тожи, таҳти, кулоҳи ҳам шу жумладан) ҳайрат тариқи била теъдод қилибтурлар». (Алишер Навоий. «Тарихи мулуки Ажам». (14-том, 229-бет).
- Навоий бу ерда талмех санъатидан моҳирона фойдаланган. Унга кўра тасвирида. тарихий шахслар, воқеалар, географик номлар, афсона ва айрим асарларга ишора қилинади. Байтда «саҳродаги лола япроқларининг учиши Парвез кулоҳини эслатади», дегани унинг кулоҳи рангига ҳамда унинг шаҳид қонига — ўғли томонидан ўлдирилганига ишорадир.
10. «Лола ғунчаси лаъл қутичасига ўхшайди, очилганлари эса алвон лаълдур».

11. «Май шишаларига (балбала) тушган гул барглари турна кўзига, ёхуд тустовуқ қонига ўхшайди».
12. «Насрий барги тўкилгач кўва ёғини эслатар, занбақ (хушбўй) гулининг баргига тўкилган мушкнинг ҳиди унинг димоғини қуритарди».
13. «Чаманга ёғилган шудрнг қўкнор гули япроғига қўкнор доналариdek доғлар сепарди».
14. Ул икки— яъни Лайли ва Мажнун.
15. «Боғ кенг эди-ю халқ сайр этарди, дараҳтлар зичлиги элга парда эди. Чаман гул буталарпнпг бир-бирига ёпишганлиги ишқ ахли учун висол пардаси эди».
16. *Наъли бозгуна урмоқ*— асли маъноси тескари нағал қоқмоқ бўлиб, ўзини билиб-билмасликка солиш, ўзини ахтарувчиларни чалғитиши маъноларида ишлатилади.
17. *Ўзни аъжсамий айламоқ*— жўрттага ўзини билмасликка солмоқ, муғомбирлик кўрсатмоқ.

XIII

1. «Қайснинг айрилиқ тунида шабнам гулоби юзига сочиlgанидан қўзи очилгани; уйқусиз булбул билан ишқ достонлари ифодасида нола қилгани ва булбул соясидек тупроққа йикилгани; отаси унинг булбулдек фифонларини эшитиб, бошига етгани ва маҳофа қафасига солиб олиб кетгани».
2. *Суг* — ғам, мусибат, мотам аза, ўлим қайғуси.
3. *Духонин бўтратмоқ*— тутунни буркиратмоқ.
4. Бу байтпинг мазмуни: «Йўқ-йўқ, бу тутунлар унинг охи эди, сомон каби заиф жисми ёнарди».
5. *Кахдуд* — сомон тутатишидан ҳосил бўладиган аччиқ тутун.
6. «У сарғайган юзини шунчалик шапатиладики, бундан юзлари кўкариб кетди».
7. Бу байтда тажнисдан фойдаланилган. Бу санъатга кўра шаклан бир хил, мазмунан бошқабошқа сўз (омоним)лар шеър қофияларида ишлатилади. Биринчи—«алам»—ғам, қайғу, иккинчи — «алам»—ранг, шуъла маъносини англатади.
8. Кўк гулшанининг гуллари тўкилиши — юлдузларнинг сўниши; ғунчанинг қулиши — тонг отиши демақдир.
9. Бу икки байт мазмуни: «Гоҳ бир лаҳза ҳам бошини кўтармасдан бинафшага меҳрини билдирап ва бу бинафшанинг атридан Лайлининг хушбўй зулфини исказандек муроди ҳосил бўларди».
10. «Хушхабар даракчининг хабаридан сўнг, ҳаммаларининг ҳам кўнгиллари жойига тушди».
11. *Юсуф* — Шарқ халқлари адабиётида машҳур бўлган «Юсуф ва Зулайҳо» афсонасининг бош қаҳрамони. Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, акалари томонидап кўп азият чеккан — чунончи, чўлда адаштирилиб, қудуққа ташланган, қул қилиб сотилган ва ҳоказо.
- Бу ерда Қайснинг йўқолиши Юсуф билан боғлиқ ўша воқеаларга ўхшатилмоқда. Шарқ адабиётида Юсуф образи гўзаллик ва поклик рамзига айланиб кетган.
12. *Амора, маҳмил*—одам тушадиган кажава. У тую ёки филга ортилган бўлади.

XIV

1. «Қайснинг ҳажр шомида андуҳ гурухи уйидан чиқиб висол қабиласи томон юргани; у қабила ўти билан тилдошлиқ ва иш билан ҳамдостонлик қилиб, қабила яқинига етгани; Лайли унинг товушидан уйидан чиқиб, бир-бирларини кўргач у ҳам, бу ҳам ҳушидан кеггани».
2. *Инфиол* — хижолат, уят.
3. «Халқ уни дев урган дейди, билмайдики, унга пари тегиб ўтган».
4. Байт мазмуни: коронғуликдаги учқунлар гўёки ҳаракатдаги юлдузлар эди.
5. «Ҳар томонни қоплаб олгап тун зулматида шуъла баҳт йўлини кўрсатади».

6. «Ранги норий (анордай қип-қизил), табъи ҳам норий (ўтли), бу лаъл буткул анор ранг бўлган».
7. «Ой билан кун иккиси сеп ёпиб турадиган, ўчо— манқал; уд, сандал ёғочлари сенга тутантириқ бўлсин».
8. «Эй мунгли ноланг жонимга хушхабарчи, эн ғамгин овозинг руҳимга озиқ берувчи!»
9. «Ўгоҳ хушда, гоҳ бехуш ҳап қабиласи қўрғони атрофида айланар эди».
10. Талоя — қўшин илғорн, олд сафлардаги.
11. «Бу хилдаги ишқ ўтида қизиган икки шахс (Лайли ва Қайс)нинг ноладан оғизлари садафдек очиқ эди».
12. «Ўша кўтаришда қадди букик кампир фалакдай қаддини ҳам ҳам қилди».

XV

1. «Қайснинг ғойиб бўлганидан қабила аҳли хабардор бўлиб, елдек тоғ ва водийга етиб, унинг бир қум ичида беҳуш ётганини кўриб, ел хашакни учирганидек унга келтирганлари; Қайснинг у пари ишқида ақлу ҳушини йўқотиб, Мажнунлик билан шухрат топгани.
2. «У из Ҳай қабиласи чегарасига етгач қабиладан яна икки из чиқиб қўшилганлигини кўрдилар».
3. Байт мазмуни: ҳар томондан унга қилинаётган панд-пасиҳатлар қон тўкувчи ханжар каби эди.
4. «На унинг руҳига қийналиш малол келар, на табиатига хурсандчилик ёқарди».
5. «Ҳар кеча унинг шиори шу зайлда қочиш, ота-оналарининг иши уни қидириш бўлиб қолди».
6. «Девонага эсли кишининг панд-насиҳат қилишидан кўра Мажнуннинг сўзи ақллироқдир».
7. 1960 йилги «Ҳамса» нашрида бу байтлар ўрни алмашиниб тушган.
8. Шоир бу байт мазмунида ҳалқ орасида касални даволашда фусунчилар (дуохонлар)нинг «куф-суф»лаб дам солишларнни назарда тутиб: «эл унга чора кўриш учун қанча фусун қилса, дам солса, унинг у «пуф»лари билан шунча туташиб кетар эди», деган. Бунда ўтни қанча пулласа, шунча авж олиши кўзда тутилади.

XVI

1. Мажнуннинг бехабар ошиқлигидан Лайлининг отаси хабардор бўлиб, Мажнуннинг отасига тил найзаси, балки найза тили билан захми забон (тилдан (гапдан) етган озор)лар юборгани; бу ҳалокатли заҳарни ичиб, сингдириб Мажнуннинг отаси ўғлини кишанга солгани.
2. «Ҳаммадан воз кечибди дейдилар, унинг миясига футур етибди, дейдилар».
3. Сомиъ— Лайлининг отаси назарда тутилади.
4. «Бу қабила унга иффат гўшангаси эди, бупга иффат насимидан бўлак нарса аралашмас эди».
5. «Унинг (яъни гўшанганинг атрофига пардалар тортилган бўлиб, унинг ўриш ва арқоғи поклик ва зуҳдан эди».
6. «Назмида ҳар вақт бир исмни зикр қиласи (Лайлига ишора), у исмии айтмоқлик бизга мумкин эмас».
7. Нол— қамиш ичидағи ингичка томир, қилтириқ.
8. Наузу биллоҳ — арабча: худо сақласин, демақдир.
9. «Унинг бутун вужуди занжирбанд этилган, занжир ҳалқалари ҳам ўралган ва эгилган эдилар».
10. «Жиннилиқ занжирида банд бўлган, бу занжирлар ичида хурсанд бўл! Кимки бу кишан билан шод бўлса, юз кушодликка эришади».

XVII

1. «Мажнуннинг фироқ ҷоҳида тандир ичида ўтдек ўртаниши; айрилиқ бандида тузоққа тушган күшдек изтироби; табиб афсунидан телбалигининг туғёни ва табиб парҳезидан иситмасининг ғалаёни; ўз баҳтсизлигига тўккан аччиқ кўз ёшларн ва бу ёшлардан комида аччиқ-аччиқ хунобаси; кўнгил ўтидан темир банди сув бўлгани ва сувдек саҳро томон юриб кўз ёшларидан водийлар тўлгани».
2. Беш байт мазмуни: «Мажнуннинг Лайли ишқи савдоси ўтида чароғи ёниб, дуди эса димоғи (миясига) ўрнашди. Бу дуд у уй ичида ортган сари тақво билан ақл юзини қорайтирди. Бу икки (тақво билан ақл) у уйдан кўчгач, у ерда жунун шоҳи ўз тахтини қурди. У дуд савдо қўшини бўлиб, у қўшни ҳар дам ғавғо солди. Мана бу хилда димоғи ичида тўполон юз бериб, кўнглини жунун оёғ ости қилди».
3. «Мажнунга баҳра олсин учун берилган овқатлар унга заарли луқмалардай бўларди».
4. Бу 4 байт мазмуни: «Мажнун танини ишқ найзаларидан ҳалос этаман, деб табиб унинг жисмини яна чок-чок этарди. Бу чокларни тикадиган меҳрибонлар, игна билан эмас, балки найза билан тикирадилар. Ўқ учларнни топаман деб табиб бемор баданини ёрган бўлса бу кишилар уни тикмоқ учун ўқ келтирадилар. Булар ўқ ахтариб овора бўлардилар, ҳолбуки ғам ўтида ўқ эриб сув бўлган эди».
5. *Бухор уди* — қопқора буғи — тутуни.
6. «Энг яхиси, мени ғавғо бошлаб ўтга ташлаб куйдириш эди».
7. *Магок* — чоҳ, чуқур.
8. *Ибтило* — балога қолиш, гирифтор бўлиш.
9. Бу ерда нкки кўз назарда тутилади.
10. *Ламъа* — ёлқин, порлоқлик, равшанлик.
11. «У ўт ичида қуёш бир патирдек, ойни айтиб ҳам ўтируманман, чунки у куйган қулчадек бўлиб қоларди».
12. *Равзан тутулса* — туппук бекитилса.
13. «Жисмини ҳар хил гумонлар тинчитган бўлса-да», унинг иши толпинмоқ эди». Бобнинг сўнгги;
Узлукдин ўзунгни айла озод,
То дашти фанэга киргасен шод —
байтини тасаввуф тариқатининг сўнгги босқичи фанога Мажнун интилишининг мазмуни эди,
дея талқин қиласидилар достондаги тасаввуфий йўналишни кузатган тадқиқотчилар Н. Комилов
ва Б. Эралиевлар. (Қаранг: Шарқ юлдузи, 1991, 11-сон).

XVIII

1. «Лайлининг хиромон сарвн гулшанидан уйи сарига юрганда Ибн Салом кўнгли қуши у сарв томон парвоз қилгани, у парвозда баҳор шабадаси гул япроғин тўқкандек танга сочиб, умид ниҳолидан мақсад гули очилгани ва ўша шабада титрашидан гул юзлари сарв соядек шикаст тупроғига йиқилгани».
2. *Ибн Салом* — арабларнинг Бани Асад қабиласи бошлиғи, катта бойлик эгаси.
3. *Хай* — тер демакдир.
4. Бу икки байтнинг мазмуни: «Араб элидаги бир бадавлат навқирон йигит уни —Лайлини йўлда кўриб қолди. Зотида ҳеч қандай нуқсони йўқ бу соғлом кишини баҳт Ибн Салом деб атаган эди».
5. *Бани Асад* — араб қабиласининг номи.
6. *Посух тиламоқ* — жавоб кутмоқ.
7. «Лекин унинг бир оз сабр қилиши ҳам керак. Чунки гулимнинг (Лайлининг) шоҳи синикроқ.

Хали бу умид ниҳоли ёш, яъни қуёшим ҳали ҳилолдир».

8. *Ҳажр турктози*— хижрон босқинчиси, талончиси.

9. «Бу можаро уни ҳам ҳамиша машғул қилас, сайд ва томошада экан, ҳар қадамда малоли ошиб кетар эди».

10. «Ёсуман ақли паст, бемаъни, лақма бир кампир кўнгилсиз Лайлининг кўнглини хуш қиласман деб сўзга тушди».

XIX

1. «У мушкни оҳу овига бани Асад аҳлининг қасди маълум бўлиб қуёшнинг олтин жайрони ғарб авлоқ гўшасида сарғайиб, титраб) шафак тўккандек у охунинг хилват уйда тупроқ ва қон изтироб чеккани фалак золидек онаси у ишдан воқиф бўлиб, унинг ҳолига дод-фарёд согани».

2. «Сўз булоғини қазиган киши, бу чашмадан чиқкан сувни шундай таради».

3. «Олий мартабали сарв — Лайли дард зўридан соядек ётар эди».

4. «Чунки кўнглум ғамдан бениҳоя ўксиган, ғавғолардан ҳам жуда безган».

5. *Мехнат қайгу* — дард, азоб-уқубат.

6. «Кўксини уриб жароҳатлаб, тирноқлари билан моматалоқ қилиб ташлади».

7. Кўз ёш қатраларини сочавериб, танининг тупроғига ғам уруғларини экди».

8. *Жайҳун* — Амударёнинг қадимги номи.

9. Бу ва кейинги байтларда шоир тўла изчилик билан таносуб санъатини ишлатади. Унга кўра ўзаро мутаносиб яъни ўзаро муносабатда бўлган икки тушунча бир-бирига уйғун, боғланган ҳолда келади.

XX

1. «Мажнуннинг отаси уни ишқ биёбонидан келтириб, Каъба зиёратига олиб боргани ва у муножот баҳонаси билан кўнглидаги яраларни ёргани ва дуо қилмоқ оҳанги билан кўпглидаги маҳфий мақсадини тилидан чиқаргани ва Арофат ақлидан аросат кўтарилигани».

2. *Арофат* — Макка шахри атрофидаги тоғ номи, зиёратгоҳ.

3. *Аросат* — ғавғо, тўполон. қиёмат.

4. *Хуш, худ, бехуд, дархурд, сархуши, нохуши* каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»пи «вови маъдула», яъни «ўзгартирилган вов» дейилади. Шу сўзлардаги бу ҳарфни «алиф»га айлантириб, ҳаш, ҳад, бехад, дархард, сарҳаш, ноҳаш қабилида талаффуз қилиш мумкин. Лекин ёзувда «вов» сақланади. Асосан бу ҳодиса қофия тақозоси билан содир бўлади.

5. *Каъба* — мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Каъба мусулмонлар учун қибла ҳисобланади ва у томонга қараб намоз ўқилади.

6. *Арии аъзам* — осмоннинг энг юксак арши. Каъбага шундай баҳо берилмоқда.

7. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: «Ер юзининг барча улуғ ва кичик одамлари бу манзилга келиб зиёрат қилдилар. Ёки у Каъба кўринишда, кўнглида тангридан бошқа ҳеч кими бўлмаган сўфига ўхшарди. Ёки ўша сўфининг чопон кийиб, ерга чўккалаб ўтирганига ўхшарди. Ўрнида қимирламай туриши қутб юлдузи, атрофидаги майдо тошлар майдо юлдузлардир. Бу қутб юлдузи эмас, билки зўр авлиёдирки, кўп авлиёлар киприклари билан унинг эшигини супурганлар».

8. *Хайли хуффоши* — кўршапалаклар тўдаси.

9. «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байт сатрлари алмашиниб тушган.

10. Бу уч байт ишқ — сўзидағи ҳарфлар: «айн» — «шин» — «қоф» — ва нуқталарига асосланган сўз ўйини ишлатилган. Шоир «ишқ» сўзидағи «айн» ҳарфини ёзувдаги шаклини назарда тутиб уни бўйнимга тавқ — боғич ҳалқа қилгин, «шин»ни эса шуълаи шавқ айла, «қоф» (бу ерда ҳарф

номи назарда тутилади)ни эса менга ғам тоғига, уч нуктасини учқунларга ва қолган иккисини тошларга айлантири, дейди.

11, 12. Бу байтларда тарсөъ санъати қўлланилган, яъни биринчи мисра сўзлари билан иккинчи мисра сўзлари бир-бирига оҳангдош, вазндош ва қофиядошdir.

XXI

1. «Мажнуннинг ваҳшатли элдан улфатлик ипини узгани ва биёбон ваҳший ҳайвонлари билан дўстлик йўлини тутгани, кийиклар билан Навфал ови оралиғида қолгани; Навфалнинг восил ваъдаси сиртмоғини унинг бўйнига соглани ва кийикларни озод қилиб, уни тутгани ва кўнглини овлагани».

2. *Навфал* — Араб қабилаларидан бирининг бошлиғи, достонда Мажнуннинг ҳолатини тушунган, унинг халоскори сифатида баён этилган. И. Ю. Крачковскийнинг фикрига кўра Навфал ҳам тарихий шахсdir.

Навфал гарчи давлатманд бўлса-да, инсон қадри-қимматини, унинг ички кечинмаларини чин юракдан тушуниб, юқори баҳоланди. Навфал Мажнуннинг ишқини тушуниб, ёрдамлашса ҳам, лекин унинг одамлардан узоқлашиб, тоғ-даштларда, ёввойи ҳайвонлар орасида юришини коралайди. (*Каранг*: Т. Ахмедов. Алишер Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» достони, Т., 1970, 88-б.)

3. Бу байтларда ғоятда моҳирлик билан тарсөъ санъати қўлланилган.

4. Байтларнинг мазмуни; «оловли назми димоғидан тутун чиқарап эди».

5. «Мажнун бир пайт овчилар қуршовида қолди».

6. «Юзида сафо (софлик) қуёши намоён бўлади; эгнида вафо нури барқ уради».

7. Сўнгти уч байт мазмуни: «Инсон ақл чароғи, қолаверса бутун коинот кўзининг нуридир. Одамлардан қочиб, ҳайвонлар билан улфат бўлишинг ақл олдида сабабсиз кўринди; бу ҳолат менга жуда қизиқ туюлди».

8. *Юракка хорхор солиши* — юракка орзу, севги солиши.

9. *Ашҳабнинг тувоги* — бўз отнинг туёғи.

XXII

1. «Навфалнинг Лайли гавҳарини Мажнун шодаси тизимиға тизиш учун гавҳардек сўзларни назм ипига тизиб, Лайли отасига юборгани; унинг сўз гавҳарини синдириб, алоқа ипини узгани; Навфал лашкар тортиб, у ҳам адоват қўшинини тузгани ва ўч майдонига от суриб дов тилашганлари; фалак тадбири билан бир-бирига баравар келмоқлари ва хилват жойларни истехком қилиб турганлари».

2. *Футувват* — саховатлик, жувонмардлик, олижаноблик маъноларини англатади. Ижтимоий-сиёсий, ахлоқий ва диний мағкурага оид фалсафий таълимот бўлиб, хунармандлар манфаатини ифода қилган.

3. *Асрор магмум* — кўп ғамгин.

4. *Сипоқи жаррор* — катта қўрқмас жангчилар тўдаси. Навфал шундай жангчилар билан Лайлининг отасига қарши курашга отланади.

5. «Отлар шамоли жанг майдонини супуриб, шафқат ва марҳамат гиёҳларини совурди». Бу байтда ғулув санъати ишлатилган. Унга кўра ақлга сиғмайдиган, имкониятдан ташқари кучли муболага ишлатилган.

6. «Найзаларнинг дастаси офтоб доирасидек эгилиб кетди. Учи бўлса, тол баргидек эди».

7. *Ҳарир парниён* — юпқа ва позик ипак кийим.

8. *Парҳош куни* — жанг куни.

9. Ҳизму озарм — фикр, андиша, келишиш.

10. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қоронғулик қўшини соя солгач юлдузлар унга қузатувчилик қилди, Хитой шоҳи— қуёш ўз тахтини тарқ этиб, ер юзини эса қоронғулик босди».

XXIII

1. «Лайлиниңг отаси ўз кишиларини Навфал лашкари қошида кучсиз кўриб, душманга тортган тифини ўз жигарига урмоқчи бўлгани; яъни Лайли қонини оқизай дегани; у куёшни Мажнун тушида кўриб, ботишдан сақлагани ва мотамзада тундек Навфал олдида кўз ёшлари (юлдузлари)ни оқизгани ва Навфалниңг ўти пасайиб қайтгани».

2. «Худо кўрсатмасин, одамларимиз қочиб».

3. Бу беш байт ружуъ санъати асосида йиғилган. Бу санъатга кўра нарса ва ҳодиса дастлаб маълум образли ифода орқали тасвирланиб, айни замонда янада кучлироқ таъсир ўтказиши мақсадида ундан воз кечиб, бошқа кучли сўз — образ ишлатилади.

4. «Навфал англадики, бу воқеа чиндир: Мажнуннинг туши шубҳасиз тўғридир».

5. Бу икки байт тун чекиниб, тонг ёрий бошлади, деган мазмунни англатади. Шоир бу ерда ғоят гўзал ташбеҳлар ишлатган: тун — араб мусофиirlарига, тонг — оқ уйга, осмон эса кўк майсазорга ўхшатилади.

XXIV

1. «Мажнуннинг Навфалдан айрилгани ва елоёқ отини шамолдек сўриб, биёбонга йўл олгани; Зайдга йўлиқиб, аҳволини маълум қилгани ва унга етган бедодликдан бунинг ҳам кўпглига алам етгани; унга таскин бермоқ учун ўзининг ҳамма нарсасини топшириб, Лайли қабиласи кўчган ерга кетгани».

2. *Зайд* — Лайлиниңг қабиладоши. У икки ошиқ-маъшуққа ҳамдард» уларга хат етказиб туради. Зайд Е. Э. Бертелс фикрига кўра, Низомий асарининг дастлабки нусхасида бўлмаган, достонга номаълум муҳаррирлар томонидан кейинча киритилган. Зайд Низомийда кичик бир образ бўлиб, асардаги диний рухни кучайтиришга хизмат этади, Навоийда эса Лайли ва Мажнун севгисини, улар характеристини тўлақонли чиқишида воситачи образ сифатида ўрни муҳимлигини қайд этади (Т. Аҳмедов» Ўша китоб).

3. 1960 йилги «Хамса» нашрида бу байт ўрнида 403 сахифа, 1-устундаги:

Маннун мени тийра рўзмен бил,

Тиф ол, неки хотиринг тилар бил. — байти ёзилган.

4. «Улардан бирор пана ерга қочиб қутулмоқ менга қийин эди. Халтамда сўлган озиқ-овқатларимни олдилар».

5. *Тозиёна* — қамчиламоқ.

6. Бу байтда Наноий уч санъатдан мохирона фойдаланган, яъни бу. ерда ҳам таносуб, ҳам тазод, ҳам тарсеъ санъатлари ишлатилган: жон бадан, бош билан оёқ бир-бирларига муносабатда бўлганлари каби буларнинг ораспда зиддият ҳам бор. Бунда таносуб ҳам тазод санъати келиб чиқади. Жоним — бошим, баданинг — қадаминг, шифоси — фидоси сўзлари ҳам, вазн, ҳам қоғия жиҳатидан бир-бирларига баробар ва мос тушганлари сабабли тарсеъ санъати юзага келган.

7. «Бу ишдан қўрқма: мен хижолатдаман, ҳар нарса қилсанг ҳам розиман».

8. Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Деди: Эй ишқ оятига сингиб кетган замонанинг ягонаси! У ҳажр гулининг умид тонгги йўқ, балки абадий қуёши, жамоли саодат осмонидан чиқадиган покизалик; пардалари юзига ниқоб бўлган Лайли, сенинг ғамингда шундай нотавонки, сўзи элга достондир».

9. *Нажми соқиб* — ёруғ юлдуз. Бу ерда Зайднинг Мажнундаги номани олиб Лайли қабиласи томон тез оёқ суриши фалакнинг ёруғ юлдузига қиёс этилмоқда.

XXV

1. «Қуёш чашмаси саратон буржида макон топиб, ҳарорат зўрлигидан ҳаво хубоб сардобаларида ва ўт тош мусоматида яширганида Мажнуннинг ўтдек изтироб ва шамолдек шитоб билан Лайли ҳашами ўрнига келиб қўтириб итнн кўргани ва ит ўз ошнасига ялинганидек, у итга ялингани; элдан ҳайратангиз хитоб эшитиб, ваҳшатомуз жавоб бергани; ўша ит қошидаги кийиклар сухбатига етгани; унинг мушкин оҳусидан мушк сочувчи хабар етказгани».
2. *Хубоб* — сув пуфаги, фалак гумбази.
3. *Сардоба* — карвон ўтадиган йўлларда сув сақлайдиган чуқур устига қурилган иншоат.
4. *Мусомот* — баданда тер чиқарадиган майда тешикчалар.
5. *Сўз соҳатида* — сўз майдонида.
6. «Ёз фаслининг туш чоғи бўлиб, жавзо ойининг энг жазирама вақти келган эди».
7. Ушбу байтлар Навоийнинг «Муншоат» асарида ҳам саратон ҳароратини тасвирлашда келтирилади. (Навоий. Асарлар, 13-том, 89-бет).
8. «Ҳароратли табиат сабза мўйловни оқартирганидек, қуёш чизиги экинларни ковжиратиб-оқартириб юборган эди».
9. *Кишига айламоқ* — мевани қурутмоқ.
10. Бунда Мажнун назарда тутилмоқда.
11. «Эс-хушидан айрилган Мажнун Лайли қабиласи кўчиб кетган манзилни — даманни айланди».
12. *Нийрон* — ўтлар, оловлар. Бу ерда Мажнун кўнглига ўт туташди маъносида келган.
13. Бу икки байтнинг мазмуни: «Хусусан, кўнгил уйини безагувчи ишқ унинг кўнглига бу даман ер мақомидир, тупроғи эса жонга ватандир, деган бир роз солди».
14. Қадимги табобатда ярага кийиз куйдириб босиш қўлланилгаи. Бу байтдаги фикр мана шу ҳақида.
15. Табъинг кўршапалак мижозини топган ҳушёрлиғинг қўйчибонларни қўкнори бергандай роҳатлаитирган».
16. «Йўлбарс олдингда худди чала туғилган боладай».
17. «Кафтларинг тушган ерни каркасга ўхшаш икки юлдуз ва изларингни парвин—олтита кичик юлдуз деб англардилар».
18. *Гавзи жайран* — буғу, кийик демак.
19. *Қилода солмоқ* — бўнинбоғ, тасма солмоқ.
20. *Самандар* — афсонага кўра, гўё ўтдан пайдо бўлиб, ўт ичиди яшайдиган қуш. Бу ерда Зайд Мажнунни самандарга қиёс этган.
21. Байтнинг мазмуни: «Итнинг оёқ-қўлини ўпиб, Мажнун дашт ҳайвони томонига кетди».
22. *Маънус* — ўргатилган, ўрганган, улфат.
23. *Суруши* — хушхабар етказувчи фаришта. Байтда Лайлидан хабар келтирган Зайдни Мажнун фариштага қиёс этади.
24. «Тез бўл, дўст кутмоқда, бу ишда тўхтаб туриш зааралидир».

XXVI

1. «Мажнун Лайлиниг кеча тўлин ойдек оппоқ сахифада лайлатул қадрдек номасини ўқиб, оғзи висол шаҳидан ширин бўлганда комига занбур ниши санчилгани; қалам нўгини ари нишидек тезлаб, жавобида когаз табақини шира қилгани».

2. «Айрилиқ балосига гирифтор бўлганларга васл шифосини ҳам ато қилди».
3. «Эй жунун занжири қўлингда бўлган, йиртқич ҳайвон қўйруғидан белингда арқон бўлган одам».
4. «Кошки, наҳс юлдузли осмон менга ҳам у неъматларн берса эди».
5. Бу байтларда: «Лайли ўзининг висол орзуларини билдириб, жаҳон ҳам, бутун борлиқ ҳам нобуд бўлиб, ёлғиз иккимиз қолсагу кўнгил истаганча, хавф-хатарсиз висол кунларини кечирсак»,— дейди.

XXVII

1. «Лайли Мажнуннинг кўз қорачиғи ва киприги қалами билан жон саҳифасида ёзган кўнгли заҳарли шарҳини ўқигани ишқ ҳамдардлиги тақозоси билан Мажнун кўнглиниң жароҳатидан мунинг ҳам кўнглини оғритгани; унинг ҳам қайгуланиб, еган-ичгани заҳарга айлангани».
2. *Машшота*—соҷ ўрувчи ва келинларга пардоз берувчи.
3. *Bonac* — пастарин, тубан.
4. «Ваҳший ҳайвонлар ваҳшатимдан ҳайратга тушадилар, кушлар ҳам кулфатимдан ранжу алам топадилар».
5. «Воқеа шундай эди: у лашкарбоши (Навфал) мени кўрганда йиртқичлар менинг қўшиним эди».
6. *Қаранг*, XX боб 4-изоҳ.
7. «Навфал масаласини ёзган эдинг, лекин у жиннилик мендан воқеъ бўлмаган эди».
8. «Унинг маънодор, ўлчовли хатини Мажнун тумор қилиб, тақиб олгандек, бу ҳам унинг хатини тумор қилиб тақди».

XXVIII

1. «Мажнуннинг отаси дашт атрофини қуюндек кезиб, ўз девона ниҳолини саргашталиқда топмоғи; жунун дашти қароқчилари ҳар дамда унинг ҳуши карвони одамларини савдоидидин асири этганидан ажиб ҳолатга тушиб қолгани; насиҳатлар ҳуш доруси билан уни бир лаҳза ўзига келтиргани ва ўзи билан уйига олиб боргани».
2. «Дод-фиғонига панд-насиҳатни ҳам қўшди, шоядки уни тийилтиурса».
3. «Кўнглини яхши умидлар билан тинчтиб, ҳар томонга туссини сурарди».
4. «Гоҳо шошилиб кесак ташиш билан машғул бўлар ва у кесаклардан минора ясашга уринар эди».
5. Бу 6 байтда такрор ва тарсеъ санъати ишлатилади.
6. Бу байтнинг мазмуни: «Бирин-бирин барча кетганига ўхшаган, бевафо фалакдан ота-онамга етишган иш менга ҳам етиб қолса».
7. Бу байтда ирсоли масал санъати ишлатилган. Унга кўра шоир ўз фикрини тасдиқлаш учун ҳаётдан, табиатдан ёки ҳалқ мақоллари, ҳикматли сўзларидан фойдаланади.
8. «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байтдаги мисралар ўрни алмашган.
9. «Жавобда бундай сўзларни гапирди».
10. «Йиртқич ҳайвон қай томон кетса, унинг орқасидан кетиш ярамайди, одам ёввойисини одам қилиб бўлмайди».
11. Бу икки байтнинг мазмуни: «Узрини батамом айтиб бўлгач, тужа томонга тез қадам ташлади, юқдаги арқонин чаққон ечиб олиб, уни ўз бўйнига боғлади».

XXIX

1. «Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлигидан қайтгач, Мажнун отасига мезбонлик қилгани; пайвандлик ипи ораларида маҳкам бўлиб, меҳмон уйига келмасдан Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли чўпонига йўлиққани; у чўпон итидек ялиниб, чўпон уни қўйлар орасига яширгани; Лайлини кўргач, қурбон қўйи (Мажнун) билан хўтон жайрони (Лайлининг йиқилмоғи, хар қайсини бир васила билан ўз қабилалариға элтганлари».
2. «Сўз карвонининг карвонбошиси».
3. «Куёш Навфали ўзини яширганда, осмон Мажнуннинг кўз ёшини кўпайтирди».
4. «Юлдузлар йўл қулчаларини ёйиб юбордилар. Навфал отланиб йўлга тушди».
5. «Мажнун учун қайғурганда, уни ўзига куёв қилиш масаласини ҳам айтган».
6. *Подоши* — эваз, бадал, мукофот.
7. «*Сур иши*» — тўй иши.
8. Бу сатр «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида «Оҳу ҳавола қилиб таку дев» тарзида берилган. У «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матнida «Ойини ҳаволаниб таку дав» шаклидадур. Биз ҳам сатрни танқидий матндаги ҳолда тикладик.
9. Бу тўрт байтнииг мазмунн: «Мажнуннинг оҳи, осмонкезар қуёшдек ҳавода елиб-югурап, уни ёри меҳри осмон меҳри (куёши) бош ургунга қадар элтмоқда эди. Фалак кампири эчкисипи сотиб олгач, тездан сут қатраларини артиб олди (яъни шарқдан оқариб тонг отди). Кампир хунар ишлатиб, у сут билан дарҳол юмалоқ пишлоқни намоён қилди (яъни қуёш чиқди).
10. *Хизр* — Афсонага кўра «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб доим тирик юрган — бир пайғамбарнинг номи. Кишиларга ҳамроҳлик қилиши билан машхур. Байтда шунга ишора қилинади.
11. *Ганам* — қўй.
12. *Ганжсу далол* — ноз-карашма.
13. «Шу пайтда икки тевалик, теваларини жадаллатиб етиб келишди».
14. *Ноқа* — урғочн тuya.
15. *Водийи Айман* — Арабистондаги жойнинг номи.

XXX

1. «Мажнуннинг отаси қўп насиҳатлар билан Навфал ҳашамига олиб боргани; Навфал сур асбобини сурур билан чиқаргани; никоҳ ипи ақди тузилиб, у маҳкам бўлмасдан бурун узилгани; бўр ошиқ маъшуқи васлидан ком топгани; яна бир ошиқ маъшуқи васлини тилаб етиб келгани».
2. *Талофи*—эваз, бадал маъносида.
3. Бу байтда тўй олдидан Мажнунни ясантирнб, унга тун ва кунга ўхшаш, яъни қора ва оқ юнгли пўстин кийдиришгапи ҳақида гап боради.
4. *Жашин анжумани*—тўй мажлиси.
5. *Ийси иъжоз*—Исонамо мўъжиза кўрсатувчи. Бу ерда никоҳ қилиш пайтидаги имом ва у томонидан ўқиладиган дуоларга ишора.
6. «У атрофда кўпчилик ёки бирор айғоқчи, хулласки, бирор махлук йўқ эди».
7. *Фаромат*—пушаймон, қайғу-ҳасрат.
8. «Эл ичида мени ёмон отлиқ қилмай».
9. «Мен эл ичида мазамматга (гап-сўзга) қолмасам, сен шундан маломатларга ўзингни тутасан».
10. *Дашна* — ханжар.
11. Бу икки байтнииг мазмuni: «Тонг субҳ келинининг юзида ёруғлик кўргузгач, фалак пардозчиси у келин рўпарасига қуёш чашмасидан кўзгу тутди».
12. Бу байтда ирсоли масал санъати асосида «Тақдирини тадбир этиб бўлмас» мақоли мазмунида фойдаланган.
13. «Дард-машақатлар берган бу сир, унинг жисмини касаллантириб кўрпага ётқизди».

XXXI

1. «Фалак золи найрангининг ўзгариб туриши Мажнунни Навфал қизи висолига еткурмай туриб айиргандек, Лайлини ҳам Ибни Салом маломатидан саломат айириб, ҳажрнинг қаро тунида икки номуродни муродга еткургани ва бадансиз рухни рухсиз баданга киругани; рух билан бадан васли мусассар бўлгач, фироқ тифини суриб, ўша сув билан висол ўтини ўчиргани».
2. Бу икки байтнинг мазмуни: «Иши қўпроқ ҳийла ва алдовдан иборат бўлган фалак, бир неча кун Мажнун билан ҳазиллашиб, йўқ, балки, беҳаёлик билан уни уйланишга буюрди».
3. «Никоҳ тузиш соати келиб, бу тўй тантанасини яна ривожлантирас эди».
4. «Бу кеча фалак икки юзламалиги билан кўп қизиқ ҳодисалар юз берди. Бириси шуки, жонлари дардга тўла у икки шахсни фалак дарёси мавж уриб, ҳар иккаласини айрим-айрим қовуштироқчи бўлиб, буларнинг ҳар бирини бошқа бирор билан жуфт қилдию, лекин ҳар икки гавҳарни ҳам бежирим (пок) сақлади».
5. Бу икки байтнинг мазмуни: «Гўёки пазар солувчи мунахжими эдию, ҳар икки ишга бир вақтни белгилаган эди, лекин агар бу ишда мунахжим ожиз қолган бўлса, аслда «мунахжим ёлғончидир», яъни ҳақиқатни олдиндан белгилай олмайди».
6. Бу икки байтнинг мазмуни: «Алқисса куёв ҳолдан кетиб, қучсизлик унинг танини поймол қилганда, ўша кеча бугун эл ва аёл, кампир, қизлар унинг бошига тўпланган эдилар».
7. Бу байтдан бошлаб, ошиқ-маъшуқларнинг висол айёмида жаҳондаги барча мавжудотларнинг уларга хайриҳоҳлигини ғоят гўзал ва ёниқ таърифини беради: «Жаҳондаги барча маҳлуқотлар, шу пайтда ҳар иккаласининг васлини тилар эдилар. Ўргамчи ҳам шувоқقا ўралиб, иплари билан ўз тумшуғини боғлаб олган эди. Кўршапалак ҳам қаноти билан оламга парда солган эди. Бўрининг эса қулоқлари юзига тушиб, кўзининг чироғи ёпилган эди. Укки бўлса, ногоҳ овоз чиқариб юбормаслик учун, тумшуғини парлари ичига олган эди. Кўйчи итини уйқу деви ҳар бир жунига кириб олгандек, босиб олган эди. Бу анбар олуд коронғу кеча, мақр билан тулкининг уясига тутун солган эди. Ҳайвонот ва қушлар тинчланиб, газанда ва йиртқичлар уйқуга чўмган эдилар.

Бундай васлнинг зое кетмаслиги учун, табиат ҳам мадад кўрсатарди. Не гард учиб, не ел эсар эди, сувлар ҳам жимгина оқиб, ҳеч қандай ўтнинг ёлқини қўринмас эди. Ҳаво мизожи ўт қўрасининг юзини тўсиб олишга мойил эди. Совуқлик сипоҳи тушмасин учун, ўтнинг пардаси тўсқинлик қиласди.

Тўққиз фалак бир-бирининг юзини тўсгани сингарн шу совуқлик фалак юзини пок сақлар эди. Ҳаракатсиз юлдузлар эса баҳтсизлик келтирувчи ниятларидан воз кечиб, саодат бағишлиловчи юлдузлар орасидан ўрин олдилар. Ойнинг кулчасида нур ҳам қўринмас эди, ер уни қуёш кўмачдонига кўмган эди. Аторуд (Меркурий) тонг отгунча ҳеч кўзини юммасдан, «кўз тегмасин» оятини ёзар эди. Зуҳра юлдузи ашула қилмай, чанг чалолмай, парда ичига яширинаётгай эди. Қуёш шамъи ер тагига ботиб, кеча хилвати ўз шамъини чиқарган эди. Баҳром (Миррих) юлдузи ғазаб билан пайза ўқталиб, ҳар ким ёмон кўз билап қараса кўр қилмоқчи бўлиб тураган эди. Биржис (Муштариј—Юпитер) эса шу икки дилрабога фурсат тилаб, қўл очиб дуо қилар эди. Зуҳал юлдузн эса, баҳтсизлик ёғдиришдан номус қилиб, шунга ўз юзидан қора ранг берар эди. Тун ҳам қўлларини қорага булғаб, сахар йўлини тўсар эди. Тонг шабадасини урмас ва тун кулларини ҳам совутмас эди. Чин тонг нафас олишга ҳам ҳавас қилмас, ёлғон тонгга эса, бу кечадан ўрин ҳам йўқ эди. Фалак гардишини тун дудлари тутиб, тонгнинг дамини қайтарган эди.

Элдаги акл чарогида ёруғ ҳам йўқ, бутун маҳлуқот чукур уйқуга толган эди. Улар иккиси баҳти уйғоқ кишилардай, бир-бирларнинг дийдоридан маст бўлган эдилар. Фалакнинг йиллар бўйи давом қилган хилоф одати, ҳаракатлари бир кечада йўқ бўлган эди».

8. *Ноғаи татор*—Тоза ва энг хушбўй мушк (қора тусли ва энг хуш исли нарса).

9. «Ёлғон қулишларга роғиб бўлиб, ёлғон тонг ҳам ота бошлади».

XXXII

1. «Фироқ тоши кўксига урилавериб, Мажнуннинг Нажд тоғини оромгоҳ қилгани; кўзидан тўйкан бағир қонидан у тоғда лолазор очилгани; мушк бўйли охуси ёди била сўзга кириб, мушк сочувчи насим билан наво кўргизгани».
2. Мажнун Лайлидан айрилиб шу Нажд тоғ чўққисида ваҳший ҳайвонлар орасида кун ўтказади. Бу ердан Лайли қабиласининг манзили кўриниб турарди.
3. «Ой (Лайли)нинг чодири бўш қолган эди, бу чодирнинг ойи қайтиб ўз чодирига кирди».
4. «Субҳ қуёвдек берилиб, жилва билан намоён бўлгач, ундаги диққинафас садбарг гули ранги билан уни сарғайтирди», яъни тонг отиб, сўнгра қуёш чиқди.
5. «Нажддаги қоплондан осмон асадига кулфат етарди, эчкиси эса осмоннинг жадди (кўкдаги 12 бурждан бири — у кийик шаклида тасаввур этилган) билан баравар югурап эди».
6. «Унинг сурати лутф қалами билан чизилган эдн, жони эса нофа мушкпинг хушбўй ҳидидан эди».
7. Бу икки байтнинг мазмунн: «Силлиқ танангга ипакли либос кийгайсан, остингга ипак ўрнида қокум териси тўшалган. Сағринингда эса, тоза ўртиқ, юзинг ҳам, пешонанғ ҳам ажойиб гўзал».
8. Шоир маъшуқа тишларинп лола устига тушган шудрингларга ўхшатади.
9. *Позаҳр* — заҳарни қайтарувчи, заҳарга қарши.
10. *Қаламинг шаҳи*— қамиш қаламнинг ёриқ қисми.
11. Достоннинг бошқа боблари охирида Навоий ўз шахси номидан (ман, мани, манга) лирик хотима ясайди. Танқидий матнда ҳам, манга» ёзилган. 1960 йил нашрида эса «санга» деб хато берилган.

XXXIII

1. «Мажнуннинг ота-онаси унинг муҳлиқ фироқидан ҳалок бўлиб, у бу ҳолни кўргани; тупроқларига елдек етиб, ота гўри бошида етимлик дарди билан, она қабри тошида асирик мунги билан фифон тортгани».
2. «Кофурин (гоятда оқ ва хушбўй модда) шарбат каби ичган сари, баданидаги ҳарорат баттар кўтарилар эди».
3. «Агар табиб касалга тухмиёна (доривор ўсимлик уруғи, ҳаб дори) берса, унинг доналаридан заҳарли гиёҳлар ўсади».
4. «Табибининг таранжабин (ични юмшатадиган) дориси касалнинг ичини қабзият қилар, исканжабин (сафро моддасини йўқотадиган) дориси бўлса, сафрони кўпайтиrap эди».
5. Бу уч байтнинг мазмуни: «Касал учун қилингап бутун тумор, жодугарлик ва дуохонликлар касалнинг азобини яна ҳам оширишга сабаб бўлар, касаллигининг азоби кўрқинчли бўлганидан бу азобларни тўхтатишга илож топилмас эди. Кўқдан «Омонатни бер!» деган товуш келганидан сўнг, ўзидаги жон омонатини топширди».
6. Зол — кекса кампир; бу ерда Мажнуннинг онаси кўзда тутилади.
7. *Абуиқа* — ёши улуғ киши, қари одам. Бу ерда Мажнуннинг отаси кўзда тутилади.
8. *Жавона чиқармоқ* — бола очиш.
9. *Жўйи мақом бўлмаслик* — ўз жойига қайтмаслик, ўз ерини қидирмаслик.
10. *Ҳамомани қут қилмоқ*— кабутарни емоқ, демакдир.
11. *Қубур* — арабча: қабрнинг кўплиги,— қабрлар, гўрлар.
12. *Мунхасиф*— тутилган, нури тўсилған, хираланган.

13. «Лекин қум устида чеккан оҳининг алангаси ўз жисмини қовурган балиқдай қилди».
14. «Бу ҳолат ўтгач, хаёли яна ота-онасига кетди».

XXXIV

1. «Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидан куйған танига ота-она ҳасрати яна икки ўлдирувчи доғ қўйганидан машаққати қаттиқ бўлганини Лайли эшишиб, у куйғанни куйдирган ўтлар тобидан иситиб, дудидан ўзининг ҳаёт рўзгори қаро бўлгани».
2. *Ирам, Боги Ирам*— Афсонавий жаннатсимои гўзал ва хушҳаво боғ. Бу байтда Лайли Ирам боғидаги гулга ўхшатилади.
3. «У сарв сенинг наҳс, жаҳонни хароб қиласиган зузанобинг (қўйруқли юлдуз, наҳс юлдуз) эмас эди-ку!»
4. Бу икки байт мазмуни: «Буларга қаноатланмай тошлар орасида талқон қилмоқчисан. Баҳроминг билан бараварлашиб қонидан ранг олган эмас эдим». Бу ерда илми нужумдаги Баҳром сайёрасининг ҳарбий ишлар — қон тўкишлар ҳомийси экани назарда тутилган.
5. «Терлари гул юзига томиб иситмаси билан юзи чўғдек қизарган эди».
6. «Гоҳ хушида гоҳи бехуд эди, нур йўқ кўзларида, мурда каби эди».

XXXV

1. «Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъини ўчирганда Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал хазони совуқ шамоли кўкка совуриб, Мажнуннинг руҳи булбули бадан қафасини гулбун узра ташлаб, у яраланган гул барги сўлгунча учиб кетгани».
2. «Куз фаслининг шамоли шундай етишдики, барглар ҳам ўз жонидан кечиб юборди». Бу байтнинг биринчи мисрадаги «маҳражон» сўзи «мехрғон»нинг арабчалаштирилгани бўлиб, «мезон» буржи маъносидадир, иккинчи мисрадаги «мехржон» икки сўз бўлиб, «мехр» (муҳаббат)ни жондан кўтарди, демакдир», деб изоҳлайди С. Айний.
3. *Афион* — наққошлиқда бир турли нақшнинг номидир. Бу нақшда наққош рангни қилқалам билан қофоз устига сепади, бундай нақшни ўзбекчага айни таржимаси «сепма» бўлади. Навоий бу икки мисрада наққошлиқдаги мана шу санъатдан фойдаланиб, сувни мовий варакқа (қофозга), хазон баргларини унинг устидаги сепилган «сепма» нақшга ва ел (шамол)ни наққошга ўхшатади. (С. Айний. Алишер Навоий. Хамса. Лайли ва Мажнун. Т., 1947. 236-бет.)
4. «Оғиз юмилгач, ияқ чукурчаси очиқ намоён бўлиб қолган» (чукурчани чоҳга, унинг ёнидаги холни кабутарга ўхшатилган).
5. *Сакироти мавт* — жон талвасаси.
6. Бу байт мазмунн марҳумнинг ота-онасига айтилган тасалли сўзларни англатади.
7. Ўз қолибини тиҳи айламак — ўз танини руҳдан бўшатади, яъни жони бадандан чиқади.
8. Байт мазмуни: «Ўрилган соchlарингни ёзиб, оламга хушбўй хидларни таратсан».
9. *Икки афъи* — икки илон, яъни икки ўрам соч. Лайлиниг онаси қизи ўлгач, унинг сифатларини айтиб йиғлади.
10. «Юзунгга гултоҷихўroz донаси каби қора хол қўяй».
11. *Миъжар* — бошга ўраладиган рўмол.
12. «Керак нарсаларни ҳозирлаб, ўликни одат бўйича ясантирадилар».
13. *Мурури айём* — кунлар ўтиши.

XXXVI

1. «Ишқ таърифидаки, айнининг нурли тобланиши тупроқни чашмадек оқизади; шинининг

учқунлари шуъласи кўнгуллар қўшинига нуқсон етказур; қофининг вазмин тошли тоғи кимга юкланса, нобуд этар ва нуқталарининг тоза доги ҳар чок кўпгилга тушса лоланинг беш баргидек қонга бўйяди».

2. «У ўтда агар хушхол бўлса, шу билан бирга у ўша ўтда эриб ҳам кетди».

3. Ойинаи Искандар — Искандар ойнаси. Искандар томонидан темирга сайқал бериб яратилгап ойина. Гўё унда Жамшиднинг жомидагидек, шу аснода бўлаётган нарсаларни кўрса бўлар экан. Искандар (356—323) эрамиздан аввал яшаган македониялик Филиппнинг ўғли. Ёшлигидан ҳарбий салоҳият пайдо қилиб, Эрон, Арабистон, Ҳиндистон каби мамлакатларни ишғол қилган. Бадиий адабиётда Искандарга бағишланган асарлар жуда кўп. Низомий, Дехлавий, Жомий ва Навоийларнинг маҳсус достонлари шулар жумласидандир. Уларда Искандар қудратли ҳукмдор тимсолига айланган. (*Қаранг*: Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. Т., 1991, 8-том,, 500-бет).

4. *Фаранг* — Европани англатади.

5. *Ишқи мажсозий* — Ҳақиқий бўлмаган зоҳирий ишқ.

6. «Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Аввалгисида киши тозаланиб, иккинчисига ўтса, йўқ-йўқ, ўтиш эмас, балки ҳақиқий ишқни ўзига тортиб, кўнглига висолнинг уруғини экса, ҳам уни бутунлай торож этиб, унинг рамзий шаклидан асар қолмаса, кўринадиган жойдан кўринмасдан мақсадга сингиб кетса».

7. *Субҳи козиб* — ёлғон субҳ.

8. Бу уч байтнинг мазмуни: «Ҳар қандай ранги сариқ кишини ошиқ деб бўлмайди, чунки ҳар бир сариқ гул ҳам заъфарон бўлолмайди. Жазб этолмайдиган сариқ юз риёли бўлади, самғ (дараҳт елими) каҳрабо ўрнига ўтмайди. Сариқликда қанчалик машаққатлар кўрган билан зирниҳ (олтингугурт билан маргумуш аралашмаси) олтин бўлолмайди.

9. *Барий* — пок, четда.

10. «Яратилишиданоқ унинг қанотида доғ бор, ишқ уни ҳеч бир тарк этган эмас».

11. «Эй косагул, оташпарамстлар оловини ёққин! Менинг ғамим обнус (қора тусли қаттиқ ва хушбўй дараҳт) ёғочига ўхшаган қора қайғудандир».

XXXVII

1. «Фалак эҳтиромли, қуёш нисбатли осмон бўлгай шаҳзода, яъни Султон Увайс баҳодир мадхида хотима: насиҳатлар бисотида кўп лаъл ва яхши сақланган дур ва панду насиҳатлар дастурхонида мевалар ва гуногун нозу неъматларни ул ҳазратга қулоққа олмоқ ва оғизга солмоқнинг чақириғи».

2. Бу уч байтнинг мазмуни: «Дарёнинг дурри ва коннинг лаъли каби сўзларни топгач, уларни шаҳзодага бағишлайн. Уadolатли шаҳзодадир, унинг етти отасигача шоҳ бўлгандир. Бутун коинот, замона султони шаҳзода Увайс даргоҳининг тупроғи ҳисобланади».

3. *Шаҳзода Увайс* — Султон Ҳусайн Бойқаронинг акасининг ўғли.

4. «Зотидаги ҳаё ва одоб, худди аммаси, холаси, тоғаси ва отасига ўхшашдир».

5. Ога-онага баб-баравар қул бўл, чунки худо: «Ота-она эҳсондир» деган (яъни ғанимат ва улуғ неъматдир демак»).

6. *Мустафо* — Муҳаммад пайғамбарнинг сифати.

7. *Зилли илоҳ* — Худо сояси, подшоҳ.

8. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қассобнинг қора молини парвариш билан семиртириши уни ўлдириш — сўйиш учундир. Парваришдан ҳўқиз нима баҳра оларди; у ботмонлаб семирса бўлди».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Шуниси қизиқки, ўғридан қолган нарса билан жонни куткариб, шаҳарга етганда тамғачи (савдогарлар молидан бож олувчи) ҳам унинг бошига келиб, дўқ билан

закот сўрайди».

10. *Ложуръа сумурмоқ* — култумламасдан, тўхтамай симирмок.

XXXVIII

1. «Бу дард йиғиси тугашининг тараннуни ва бу ҳасратномаси охирининг айтилиши ва тартиби авзойининг афсонасини тузмоқ, хато ва камчиликлари ракамларига эътироф айтиб, бу бобда ҳақдан авф сўрамоқ».
2. «Саҳифаларпинг юзида дард жилваланади, мистар (чизиқсиз) қоғозга чизик тушириш учун қалин қоғозга иплар тортиб ясалган чизгич; транспорант) чизиги ҳажрнинг катта йўлидир».
3. *Суроҳи* — май идиш.
4. «Форсий тил билаи сўзлар назм этилганидан, фақат форсча биладиганларгина баҳра топдилар».
5. *Атрок* — турклар.
6. «Агар модда камроқ эрса, яъни мазмун унчалик чуқур бўлмаса, фам емаймиз, чунки бунда асли мақсад завқдирки, бу кам эмас».
7. *Филотун* (*Афлотун*) — қадимги Юнон (грек) файласуфларидан бўлиб, Суқротнинг шогирди ва Арастунинг устозидир. Эрамиздан илгари 427 йилда туғилиб, 347 йилда вафот этган.